

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ZƏKİYYƏ NİZAM qızı HƏSƏNLİ
CON MAKSVEL KUTZEENİN “MAYKL K.-NİN HƏYAT VƏ
ZAMANI” ROMANINDA ŞƏXSİYYƏT PROBLEMI

060201- Ədəbiyyatşünaslıq (ingilis ədəbiyyatı)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər_____

A.A.İsmayılova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

BAKI-2022

Mündəricat

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. Con Maksvel Kutzeenin dünya ədəbiyyatında özünəməxsus yeri.....	13
1.1. C.M.Kutzeenin yaradıcılığının əsas cəhətləri.....	13
1.2. C.M.Kutzeenin əsərlərində postmodernist elementlərin təzahürü.....	27
II FƏSİL. Con Maksvel Kutzee yaradıcılığında şəxsiyyət problemi.....	43
2.1. C.M.Kutzeenin “Maykl K.-nin həyat və zamanı” romanının ideya və janr xüsusiyyətləri.....	43
2.2. “Maykl K.-nin həyat və zamanı” romanında şəxsiyyət probleminə xüsusi yanaşma.....	56
NƏTİCƏ.....	75
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	79

GİRİŞ

Şəxsiyyət problemi hər zaman ədəbiyyatın mərkəzi və başlıca mövzusu olmuşdur. Müxtəlif dövrlərdə şəxsiyyətə yanaşma müxtəlif olmuşdur. Tarixin bütün dövrlərində bəşəriyyət maddi dünyanı dərk etməklə yanaşı, öz varlığını da dərk etməyə çalışmışdır. Əminliklə demək olar ki, özünüdərk etmə prosesi dünyanın dərk edilməsindən daha qəlizdir. İnsan şəxsiyyətini dərk etməyin, onun daxili aləminin sirlərini açmağın ən güclü və ən uyğun formalarından biri bədii ədəbiyyatdır. Ədəbiyyatın gücü və üstünlüyü bundadır ki, o, insan şəxsiyyətini obrazlar vasitəsilə real həyatdakına çox yaxın bir formada qavrayaraq, daha adekvat şəkildə əks etdirir.

Dünya ədəbiyyatı vahid bir proses, onun ayrı-ayrı dövrləri bu prosesin mərhələləri kimi qəbul edilərsə, onda ədəbiyyat bəşəriyyətin ruhi-mənəvi tərcümeyi-halı adlandırıla bilər. Tarixən insan yarandığı vaxtdan müasir dövrə qədər uzun bir təkamül yolu keçmişdir. Bu uzun və mürəkkəb yolun inkişaf xüsusiyyətlərini ədəbiyyatda axtarıb tapmaq mühüm məsələlərdən biridir. Məhz bədii ədəbiyyat insanın təkamülü və tarixi inkişaf yolu barədə çox daha dolğun məlumat verən təfəkkür formasıdır. Bu tarixi inkişaf yolu bir neçə böyük mərhələdən ibarətdir. Bunlardan birincisi və ən qədimi mifoloji təfəkkür dövrüdür. Bu dövrdə insanlar dünyanı rəmzlər aləmi kimi qavrayır, reallıq ilə təxəyyül arasında heç bir fərq qoymurdu. Mifoloji təfəkkür hələ tarix və zamanın nə olduğunu dərk etməmişdi. Qədim insanlar üçün keçmiş və gələcək yox idi. Onlar yalnız indiki zaman içində yaşadıkları anı dərk edirdilər.

Antik ədəbiyyatda təsvir edilən insan obrazının xarakterik xüsusiyyətini ruhi və fiziki mahiyyətlərin vəhdətində axtarmaq lazımdır. Burada ruhi mahiyyətlə fiziki mahiyyət elə bir harmoniyada birləşir ki, onları bir-birindən ayrılıqda təsəvvür etmək mümkünsüzdür. Belə ki, antik sənətkarlar ruhu bədəndən ayrı təsəvvür edə bilmirdi. Ruh real forma vasitəsilə incəsənətin zirvəsi və “ideal sənətin ifadəsi” hesab edilirdi. Antik sənətdə insan gözəlliyi məhz fiziki gözəllik kimi səciyyələndirilir. O dövrün ən xarakterik sənət növü sayılan heykəltəraşlıqda insanın bədəninin çılpaq təsvir edilməsi fiziki gözəllik və kamilliyin ön plana çəkilməsi demək idi. Bununla yanaşı, antik

heykəllərin bütöv və bəbəksiz təsvir edilməsi sübut edir ki, o dövrün insanları gözü daxili aləmə gedən yolun astanası və ruh evinin qapısı hesab etmişlər. Antik insan özünü hələ ruhi bir varlıq kimi dərk edə bilməsə də, fiziki cəhətdən kamil bir varlıq kimi dərk edə bilmişdi. Bu insanın tarixi özünüdərk etmə yolunda atdığı ən böyük addım sayıla bilər. Bu dərk etmənin mahiyyəti ondadır ki, insan təbii və ruhi mahiyyətlərin sıx və ayrılmaz vəhdəti kimi başa düşülür ki, bu da müəyyən mənada insan şəxsiyyətinin Tanrıya bənzədilməsi deməkdir. Bu nöqteyi-nəzərdən antik dövr ədəbiyyatı diqqətəlayiqdir. Antik dövr müəllifi Homerin “İliada” və “Odisseya” əsərlərinə nəzər saldıqda qəhrəmanlarda həm ilahi, həm də insana xas olan keyfiyyətlərin olduğunu görürük. Tanrıların evlənməsi və övladlara sahib olması, Tanrılar arasında nifaq olması, müharibələrin baş verməsi, hakimiyyət davaları kimi xüsusiyyətlər buna nümunədir. Şəxsiyyət konsepsiyasına bu cür yanaşma məhz antik ədəbiyyata xas olan bir yanaşmadır.

Tarixən insan təfəkkürü ilk öncə xarici aləmi, daha sonra isə öz daxili ruhi aləmini dərk edir. Bu xüsusiyyəti təzəcə dil açmış uşağın timsalında da görmək olar. O, əvvəllər özünü başqalarından ayırd edib bir fərd, bir “mən” kimi dərk edə bilmir. Tarixən bəşəriyyətin keçdiyi inkişaf yolu da məhz buna bənzəyir. Beləliklə, antik dövr bəşəriyyətin uşaqlıq dövrü və ya ilkin oyanış mərhələsi adlandırılabilir.

Bəşəriyyətin mədəni və mənəvi inkişaf tarixində ikinci böyük mərhələ Orta əsrlər dövrüdür. Bu dövr, hər şeydən əvvəl, xristian və islam dinlərinin yarandığı dövrüdür. Bu zaman artıq insan özünü ruhi bir varlıq olaraq qavrayır və mütləq ruha tapınır. İslam və xristian dinində Allah adekvat şəkildə, yəni maddi varlıq kimi deyil, məhz gözəgörünməz mütləq ruh kimi dərk edilir. Orta Əsrlər dövrünü ruhun maddi varlıqdan təcridi özünəqayıdışı dövrüdür. Bu dövrü bəşəriyyətin və tarixi insanın gəncliyi də adlandırmaq olar. Məhəbbət, Allaha olan ülvəi eşq və yalnız Allaha qul olmaq insanın ən ümdə xüsusiyyəti kimi meydana çıxır. Bu dövrədən etibarən insan öz nəzərlərini təbiətdən ayıraraq Allaha tərəf yönəlir, o gözəgörünməzi öz daxili, ruhi nəzərləri ilə seyr edir. İnsan bir növ maddi aləmdən ruhi aləmə keçid edərək özünü ruhi varlıq kimi dərk etməyə başlayır. Ruhun kəşfi və təsviri Orta əsr incəsənətinin və

ədəbiyyatının ən böyük nailiyyətidir. Orta əsr sənətində antik dövrdən fərqli olaraq ruhi mahiyyətlə təbii mahiyyət arasında harmoniya gözlənilmir. Çünki ruh özünü müstəqil bir substansiya kimi təsdiq etmək üçün maddi mövcudluqdan miskin bir mahiyyət kimi azad olmalı idi. Burada allahlaşma məramı yoxdur, Allaha qovuşma cəhdi vardır. Orta əsrlər ədəbiyyatında, əsasən, xristian dini ilə bağlı əsərlər qələmə alınmış və oxunmuşdur. Xristian İncilləri, Milanlı Ambrozanın dini ilahiləri, Mübarək Avqustinin “Allahın şəhəri haqqında”, “Etiraf” əsərləri, Müqəddəs kitabın Latın dilinə tərcüməsi, Jarome və Latın kilsəsi rahiblərinin və filosofların əsərləri orta əsrdə şəxsiyyət konsepsiyasını açıq-aşkar göstərən nümunələrdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, antik dövr ilə Orta əsrlər dövrü insan mahiyyətinin iki əks qütblərini – fiziki və ruhi məzmununu ifadə etmişdir. İntibah dövrü mədəniyyəti isə bu iki əks qütbü özündə birləşdirməyə və beləliklə də, həm fiziki cəhətdən gözəl, həm də ruhən kamil insan obrazı yaratmağa çalışmışdır. İnsan özünü müstəqil bir varlıq kimi yalnız İntibah dövründə dərk etməyə başladı. Bu, insanın mədəni-tarixi, ruhi-əqli təkamülünün ən zəruri mərhələsi və ən yüksək zirvəsi oldu. U.Şekspir, C.Çoser, M.Servantes, Dante, F.Petrarka kimi görkəmli intibah yazıçılarının əsərlərində şəxsiyyətə optimist yanaşma özünü göstərir. Bu yazıçılar şəxsiyyəti dünyanın mərkəzi hesab edir, insanın gücünə, intellektinə çox inam bəsləyir, şəxsiyyətə olduqca nikbin yanaşırlar. İntibah dövrünü insanın tarixi, mədəni və əqli yetkinlik dövrü adlandırmaq olar. İnsan həm təbiətdən, həm də Allahdan nisbətən ayrılaraq özünü müstəqil bir varlıq kimi dərk etməyə başladı. Ancaq o, nə təbiətdən, nə də Allahdan tam təcrid edilmədi, edilə də bilməzdi. O, sadəcə olaraq, özünü, yəni Təbiət və Allahla yanaşı, həm də insanı substansial varlıq kimi təsdiqlədi.

Ədəbiyyatda XIX əsrin əvvəllərində meydana gələn romantizm cərəyanında şəxsiyyətə yanaşma yeni forma aldı. Bu dövrün yazıçılarının yaratdığı romantik qəhrəman ziddiyyətlərlə dolu olan bir qəhrəmandır. Belə ki, o, cəmiyyətə, ümumilikdə bütün dünyaya qarşı üsyan edir. Romantik qəhrəman öz aləmində ideal bir dünya yaradır və bu dünyanın gerçək dünya ilə üst-üstə düşməməsi onu çox məyus edir. Bu məyusluq onun daxilində çox böyük bir üsyan yaradır və real dünya ilə barışa

bilməməsinə gətirib çıxarır. Bu dövrün C.Bayron, P.B.Şelli, C.Kits, C.Eliot, Ç.Dikenz, T.Hardi, O.Uayld kimi görkəmli yazıçıları öz əsərlərində üsyankar romantik şəxsiyyətə sahib qəhrəmanlar yaratmışlar.

XIX yüzilliyin sonu, XX yüzilliyin əvvəllərində incəsənətdə və ədəbiyyatda keçmiş tarixi ənənələrdən ayrılan modernizm adlı yeni bir cərəyan yarandı. Bu cərəyan əvvəldən öyrənilmiş baxış və adətlərin dağıdılması və ya onlara yeni anlam verilməsi ilə xarakterizə edilir. Modernist ədəbiyyatda şəxsiyyət konsepsiyası dəyişilərək başqa bir forma qazanır. Klassik ədəbiyyatda insanın davranışları daha çox gözə çarpırdısa, bu dövrdə artıq diqqət insanın daxili aləminə yönəlir. Modernist yazıçılar öz əsərlərində daha çox insanın daxili dünyası ilə maraqlanır, şəxsiyyətin daxili aləmini açıb göstərməyə çalışırlar. Modernistlərin şəxsiyyətə konsepsiyası faciəvi xarakter daşıyır, yazıçılar daha çox insanın faciəvi tutumunu göstəririlər. C.Coys, V.Vulf, C.Konrad, T.Eliot kimi yazıçılar bu cür xüsusiyyətlərə sahib modernist qəhrəmanlar yaratmış, şəxsiyyətin əvvəlki dövrlərlə tamamilə fərqli tərəflərini göstərmişlər.

Postmodernist ədəbiyyatda isə artıq şəxsiyyət konsepsiyasına yanaşma tamamilə yeni və müasir formaya düşür. Postmodernist müəlliflər əsərlərində azad, heç bir qərəzi olmayan bir şəxsiyyət təsvir edirlər. Postmodernist ədəbiyyatın xüsusiyyətlərinə oyunlardan geniş istifadə daxildir və bu xüsusiyyət qəhrəmanlarda da özünü büruzə verir. C.Faulz, T.Pinçon, K.Vonequt, D.Delilo, P.Oster, C.Derida kimi məşhur yazıçılar müxtəlif postmodern texnikalardan yararlanaraq azad şəxsiyyətlər təsvir edirlər.

Dünya ədəbiyyatına nəzər saldıqda şəxsiyyət probleminin hər bir dövrdə yazıçıların əsərlərinin mərkəzi mövzusu olduğunu görürük. Bu baxımdan Nobel mükafatına layiq görülən Cənubi Afrika yazarı Con Maksvel Kutzeenin bədii irsi böyük önəmə sahibdir. Kutzee əsərlərində şəxsiyyət konsepsiyasına xüsusi əhəmiyyət vermişdir. C.M.Kutzeenin yetkin şəxsiyyət kimi formalaşması prosesində onun uşaq ikən şahid olduğu hadisələrin əhəmiyyətinin danılmazdır. Belə ki, həmin dövrdə ölkədəki irqi ayrışçılıqlar, haqsızlıqlar onun yaddaşında dərin izlər qoymuş və gələcək fəaliyyətini müəyyən etmişdir.

C.M.Kutzee qarışıq afrikaner və ingilis irsi səbəbindən Cənubi Afrika sistemində öz yerini ifadə etməkdə çətinlik çəkmişdir. Anasının ingilis, atasının afrikalı olması onun öz şəxsiyyətini tam olaraq təyin edə bilməməyinə səbəb olmuşdur. Ağdərili olmasını inkar edə bilməyən Kutzee özünü nə anasının, nə də atasının mədəniyyəti ilə eyniləşdirə, identifikasiya edə bilmir. Yazıçının şəxsi həyatında mövcud olan bu şəxsiyyət problemi onun bütün əsərlərində, xüsusilə də “Maykl K.-nın həyat və zamanı” romanında öz əksini tapır. O, həmişə, əsərlərindəki bir çox qəhrəmanlar kimi, Amerika-Avropa mədəniyyətinin müəyyənləşdirdiyi dünyadan kənar bir şəxsiyyət və bu şəxsiyyəti ifadə edə biləcək bir dil axtarışındadır.

C.M.Kutzee postkolonial və postmodernist yazıçı olmaqla yanaşı, etnik mənsubiyyəti və doğulduğu ölkədən başqa yerə köçməsi səbəbindən həm də multikultural yazıçıdır. XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq ingilis ədəbi kanonlarının öz qüvvəsini itirməsi nəticəsində yaranmış yeni bədii tendensiya-postkolonial və multikultural bir çox tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Müxtəlif mədəniyyətlərin təmsilçisi olaraq çıxış edən multikultural yazıçılar postkolonial və multikultural ədəbiyyatda əvəzəlməz rola malikdirlər. Belə ki, postkolonial məkanda yaranan yeni intellektuallar hibrid şəxsiyyətlər hesab olunurlar. Bu şəxsiyyətlər postmodernizm və postkolonializmin çarpaz təsirinə məruz qalmışlar. Postkolonial məkanda üzə çıxan “öz” və “özgə” binar oppozisiyası mədəniyyətlərin, dolayısı ilə şəxsiyyətin özünüdərkində əsas rol oynayır.

Oxucuya öz dünyagörüşünü təqdim etməyə şərait yaradan postkolonial ədəbiyyat müxtəlif sivilizasiyaların xüsusi cəhətlərindən bəhs edir. Bu ədəbiyyatın əsas məsələləri sırasına milli-mədəni identiklik, milli özünüdərk, irqi ayrı seçkilik, özünü-təcrid, özgələşmə aiddir. C.M.Kutzee qeyd edilən problemlərin ayrı-ayrı aspektlərinə öz əsərlərində və elmi yazılarında geniş yer vermişdir. Cənubi Afrika kontekstində yazan ilk yazıçı kimi C.M.Kutzeenin ədəbi yaradıcılığı yalnız Cənubi Afrikada deyil, beynəlxalq ədəbi aləmdə böyük maraq və geniş oxucu kütləsi qazanmışdır.

Mövzunun aktuallığı: XX əsr Cənubi Afrika ədəbiyyatının məşhur simalarından olan Kutzeenin ədəbi irsi ədəbiyyatşünaslıqda böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kutzeenin zəngin yaradıcılığı hələ onun ilk əsərlərindən ədəbi-elmi ictimaiyyət və geniş oxucu kütlələrinin diqqətini cəlb etmişdir. Onun hər bir əsərində dərin məna gizlənmişdir. Belə ki, yazıçı əsərlərini dərin həyati təcrübələrinə əsasən qələmə almışdır. Yaşadığı zaman və məkanı dərk edən insanlara, baş verən hadisələrə bədii dəyər qazandıran yaradıcı şəxsiyyət kimi C.M.Kutzee əsərləri və elmi məqalələri dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilmiş məşhur yazıçılardan biri hesab edilir.

C.M.Kutzeenin yaradıcılığı və əsərləri müasir dünya ədəbiyyatında son dərəcə əhəmiyyətlidir. Kutzee ölkəsində baş verən dəyişikliklərə, insanların sosial qruplara ayrılmasına, onlara tətbiq edilən mənəvi və psixoloji zorakılığa qarşı çıxır. O, öz əsrinin və ölkəsinin sosial-siyasi gerçəkliklərinə kəskin münasibətini dolayı yolla, alleqoriyadan istifadə edərək bildirirdi. Bir yazıçı və insan kimi, o, zülm, amansızlıq və haqsızlıqlara qarşı biganə qala bilməmiş, yalnız ölkəsi Cənubi Afrikanın yox, ümumi cəmiyyətin bir çox problemlərinə öz əsərlərində geniş yer vermişdir.

C.M.Kutzeenin əsərlərinin bir çoxu məhz insan şəxsiyyəti, insan psixologiyası, insanın daxili aləmi ilə əlaqəlidir. Şəxsiyyət problemi yazıçının demək olar ki, bütün romanlarında, o cümlədən “Maykl K.-nin həyat və zamanı” romanında mərkəzi mövzu hesab edilə bilər. Yazıçının qeyd edilən romanında insan şəxsiyyətinin azadlığı, tənhalığı, cəmiyyətdən təcrid edilməsi kimi vacib məsələlərdən bəhs edilir. Roman Cənubi Afrikada 20-ci əsrin 70-80-ci illərində hökmranlıq edən aparteid sistemindən, sosial bərabərsizlikdən söhbət açaraq insanın bu sistemin amansız hökmlərini baş qəhrəman Maykl K. vasitəsilə, birbaşa deyil, dolayı yolla tənqid edir.

C.M.Kutzeenin romanlarında şəxsiyyət probleminə yeni bir yanaşma nəzərə çarpır. Yazıçı müxtəlif - totalitar və demokratik rejimlərdə insan şəxsiyyətinin azadlığı kimi məsələləri açıq-aydın göstərir. Onun əsərlərində insan və cəmiyyət, insan və hakimiyyət münasibətləri çox böyük önəm kəsb edir. Bu nöqtəyi-nəzərdən C.M.Kutzeenin yaradıcılığında şəxsiyyət konsepsiyasının öyrənilməsi çox aktualdır. C.M.Kutzee öz əsərlərində aparteid dövrü kimi cəmiyyətdə çox mühüm dəyişikliklərin

baş verdiyi dövrlərdə insan həyatını təsvir etməkdədir. Yeni formalaşmış aparteid rejimi dövründə, həmçinin bu rejimin dağılmasından sonra, bəzi insanların öz imtiyazlarını itirdiyi yeni şəraitdə insanların həyatlarını necə davam etdirməsi, necə yaşaması yazıçının əsərlərində göstərdiyi mühüm mövzulardır. Cənubi Afrikada aparteid rejiminin süqutundan sonrakı yeni şəraitdə və ümumilikdə insanın necə sağ qala bilməsi, necə özünü bir şəxsiyyət kimi qoruya bilməsi kimi mövzular da onun əsərlərində vacib rol oynayır və tədqiqat işinin aktuallığını şərtləndirir.

Günü-gündən qloballaşan dünyada Azərbaycan ədəbiyyatı da dünya ədəbiyyatına inteqrasiya etməkdədir. C.M.Kutzee kimi yazıçıların yaradıcılığını bilmək, onun əsərlərində toxunduğu problemləri tədqiq etmək və tanımaq Azərbaycan tədqiqatçıları və oxucuları üçün olduqca vacibdir. Lakin Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Con Maksvel Kutzeenin yaradıcılığı kifayət qədər tədqiq edilmir. Bu nöqteyi-nəzərdən Azərbaycan oxucularının Con Maksvel Kutzeenin əsərləri barədə kifayət qədər məlumatlı olmaması da mövzunun aktuallığını şərtləndirən digər amildir.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi: Con Maksvel Kutzeenin ədəbi irsi ilə bağlı bir sıra tədqiqatlar aparılmış, məqalələrdə onun əsərlərinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən bəhs edilmişdir. Bu baxımdan ingilis, alman, hind, rus ədəbiyyatşünaslığında bu mövzuda müstəqil tədqiqat işləri daha çox diqqəti cəlb edir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında isə bu zamana qədər C.M.Kutzeenin yaradıcılığı geniş tədqiqata cəlb edilməmişdir.

Yazıçı əksər əsərlərində Cənubi Afrikanın aparteid və post-müstəmləkə dövrlərini təsvir etdiyindən bu mövzularda araşdırma aparmaq istəyən tədqiqatçılar və alimlər onun əsərlərindən bəhrələnmişlər. C.M.Kutzee əsərlərində şəxsiyyət konsepsiyasını fərqli bir tərzdə göstərdiyi üçün bu mövzuda tədqiqat aparanlar üçün də onun yaradıcılığı çox böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Q.Kornvel “Realizm, təcavüz və Kutzeenin “Rüsveyçılıq” əsəri” adlı məqaləsində Kutzeenin “Rüsveyçılıq” əsərinin realist mövqedən təhlilini vermişdir. Dünya Z.Siddiq “Kruzo post-müstəmləkə dövrlərində: Kutzeenin “Cənab Fo” əsərinin

təhlili”, C.Herring “Kutzeenin “Barbarları gözləyərkən” romanında qeyri-müəyyənliyin şərh”, V.M.S.Smet “Kutzeenin “Rüsveyçılıq” və “Cənab Fo” əsərlərinin postmodern təhlili”, M.A. Uyqur “M.Baxtinin polifoniya konsepsiyası və Kutzeenin “Yay mövsümü” və “Pis ilin gündəliyi” romanlarında polifoniyanın əksi” kimi tədqiqat işləri C.M.Kutzeenin müxtəlif əsərlərində bir çox postmodern elementlərin təzahürünü araşdırmışdır. Yazıçının yaradıcılığında postmodernizmin öyrənilməsində adı çəkilən tədqiqat işləri vacib yer tutur.

A.K.Heinenin “Cəmiyyətdə şəxsiyyətin inkişafı və yeri: Kutzeenin “Maykl K.-nin həyat və zamanı əsərində alt struktur” adlı tezisi isə yazıçının yaradıcılığında şəxsiyyət konsepsiyasının tutduğu yerin əhəmiyyətini vurğulayır. “Maykl K.-nin həyat və zamanı” romanının tədqiqata cəlb edilməsi insan şəxsiyyətinin dərk edilməsində çox mühüm rol oynayır. Kutzee bu romanda şəxsiyyətə tamamilə fərqli bir baxış bucağından yanaşdığı üçün əsərin tədqiq edilməsi təkcə ədəbiyyatşünaslıq üçün deyil, həm də insanın özünü tanıması üçün olduqca dəyərlidir.

Dissertasiya işinin predmet və obyekt: Müasir Cənubi Afrika ədəbiyyatı, C.M.Kutzeenin yaradıcılığı və onun yaradıcılığının postkolonial və postmodernist ədəbiyyatla əlaqəsi dissertasiya işinin obyektini təşkil edir. Dissertasiya işinin predmeti isə C.M.Kutzeenin “Maykl K.-nin həyat və zamanı” romanı və bu romanda şəxsiyyət probleminin tədqiqatından ibarətdir.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin əsas məqsədi Kutzeenin “Maykl K.-nin həyat və zamanı” romanında şəxsiyyət problemini araşdırmaqdır. Bu məqsəddən irəli gələn vəzifələrə bunlar aiddir:

- XX əsr Cənubi Afrika ədəbiyyatını nəzərdən keçirmək,
- Post-kolonial ədəbiyyat anlayışını təqdim etmək,
- Con Maksvel Kutzeenin həyat və yaradıcılığını nəzərdən keçirmək,
- Con Maksvel Kutzeenin əsərlərinin əsas problematikasını təhlil etmək,

- Con Maksvel Kutzeenin “Maykl K.-nın həyat və zamanı” romanının süjet, kompozisiya və janr xüsusiyyətlərini təhlil etmək,
- Con Maksvel Kutzeenin “Maykl K.-nın həyat və zamanı” əsərinin baş qəhrəmanı Maykl K. obrazını, ümumilikdə onun şəxsiyyətini tədqiq etmək.

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsasları: Tədqiqat zamanı müqayisəli-tarixi və bioqrafik metodların təhlil prinsiplərindən istifadə edilmişdir. Homi.K.Bhabhanın “Mədəniyyətin yeri”, Rolan Bartın “Müəllifin ölümü”, İan Gregsonun “Postmodern ədəbiyyat”, Linda Hutcheonun “Postmodernizmin poetikası” adlı əsərlərində, “Devid Atvell və Barbara Harlounun “Apartheid altında Cənubi Afrika ədəbiyyatı” adlı məqalələrində öz əksini tapmış ideyalar dissertasiya işinin metodoloji əsaslarını təşkil edir.

Mövzunun elmi yeniliyi: Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Con Maksvel Kutzeenin yaradıcılığına demək olar ki, müraciət olunmayıb. C.M.Kutzeenin “Maykl K.-nın həyat və zamanı” romanında bir çox vacib problem və mövzulara toxunulur və onların tədqiqata cəlb olunması kifayət qədər əhəmiyyət kəsb edir. Mövzunun elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, qeyd olunan əsərdə şəxsiyyət problemi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ilk dəfə tədqiq edilir.

Dissertasiya işinin praktiki və nəzəri əhəmiyyəti: Con Maksvel Kutzeenin “Maykl K.-nın həyat və zamanı” romanında şəxsiyyət probleminin tədqiqinə yönəlmiş bu dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dissertasiya üçün nəticələri gələcəkdə Kutzeenin ümumi yaradıcılığına və ya yazıcının qeyd olunan romanının tədqiqinə həsr ediləcək magistr dissertasiyalarında, hər hansı elmi işlərdə və yaxud Kutzeenin yaradıcılığında şəxsiyyət məsələsini araşdıran tədqiqatlarda istifadə edilə bilər. Dissertasiya işinin praktiki əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, burada istifadə edilmiş nəzəri biliklərin Kutzeenin yaradıcılığı və həyatı ilə bağlı mühazirələrdə, dəyirmi masa müzakirələrində, seminarlarda, Kutzeenin “Maykl K.-nın həyat və zamanı” əsərinə həsr olunmuş mühazirə və seminarlarda mövzu materialı kimi istifadə edilməsi mümkündür.

Tədqiqat işinin approbasiyası: Kutzeenin “Maykl K.-nın həyat və zamanı” romanında şəxsiyyət problemi” adlı magistr dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetin “Xarici ölkələr ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir. İşin əsas ideyaları “Con Maksvel Kutzeenin əsərlərində postmodernist elementlərin təzahürü” adlı çapdan çıxmış məqalədə əks olunmuşdur.

Tədqiqat işinin strukturu. Tədqiqat işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I Fəsil. C.M. Kutzeenin müasir dünya ədəbiyyatında özünəməxsus yeri

1.1. C.M. Kutzeenin yaradıcılığının əsas cəhətləri

Əsərlərini multikultural ənənələr əsasında qələmə alan miqrant yazıçıların yaradıcılığı özündə ənənəvi ingilis ünsürlərini və doğma mədəniyyətlərinin milli dəyərlərini birləşdirmişdir. XX əsrdə Afrikada ədəbi prosesin fəal şəkildə inkişaf etməsinin nəticəsində bəzi afrikalı müəlliflər böyük rəğbət qazanmış və nüfuzlu ədəbi mükafatlar almağa nail olmuşlar. Bu yazıçılar arasında Nobel və Buker mükafatına layiq görülən Ben Okri, Qordimer və Kutzee kimi yazıçılar var idi.

Con Maksvel Kutzee müstəmləkəçiliyin və irqi ayrı seçkiliyin təsirləri haqqında romanları ilə tanınan dəyərli ədiblərdən biridir. Nobel mükafatı laureatı olan C.M.Kutzee Cənubi Afrikanın ən mübahisəli romançı və tənqidçilərindən hesab olunur. “Con Maksvel Kutzee 9 romanının hər biri ədəbi mükafat layiq görülən, və Buker mükafatını iki dəfə qazanan yeganə yazıçıdır”[33].

Hüquqşünas atanın, müəllimə ananın övladı olan C.M.Kutzee 9 fevral 1940-cı ildə Böyük Britaniyanın dominantlıq təşkil etdiyi Cənubi Afrikanın Keyp əyalətinin Keyptaun şəhərində dünyaya göz açmışdır. Erkən yaşlarını Keyp əyalətində keçirən Kutzee səkkiz yaşı olarkən atasının aparteid hökumətinə qarşı çıxması səbəbindən ailəsi ilə birgə Qərbi Keypin Vorçester şəhərinə köçmüşdür. C.M.Kutzeenin ailəsi hələ XVII əsrdə Cənubi Afrikaya miqrasiya etmi ilk Hollandiyalı immiqrantlardan hesab edilir. Yazıçı 1960-cı ildə Keyptaun universitetində ingilis dili və ədəbiyyatı, 1961-ci ildə isə riyaziyyat üzrə bakalavr dərəcəsinə yiyələnmiş, daha sonra “Ford Madoks Fordun əsərləri romanlara xüsusi istinad olaraq” adlı dissertasiya işi ilə 1963-cü ildə magistr ali dərəcəsinə qazanmışdır. Kutzeenin erkən yaşlarından valideynlərinin evdə ingilis dilində danışması onun inkişafında mühüm rol oynamış, yazıçı həmçinin, kompüter proqramlarını çox gözəl mənimsəmişdir. Bunun nəticəsidir ki, 1962-ci ildə Böyük Britaniyaya gedən Kutzee Londonda kompüter proqramçısı kimi uğurlu fəaliyyət göstərdi. 1965-ci ildə Kutzee Amerikanın Ostin şəhərində yerləşən Texas

Universitetində təhsilini davam etdirdi və 1969-cu ildə Samuel Beketin poetik dilinin komputer təhlili ilə bağlı dissertasiya işini müdafiə edərək doktorluq dərəcəsi almağa nail oldu. Hələ 1968-ci ildən Amerikada daimi yaşamaq niyyətində olan Kutzeenin Vyetnam müharibəsi dövründə sərt antiAmerikan mövqe tutması onun bu ölkənin vətəndaşı olması barədə yaşıl kartına xitam verilməsinə səbəb oldu. 1972-ci ildə Cənubi Afrikaya qayıdan Kutzee Keyptaun universitetində İngilis dili və ədəbiyyatı kafedrasında müəllim kimi fəaliyyətə başladı. Con Maksvel Kutzee 2006-cı ildən Avstraliya vətəndaşlığını qəbul edib və hal hazırda Avstraliyanın ən qabaqcıl universitetlərindən biri hesab olunan Adeleida universitetində çalışır.

1950-1990-cı illərdə Cənubi Afrikanın siyasi tarixi ilk növbədə apartheid sisteminin yaranması, davam etməsi və süqut etməsi ilə bağlı olmuşdur. Apartheid afrika dilində “ayrılıq” mənasına gələn Cənubi Afrika cəmiyyətinin müxtəlif irqi qruplarının mövcudluğunu və inkişafını bölməyə yönəlmiş dövlət siyasətidir. [34] Con Maksvell Coetze bu prosesin demək olar ki, hər addımının şahidi olub. Milli Partiya apartheid (1948) sistemi əsasında hakimiyyətə gələndə onun 8 yaşı vardı. Onun xatirələrində Cənubi Afrikanın siyasi və ictimai həyatında baş verən dəyişikliklər, eləcə də ölkədə baş verən hadisələrin özünəməxsus interpretasiyası ilə bağlı maraqlı faktlara rast gəlinir. Məsələn, o, baş nazir Malanın tək-cə qaradərili və ağlar arasında əlaqəni minimuma endirmək deyil, həm də ingilis və afrikanlara təhsil səviyyəsində irqi ayrışdırıcılıq tətbiq edilməsi haqqında ilk qanunlarını xatırlayır. Həmin dövrdə həmçinin etnik məskunlaşma və etnik peşə kateqoriyaları haqqında qanunlar qəbul edilmişdi. Həmin qanunlara əsasən insanların irqindən asılı olaraq harada və hansı şərtlər ilə yaşamağı olduqlarını artıq dövlət təyin edirdi.

1960-cı ildə apartheid sisteminin təməl daşına çevrilən “Əhalinin etnik qruplara nəhəng bölünməsi” haqqında qərar qəbul edilməsi ilə ölkədə vəziyyət daha da pisləşdi. Həmin il ölkədə hökm sürən bu siyasətə qarşı ilk kütləvi etiraz dalğaları başladı. Etirazların ilk dalğası polis tərəfindən yatırıldıqdan sonra Kutzee Cənubi Afrikadan mühacirət etdi, çünki o, hökumətin bu cür hərəkətlərini rüsvayçılıq hesab edirdi və bu ştatda xidmət etmək bir yana, yaşamaq belə istəmirdi. [34] O, İngiltərəyə,

bir neçə il sonra isə ABŞ-a köçdü və orada təhsilini davam etdirdi. Amma o, hətta xaricdə də valideynləri ilə məktublaşmağa və vətəninə baş verən hadisələrlə maraqlanmağa davam edirdi. Bu dövr ərzində o, kitabxanalarda və arxivlərdə xeyli vaxt keçirərək Cənubi Afrika tarixini xüsusi maraq və diqqətlə öyrənməyə başladı. 1960-cı illərin sonu, 1970-ci illərin əvvəllərində Kutzee ilk romanını yazmağa başladı, amma bu işi Cənubi Afrikada bitirdi. Belə ki, o, Amerika vizasının uzadılmasından imtina edildiyinə görə 1970-ci illərdə vətəninə geri qayıtmaq məcburiyyətində qaldı.

Kutzee romanlarını oxucunu düşündürən və başqa aləmlərə aparan bir tərzdə qələmə alır. Yazıçının yaradıcılığının əsas amalı öz varlığını sübut etmək üçün mübarizə aparmağın heç vaxt gec olmadığını oxuculara çatdırmaqdır. Kutzee multikultural mühitə malik bir yazıçı kimi özünə şəxsiyyət sahibi olmağı arzu edir. 2002-ci ildə, sosial ədalətsizliyin tüğyan etdiyi və insanların hüquq bərabərliyinin amansızcasına tapdalandığı apartheid sisteminin süqutundan sonra öz vətənidən Avstraliyaya mühacirət edən yazıçı verdiyi müsahibələrdən birində bir ölkədən ayrılmağı bir nigahın pozulmasına bərabər hesab etdiyini qeyd etmişdir. “Leaving a country is in some respects, like the break-up of a marriage. It is a very intimate matter.” [14, s.85]

Kutzee Avstraliya vətəndaşı kimi Avstraliyanın Adeleida şəhərində yaşamasına baxmayaraq, öz doğma vətəni Keyptaun şəhərinin, ümumilikdə Cənubi Afrikanın vəziyyəti həmişə onu narahat etmişdir. Kutzeenin dünya yazıçısı kimi təkəcə ingilisdilli ölkələrdə deyil, eləcə də MDB və Şərqi Avropa ölkələrində çox məşhur olmasının səbəbi onun romanlarının cəmiyyətin əbədi mövzularına və “ağrılı nöqtələrinə” toxunmasıdır. Onun romanları sosial ədalətsizliyin və ya insanların başqalarının ağrılarına duyarsız münasibətinin nəticəsi olan zorakılıq, ağrı və iztirablarla doludur. O, öz ölkəsində şahid olduğu ictimai-siyasi təzyiqləri metaforik üslub vasitəsi ilə öz yazılarına köçürmüşdür.

Kutzeenin qəhrəmanları azadlıq üçün can atır, zindan və düşərgələrdən qaçırırlar. Qəhrəmanların azadlığa bu qədər marağı təsadüfi deyil, çünki müəllifin özü də bütün ömrü boyu azadlıq uğrunda mübarizə aparmışdır. Təsadüfi deyildir ki, verdiyi

müsaibələrdən birində Kutzee “Bütün yazılar avtobioqrafiya, bütün hekayələr tərcümeyi-haldır” fikrini söyləmişdir. Bu cəhətdən onun XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində qələmə aldığı avtobioqrafik romanları diqqətəlayiqdir. Belə ki, yazıçı ömrünün uşaqlıq, yeniyetməlik və gənclik dövrlərini “Əyalət həyatından səhnələr”(“Scenes from Provincial Life”) adı altında nəşr etdirdiyi memuar trilogiyasında təsvir edir. “Uşaqlıq”(“Boyhood”,1997),“Gənclik”(“Youth”,2002) və “Yay mövsümü”(“Summertime”,2009) romanlarından ibarət olan trilogiya ingilis postkolonial ədəbiyyatının nümunəsidir. Lev Tolstoyun “Uşaqlıq”(1852), “İlk Gənclik”(1854), “Gənclik”(1857) trilogiyası ilə bəzi paralellər təşkil edən bu üç romanın əsas qəhrəmanı Con-müəllifin prototipidir. O, oxucuların qarşısına həyatının müxtəlif dövrlərində çıxır. Həyat yazılarına söykənən bu əsərləri başa düşmək üçün oxucu, şübhəsiz ki, müəllifin tərcümeyi-halından xəbərdar olmalıdır. “Uşaqlıq”da Conun 1950-1953-cü illərdəki həyatı əhatə edilir ki, bu dövrü qələmə almaq üçün yazıçı yarım əsr əvvəlki Cənubi Afrikaya geri qayıtmalı olur.

Yazıçı əsərdə üçüncü şəxsin dili ilə öz həyat hekayəsini, uşaqlığını danışır. O, əsər boyunca anası və atası ilə olan münasibətlərindən bəhs edir. Həmyaşlıqları ilə uzlaşmaqda problem yaşayan Conun dünyasında anası daş bir sütuna bənzəyir, atası isə zəif və uğursuz bir şəxsiyyət kimi təsvir edilir. İşini itirdikdən sonra özünü yeni bir iş axtarırmış kimi göstərən ata əslində bunun üçün heç nə etmir. Gənc Con atasına çox qəzəbli olduğu üçün anası ilə söhbət edərkən onu “o adam” adlandırır. Tez-tez anasına çox yaxın olduğunu etiraf edən Con anasının ona olan sevgisini “kor kimi, hədsiz və fədakar” sözləri ilə təsvir edir. O, anasına bu sevginin əvəzini layiqincə qaytara bilməyəcəyindən çox narahatdır.

Gənc Con üçün anasının sevgisini itirməkdən daha böyük bir qorxu yoxdur. Atasının işini rüsvayçı şəkildə itirməsi anası üçün böyük ümitsizlik mənbəyinə çevrilmişdir. Anası tez-tez hazırki həyatı ilə evlənməzdən əvvəlki həyatı arasında müqayisələr aparmaqdadır. O, keçmiş həyatında saysız şənliklər, fərqli məkanlara səyahətlər etmiş, itləri ilə gəzintilərə çıxmışdır. Rəsm albomunda həmin hadisələri sərgiləyən şəkillərdən dərhal sonra Conun atası ilə anasının kinotetarda çəkilmiş

şekillərinin yerləşməsi anasının keçmiş həyatının da burada sonlandığına işarə edir. Con burada şənlik və yaxud səyahətlərin bitməsindən deyil, itlərin albomdan yoxa çıxmasından bəhs edir ki, bu anasının itirdiyi həyatın simvoluna çevrilir. Əsərin həmin səhifəsində anası oğluna bu zamana qədər sahib olduğu ən sadıq it olan “Kim” haqqında danışır. Kim fermerlər tərəfindən vəhşi heyvanları zərərsizləşdirmək üçün qoyulmuş zəhərli ət parçalarını yedikdən sonra həyatını itirir. Kimin öz qollarında öldüyünü söyləyərkən anasının gözləri ilk günki kimi yaşlarla dolur. Onlar bir gün yeni bir it sahiblənməyə qərar verdikdə anası məhz Kimin cinsindən olan bir it tapmağa çalışsa da bacarmır. Əvəzində doberman cinsindən olan bir it balası alırlar və Con onu “Kazak” adlandırır. Lakin Kazak Kimin xatirəsini yaşada bilmir. O, hələ böyümədən birinin yerdə sındırdığı stəkan parçalarını yeyir və üç gün əzab çəkdikdən sonra ölür. Con bu hadisədən sonra bir daha ailəsinə başqa bir it sahiblənməyə icazə vermir. Erkən uşaqlıq təəssüratlarının insanın düşüncə tərzində və xarakterində çox böyük rol oynadığını nəzərə alsaq, Kutzeenin öz romanlarında heyvanlara nə üçün xüsusi yer verdiyi aydınlaşar. Belə ki, itlərlə bağlı xoş olmayan uşaqlıq xatirələri Kutzeenin daha sonralar “Rüsvayçılıq” əsərində öz əksini tapacaqdır.

“Gənclik”də isə Conun ömrünün on doqquzuncu ilindən iyirmi dördüncü ilinə qədər olan dövrü əhatə olunur. “Gənclik” romanında təsvir edilən hadisələr adətən bədii nümunələrdə əks etdirilən şadlıq dolu, xoşbəxt gənclik həyatından çox uzaqdır. Bu dövrdə o, keçmişinin yükündən- Cənubi Afrikanın yaddaşından qurtulmaq arzusunda idi və Cənubi Afrikanı fiziki olaraq tərk etməklə orada yaşadığı bütün xoşagəlməz hadisələri bir yuxu olaraq geridə qoyacağına inanırdı. Onun vətənini tərk etmək istəyinin digər səbəbi isə öz yaradıcılıq potensialını “orada” reallaşdırma biləcəyinə inanması idi. Ölkədəki siyasi vəziyyətin ağırlaşması onun bu taleyüklü addıma doğru hərəkətini tezləşdirir. Universitetdə təhsil alan və işləyən gənc yavaş-yavaş Londona bilet əldə etmək üçün öz büdcəsinə qənaət etməyə başlayır. Keyptaun Universitetində riyaziyyat üzrə diplom aldıqdan sonra Con nəhayət arzusunu gerçəkləşdirir. Londonda o, Cənubi Afrikalı dostu Paul ilə yaşayır, lakin qənaət edərək xərclədiyi büdcəsi bitdiyindən iş axtarmağa məcbur olur. O, tezliklə London

yaxınlığındakı Rotamsteddə iş tapır, lakin bu ərazidə yaşayaraq işləmək maddi baxımdan onun üçün əlverişli olmadığından başqa bir yerdə kiçik proqramçı kimi çalışmağa başlayır. Bu işin də özünəməxsus ağırlığı var idi. Belə ki, əcnəbi olduğundan çalışdığı mərkəzdə bir sıra imtiyazlardan məhrum edilmişdi, lakin onun işləməkdən başqa yolu yox idi. Çünki o, vətəninə əyalət keçmiş hesab etdiyi üçün ora qayıtmaq istəmirdi. Con Londona gəldikdən sonra real şəhərin onun xəyalında ideallaşdırdığı şəhər obrazından nə qədər fərqləndiyini görür. İngiltərədə iqlim, iş və həyat şəraiti onu sıxışdırır. O, çəkdiyi əzabları əvvəlcə yaradıcılıq yolundakı sınaq hesab etsə də, bu sınaq üçün gözlənilən mükafat gəlmir. İşlədiyi müddətdə pula qənaət etməyə çalışsa da bir gün puldan narahat olmadan sevdiyi işlə məşğul olacağına ümid edirdi. Gənliyində Con arzu etdiyi peşənin şairlik olduğunu düşünsə də, zaman keçdikcə o, şeir deyil, nəsr yazmaq bacarığı olduğunu anlayır. Bu mənada onun ilk şeirləri uğur qazanmır və o 1960-cı illərin sonu, 1970-ci illərin əvvəllərində nəsr yaradıcılığına başlayır. 2009-cu ildə Kutzeenin öz həyat təcrübələri əsasında qələmə aldığı “Yay mövsümü” romanı trilogiyanın sonuncu hissəsidir. Digərlərində olduğu kimi bu hissədə də yazıçı üçüncü şəxsin dili ilə özünü yazmağa davam edir. Roman quruluşuna görə tarixsiz dəftərlərdə aparılan qeydlərdən və beş müsahibədən təşkil edilib. Kutzee burada özünün beş qadınla olan şəxsi münasibətlərini açıqlayaraq başqa şəxslərin dili ilə özünü sərt tənqid edir.

Kutzeenin bütün romanları sözün əsl mənasında Cənubi Afrikanın tarixi reallıqları ilə zəngindir. Yazıçı romanlarında müxtəlif tarixi dövrlərə - XVII, XX və XXI əsrlərə aid hadisələrə istinadlar edir. Onun 1973-cü ildə nəşr olunmuş ilk romanı “Alatoran torpaqlar” (“Dusklants”) ilk avropalı köçkünlərdən, Afrikanı kəşf edən səyyahlardan, onların Afrika qəbilələri ilə qarşılaşmasından və müxtəlif irq və mədəniyyətlərdən olan insanlar arasında qarşılıqlı anlaşma və əlaqənin çətinliklərindən bəhs edir. Yazıçı bir-biri ilə əlaqəli iki roman şəklində qurduğu bu əsərdə Cənubi Afrikada hökm sürən holland imperializmindən və Vyetnamda öz terrorunu möhkəmləndirən Amerika siyasətindən paralel şəkildə söhbət açır. Ümumilikdə, hər iki hissədə zorakılıq və müstəmləkəçiliyin ümumi psixologiyası araşdırılır. Romanın

kəşfiyyatçı olan əsas qəhrəmanları Yucin Daun və Yakobus Kutzeedir. Y.Daun Vyetnamlıların psixoloji aləmlərini kəşf edirsə, Y.Kutzee Afrikanın fiziki həyatına səyahət edir. Əsərdə Yakobus Afrika cəmiyyətinin fiziki üstünlüyünü və dini dözümsüzlüyünü, Daun isə müasir Amerika cəmiyyətinin ritorik hakimiyyətini və psixi narahatlıqlarını xarakterizə edir. Romanda əsas mövzulardan biri güc mövzudur. Bir mənada əsərdə söhbət müharibədə uğrunda mübarizə aparılan hökmranlıq gücündən və ya insanlardan daha aşağı sayılan bir qrup insana qarşı qərəzli şəkildə tətbiq edilən gücdən, insanların öz millətini alçaltmaq üçün istifadə etdikləri ağıl gücündən gedir. Əsərdə bunlardan başqa mədəniyyət toqquşmasının bəzən ölümcül nəticələrə gətirib çıxarmasından, insan ruhunun parçalanması və həyat tərzinin tamamilə məhv edilməsindən söhbət açılır. O, getdikcə genişlənən, beynəlxalq auditoriyaya çatan daha çox roman yazmağa davam etdi. “Alatoran torpaqlar” onun ən məşhur romanı olmasa da, “digər romanlarının çiçək açdığı toxum” kimi simvollaşdırıla bilər.

Kutzeenin romanlarında cahillikdən qaynaqlanan fanatizm, dar düşüncə, duyarsızlıq, yazıçının uydurma dünyalarının mənasız reallıqlarında ilişib qalan qurbanların iztirabları öz əksini tapır. Con Maksvel Kutzee romanlarında qadın obrazlarına xüsusi əhəmiyyət verir. “Ölkənin ürəyində” (“In the Heart of the Country”,1977), “Barbarları gözləyərkən” (“Waiting for Barbarians”,1980) və “Cənab Fo” (“Foe”,1986) romanlarında qadınlar patriarxal cəmiyyətdə müxtəlif mövqələrdə təsvir olunur.Onların ortaq xüsusiyyəti isə kolonial rejimin qurbanları olmalarıdır. Müəllifə Cənubi Afrika Ədəbi mükafatı və CNA mükafatı qazandıran “Ölkənin ürəyində” romanının əsas qadın qəhrəmanı Cənubi Afrikada atası ilə tək yaşayan və yavaş-yavaş tənhalıqdan dəli olan Maqda adlı bir kəndlidir. Əsər 266 hissədən ibarət olmaqla Maqdanın xəyalında canlanır. Maqdanın həyat hekayəsi Cənubi Afrika tarixində mühüm dəyişikliklərin gətirdiyi bir dövrdə-XX əsrin əvvəllərində yaşanır. Əsərdəki hadisələr Maqdanın xəyal aləmində canlandığı üçün həmin hadisələrin realda baş verib-vermədiyini anlamaq çətinidir. Yazıçı bu yolla Cənubi Afrikada yaşayan qadınların necə ağırlı bir həyat keçirdiklərini və düşdükləri çətin şəraitin qurbanları

olduqlarını göstərir. Maqda da bu qurbanlardan biridir. Əsərdə kişilərin üstünlük təşkil etdiyi bir cəmiyyətdə qadınların aciz və zəif mövqeyə sahib olmasını və bütün bu amillərin təsirinə məruz qalmış Maqdanın psixi pozğunluğunu görmüş oluruq. Belə ki, anasını itirdikdən sonra ünsiyyətdən məhrum olan Maqda ətrafına qarşı yadlaşır. Atası tərəfindən tərk edilməsi, qulluqçu Hendrikin təcavüzünə məruz qalması onun psixologiyasını alt-üst edir. Hələ erkən yaşlarından bəri onu sərbəst buraxmayan tənhalıqdan əziyyət çəkən Maqda bütün insani keyfiyyətlərdən və münasibətlərdən məhrum olaraq öz ağırları ilə baş-başa qalır. Kutzee bu romanı yazarkən yapon müəllif Kobo Abenin “Qumdakı qadın”(1962) əsərindən təsirlənmişdir. Dünyadan təcrid olunaraq Afrika səhralığında yaşayan, mövcud vəziyyəti ilə barışan qadının susqunluğu tənhalaşmış və yadlaşmış insanın iztirablarını vurğulayır. Maqdanın təcavüzə məruz qalması, yadlaşması, həyata qarşı laqeydləşməsi onun yaşadığı patriarxal cəmiyyətin qurbanı olduğunu bir daha sübut etmiş olur. Patriarxal cəmiyyətdə üzləşdiyi işgəncə və haqsızlıqlardan sonra cəmiyyətdən uzaqlaşan digər bir qadın obraz “Barbarları gözləyərkən” əsərindəki barbar qızıdır.

Kutzeenin ilk iki romanı (“Alatoran torpaqlar”, “Ölkənin ürəyində”) çox da məşhurluq qazanmamışdı. Yazıçı 1980-ci ildə “Barbarları gözləyərkən” romanının nəşri ilə artıq dünya ədəbiyyatında tanınmağa başladı. Roman oxucuları bir növ mücərrəd vəziyyətə aparır. Əsər yazıçının imperializmə etirazı kimi dəyərləndirilə bilər, belə ki, Kutzee romanda xəyali yaratdığı adsız İmperatorluğu tənqid etməklə ümumilikdə imperialist sistemini tənqid edir. Kutzeenin deyimi ilə “Barbarları gözləyərkən” romanı “işgəncə otağının vicdanlı bir insanın həyatına təsiri”ndən bəhs edən bir romandır. Bu vicdanlı şəxs romanın əsas qəhrəmanı naməlum bir imperiyadan təcrid edilmiş, kənar qəsəbədə yaşayan qoca Hakimdir. İmperatorluğa xidmət etdiyi müddət ərzində o, şəhəri barbarlardan qorumaq üçün hazırlanan bir savaşa etirazını bildirir, “barbarlara” göstərilən haqsız münasibətlər qarşısında o həbs edilmiş bir barbar qadını sərbəst buraxır, bu insanlara qarşı mərhəmət və rəğbət hissləri bəsləyir. Bu hərəkətinin nəticəsində o, İmperiya tərəfindən vətənə xəyanətdə ittiham edilir və həbs edilərək işgəncələrə məruz qalır. İnsanların ruhuna qorxu salmaq gücünə sahib

olan bir qrup insanın doğru və yanlış necə müəyyənləşdirə bildiyini göstərməklə Kutzee cəmiyyətin passiv və kor üzvlərini kəskin tənqid edir. Romanda insanların bir dəfə belə düşünmədən kütləyə qoşulması da açıq şəkildə göstərilmişdir. Qəsəbə xalqı barbarların əslində zərərsiz və mədəni insanlar olduğunu Hakim qədər bilsələr də, imperialist zülmərə qarşı səssiz qalırlar. Hakimə verilən işgəncələrin şahidi olur və bu hadisələrə sadəcə gülərək reaksiya verirlər, onların bu davranışı yüksək vəzifəli şəxslərdən qorxmağın “korluğa” səbəb olduğunun sübutudur. Bir tərəfdən, bu roman Cənubi Afrika konteksti - dövlətin siyasi repressiyasının təzahürü və hakimiyyətin tezliklə ağ gücdən qaradəriliyə keçməsinin proqnozu kimi qiymətləndirilirdi. Digər tərəfdən, roman "indinin gözü ilə gələcəyi görmək" cəhdi, yəni digər ölkələrin mümkün gələcəyi üzərində düşünmək cəhdi kimi dəyərləndirilirdi.

Daniel Defonun “Robinzon Kruzo”su əsasında yazılan “Cənab Fo” Bahia əyalətində itkin düşmüş, qaçırıldığı ehtimal edilən qızını tapmaq üçün iki illik uğursuz axtarışdan sonra İngiltərəyə qayıdan Suzan Bartonun hekayəsidir. “Robinzon Kruzo” romanı XVII əsr müstəmləkəçilik haqqında romandır. Kutzee bu əsərə qadın təhkiyəçi-Suzan Bartonu, afrikalı kölə Cüməni və öz dünyagörüşünü qataraq romanı əsaslı şəkildə dəyişdirmişdir. Kutzeenin Kruzosu Daniel Defonun müdrik qəhrəmanından yaşlı olması və sıxıcı həyat tərzi ilə kəskin fərqlənir. Romanın qadın qəhrəmanı Suzan Barton Maqda və barbar qızdan fərqlənərək öz azadlığı üçün mübarizə aparır. Dövrünün qadınlarından fərqli olaraq Suzan kişilərdən asılı olmaq istəmir və bunun üçün savaşı. Romanın əsas məqsədi müstəmləkə dövrünün acı həqiqətlərini açıb göstərməkdir.

Kutzeenin aparteid və aparteiddən sonrakı iki həlledici dövrün şahidi və ağdərili müəllif olması onu çətin vəziyyətdə qoyurdu. Beləliklə, o, bu dövr ərzində ölkəsində baş verən sosial və siyasi məsələlərlə bağlı fikirlərini öz romanlarında ifadə etməyə başladı. Aparteid dövrünün reallıqlarını Kutzeenin “Maykl K.-nin həyat və zamanı” (“Life and Times of Michael K.”, 1983) və “Dəmir əsri” (“Age of Iron”, 1990) romanlarında xüsusilə aydın görmək olar. Fövqəladə vəziyyət, ölkə daxilində qaradəriliyə sərbəst hərəkatının qadağan edilməsi, daimi axtarışlar və polis

basqınları, həbslər, senzuranın artırılması, etiraz nümayişlərinin yatırılması kimi məsələlər Kutzeenin əsərlərində əks olunub. Romanların qəhrəmanlarının həm ağ, həm də "rəngli" olması xarakterikdir. Bir çox tənqidçilər Kutzeenin romanlarının Franz Kafkanın romanları ilə müəyyən yaxınlıqlar təşkil etdiyini hesab edirlər. Nüfuzlu tənqidçilərdən biri David Atvel bu yaxınlığın hər iki yazıçının romanlarındakı alleqorik dizayn ilə bağlı olduğunu iddia edir. Bu mənada Kafkanın "Məhkəmə" ("The Trial", 1925) əsəri ilə Kutzeenin "Maykl K.nın həyat və zəmanəsi" romanı arasında açıq əlaqələr vardır ki, bu barədə növbəti fəsildə daha geniş danışacağıq.

"Dəmir əsri" Kutzeenin 1990-cı ildə qələmə aldığı ən məşhur romanlarından biridir. Yazıçı əsərdə zorakılıq və irqçiliyin məhv etdiyi ölkəsinin siyasi və sosial mənzərəsini canlandırır. Tənqidçilər tərəfində yüksək dəyərləndirilən bu roman bütün dünyada Cənubi Afrika apartheidinə aid ən diqqətəlayiq əsər kimi tanınır. Roman əsas qəhrəman, acımasız apartheid rejimindən canını qurtarmaq üçün Cənubi Afrikadan ABŞ-a köçmüş Xanım Kurrenin qızına yazdığı məktublardan ibarətdir. Roman bu baxımdan etiraf-məktub janrına yaxındır. Əsas qəhrəman ona ağır gələn düşüncələrini, iztirablarını bu məktublar vasitəsilə ifadə edir. Əsərin əsas qəhrəmanı Xanım Karren xərçəng xəstəliyindən əziyyət çəkir, qızına məktub yazmasının əsas səbəbi də məhz onun yaxın gələcəyi-ölüm ilə bağlıdır. Cənubi Afrika ilə Xanım Karrenin taleyində bir eynilik görünür- xərçəng onu yavaş-yavaş yediyi kimi apartheid də Cənubi Afrikanı yeyir. Romanın başlıca ideyası şəxsiyyət məsələsidir. Xanım Karren xəstəliyi vasitəsilə özünü tanımağa, kim olduğunu tapmağa çalışır. "Mən həyatımdakı ayıb yığımına görə xərçəng xəstəliyinə tutulmuşam. Xərçəng məhz bu cür yaranır. Bədəni özünü müdafiə etmək üçün xəstəliyə yoluxar və sonra özünü yeməyə başlayar"[17,s.145]. Xanım Karren anlayır ki, onun balaca ağ dünyası polis qoraxılıqlarına qarşı tətbiq etdiyi vəhşilik reallığı ilə üst-üstə düşür. Nəticədə o, bütün çətinliklərinə rəğmən Cənubi Afrikadakı həyatın ABŞ-dakı həyatdan daha dəyərli olduğu qənaətinə gəlir. Əsər həyatdakı maneələri keçə bilməyən bir insanın üzləşdiyi çətinliklərdən, tənhalıq və inciklik hissindən, labüd ölümdən söhbət açır.

1994-cü ildə Kutzee “Peterburqlu ustad” (“Master of Petersburg”) adlı psevdobioqrafik romanını nəşr etdirmişdir. Roman dahi rus yazıçısı F.M.Dostoyevskinin “Cinayət və cəza”(1866) və “Cinlər”(1872) romanlarının süjetləri əsasında qələmə alınmışdır. Əsərdəki bəzi elementlər Dostoyevskinin həyatı ilə üst-üstə düşür. Yazıçı dahi Dostoyevskinin tərcümeyi-halı ilə onun “Cinlər” romanını birləşdirərək yaradıcılıq mövzusunə müraciət etmişdir. Oğlunun ölümündən sonra həqiqi hisslərini itirən Dostoyevski bu situasiyanı roman yazmaq üçün vasitəyə çevirir. Kutzee real həyat faktları ilə uydurma düşüncələr arasında qalan Dostoyevskinin həyat faktlarını incəsənətdə canlandırmaq üçün öz ruhunu necə şeytana satdığını göstərir. Kutzeenin qəhrəmanı Dostoyevskinin qəhrəmanı Raskolnikov kimi Peterburq küçələrində gəzib dolaşır. Bu zaman şahid olduğu hadisələr, qarşılaşdığı insanlar Kutzeenin qəhrəmanını düşünməyə vadar edir, onu narahat edən suallar psixikasına dərinlən təsir göstərir. Romanda ümumilikdə, yenidən doğulmaq üçün mübarizə aparan Cənubi Afrikada incəsənətin və ədəbiyyatın rolundan bəhs olunur.

Aparteid rejiminə qarşı açıq-aşkar qarşı çıxmayan, əvəzində alleqoriya üslubundan istifadə edərək əsərlər yazan Kutzee, N.Qordimer kimi Cənubi Afrikalı yazıçılarla müqayisədə siyasi zəifliyinə görə kəskin ittiham edilirdi. 1970-80-ci illərdə N.Qordimer kimi rejimə açıq etiraz edən yazıçılar ölkədəki siyasi vəziyyəti beynəlxalq aləmdə diqqətə çatdırırdılar. Tənqidçilərin də dediyi kimi, Kutzee aparteid romanlarında Cənubi Afrikadakı ədalətsizliyi şərh edərkən bunu dolayı yolla edir.Çünki Kutzee siyasətçi və ya vətəni uğrunda mübarizə aparan bir mübariz deyil, yaşadığı dövrü dərinlən dərk edən insanlara və baş verən hadisələrə bədii dəyər verərək baxış bildirən yaradıcı şəxsiyyətdir. Özünün də qeyd etdiyi kimi “Bizim dövrümüzdə yazıçı sabit şəraitdən asılı olmadan mənəvi dünyamızı öz hakimiyyəti altına alan şəxsdir”. [7] Buna görə də, Kutzeenin personajlarının ideal “Mən”i onların real “Mən”inə qalib gələ bilmir.

Cənubi Afrikalı müəllif mübahisəli mövzuları gündəmə gətirməklə, mürəkkəb sosial siyasi mühiti və problemləli situasiyaları təsvir etməklə qərb sivilizasiyasının iyerarxik dünyasını alt-üst edir. Məhz onun rasionalizmi və qərb sivilizasiyasının sözdə

“əxlaq”ını amansız tənqid etməsi Kutzeenin üsyankar anti-müstəmləkəçi bir yazıçı və tənqidçi kimi tanınmasına yol açdı. Kutzee tez-tez müxtəlif qeyri-müəyyən vəziyyətlər ilə qarşı-qarşıya qalan insanları təsvir edir. Belə həlledici anlarda onun qəhrəmanları passiv və hərəkətsiz şəkildə geridə dayanırlar. Bu passivlik təkcə şəxsiyyəti məhv edən qaranlıq bir duman deyil, həm də o insanlar üçün əlçatan yeganə çarədir, onlar bu yolla zülmə meydan oxuyaraq müqavimət göstərirlər. “Rüsvayçılıq” romanı insanın daxili dramını – müasir post-kolonial Cənubi Afrikada əzən və əzilənlər arasındakı ictimai və siyasi konfliktlərlə əlaqədar fərdin öz şəxsi qüsurları, acizliyi və gücsüzlüyü ilə mübarizəsini ən parlaq şəkildə təcəssüm etdirən romandır. Müəllifinə ikinci Buker mükafatını qazandıran(1999-cu il-N.Ş.) romanda yazıçı Cənubi Afrikanın post-aparteid dövrünün həyatını əks etdirir. Müəllif ölkədə apartheid rejiminin süqutundan sonrakı prosesləri, ağdərillilərlə qaradərillilərin ortaq nöqtədə birləşməsinin mümkünsüzlüyünü göstərərək Cənubi Afrika həqiqətlərini obyektivliklə ifadə etmişdir. Əsər güc, zorakılıq, gender, irqçilik, insan hüququ, heyvan və insan əlaqələri kimi bir sıra aktual məsələləri əhatə edir. Kutzee bu romanı vasitəsilə müstəmləkə rejimində yaşayan ölkələrdə xalqın maarifləndirilməsi kimi mühüm məsələlərdə cəmiyyətin ziyalı təbəqəsi hesab edilən müəllimlərin, elm adamlarının üzərinə düşən vəzifələri açıqlamağa çalışır. Ümumilikdə, Kutzee bu roman vasitəsilə Cənubi Afrikanın həmin dövrdəki ictimai-siyasi vəziyyətinə fərdi nöqtəyi-nəzərini bildirmişdir. Kutzeenin bu romanından başqa heç bir əsərində qəhrəmanların rənginə görə ayrışikliyi yoxdur. Cənubi Afrikalı tənqidçi Q.Kornvell yazır: ““Rüsvayçılıq”da hərtərəfli təqlid kimi gizlənmiş alleqoriya və ya didaktik süjet xətti var”[19, s.308] Bununla da, tədqiqatçı hesab edir ki, əsərdə həm realizmdən, həm də postmodernizmdən istifadə edilib.

2003-cü ildə - 1991-ci ildə Nobel mükafatının təsis edilməsinin 90 illiyi şərəfinə təşkil edilən mərasimdəki nitqində İ.Brotskinin Kutzee haqqındakı müsbət düşüncələrini ifadə etməsindən 12 il sonra Kutzee İsveç akademiyası tərəfindən Nobel mükafatı ilə təltif edildi. Yazıçı həmin mərasimdə Nobel mükafatı qaydalarına əməl etmədi. O, Nobel mükafatına layiq görülmüş digər yazıçılardan fərqli olaraq çıxış

etmək əvəzinə, gələcək yazıçılıq planları barədə danışıdı. Mərasim zamanı iştirakçıların dinlədiyi onun gələcək romanından qısa bir hekayə oldu. “O və Onun Nökəri” adlı bu qəribə hekayədə müəllifi və qəhrəmanı bir-birinə çox yaxın olan “Robinzon Kruzo” və Daniel Defo haqqında danışılırdı. Nobel mükafatı mərasimində yazıçı sanki dinləyicilərə “Budur, siz axşam yeməyi dəvətinə gələn gümüş saçlı qoca Con Maksvel Kutzeeni görürsünüz” deyirdi. “Halbuki bu, mükafat verdiyiniz Kutzee deyil; siz burada ola bilməyən yazıçı Kutzeeyə mükafat verirsiniz. Mən sizə onun əsərindən bir hissəni oxumaq istəyirəm”[35]. Bir çox yazıçılardan fərqli olaraq Kutzee Nobel mükafatına layiq görülməsindən məmnun deyildi. Yazıçı bir müsahibəsində bununla bağlı öz mövqeyini bu cür ifadə edir:

“Təyinatına görə ədəbi mükafatlar fərqli düşüncəyə sahib olan və tutduğu mövqe ilə insanlara müəyyən istiqamət verən yazıçıları dəyərləndirmək üçün təsis edilib. Bizim dövrümüzdə yazıçı sabit imkanlardan asılı olmadan mənəvi dünyamızı öz hakimiyyəti altına alan şəxsdir. Ədəbiyyatçılara bu cür mükafatların verilməsi həmişə mənə qəribə təsir bağışlayıb. Məsələn, Alfred Nobel fəlsəfə və riyaziyyat üzrə yox, fizika üzrə mükafat müəyyən edib. Ümumilikdə, bəşəri sahələr üzrə mükafatlar vermək çox çətin məsələdir. Məsələn, musiqi ədəbiyyatdan daha bəşəri bir sahədir. Yazıçının müdrik bir şəxsiyyət kimi qiymətləndirilməsi düşüncəsi hazırki dövr üçün ölü bir ideyadır, bu mənada mükafat aldığım üçün özümü çox narahat hiss edirəm” [39].

C.M.Kutzeenin yaradıcılığında ziyalı obrazı mövzusu özünəməxsus əhəmiyyət kəsb edir. Bu mövzuda yazıçının 2003-cü ildə yazdığı “Elizabet Kostello” (“Elizabeth Costello”) romanı dünya ədəbiyyatının dəyərli nümunələrindən hesab edilir. Səkkiz mühazirədən ibarət olan əsər yazıçı peşəsi, bu peşəyə cəmiyyət tərəfindən göstərilən münasibət haqqındadır. Əsərin baş qəhrəmanı, yaşlanmaqda olan məşhur avstraliyalı yazıçı Elizabet Kostello dünyanın müxtəlif yerlərinə səyahət edir, heyvanların həyatı da daxil olmaqla bir sıra mövzularda mühazirələr verir. Kutzee və Kostello arasında bəzi oxşarlıqlara rast gəlinir: onların hər ikisi fəlsəfə təhsili olan, yazılarında koloniyalardan danışan və heyvanların haqqını müdafiə edən müəlliflərdir. Adları belə

bir-birinə çox bənzəyən bu iki yazıçı vegetarian olmaqları ilə də diqqət çəkirlər. Kutzee və Kostello arasındakı oxşarlıqlar o qədər nəzərəçarpanıdır ki, onlar zaman-zaman eyniləşdirilir, ancaq gender müxtəlifliyi onlar arasındakı əsas fərqi təşkil edir. “Elizabet Kostello” romanının əsas mövzularına Afrika mədəniyyəti, Avropa adət-ənənələri, bədii yaradıcılıq aid edilə bilər. Kostello “öz yalnızlığına məxsus”[18,s.166] bir ziyalıdır. “Onun yazıları heç nəyi təbliğ etmir və heç nə öyrətmir, onlar sadəcə müvafiq bir məkan və zamanda insanların hansı şəraitdə yaşadığını ətraflı təsvir edir.” [18, s.207] Kutzee romanda Kostellonun adı ilə Afrika mədəniyyəti və adət-ənənələri haqqında öz düşüncələrini bu cür ifadə etmişdir: “Oxumaq biz Afrikalıların əyləncə anlayışına yaddır.Musiqi və rəqs uyğundur”[17,s.41] Elizabet Kostello Kutzeenin “Heyvanların həyatı” (“The Lives of Animals”,1999) və “Yavaş adam”(“Slow Man”, 2005) romanlarının da əsas qəhrəmanıdır. Son olaraq, Kutzeenin 2011-ci ildə qələmə aldığı “Yalanlar” (“Lies”) qısa hekayəsində Kostello soyadında bir qadının həyatından bəhs olunur.

Kutzeenin yazıçı mövzusunda qələmə aldığı digər romanı 2007-ci ildə nəşr etdirdiyi “Pis ilin gündəliyi”dir. Roman Senior C. adlandırılan Sidneydə yaşayan qoca bir yazıçı haqqındadır. Əsərdə biz Kutzeeni roman müəllifi, tənqidçi və intellektual olmaqla çoxşaxəli fiqur formasında görürük. Kutzee bu romanda ümumi dünya və burada baş verən hadisələrlə professor Senior C.-nin kiçik dünyasını birləşdirir. Əsərin heç bir yerində professorun tam adı verilmir. O, bəzən Senior C, El Senior və ya Senior Juan kimi təqdim edilir. Bu professor yetmiş yaşlarında, Avstraliyaya yenidən köçmüş, yalnız və parkinson xəstəliyindən əziyyət çəkən görkəmli bir yazıçıdır. O, daima öz gücsüzlüyü və ölüm haqqında düşünür. Professor öz yazılarını, esselərini yazdırmaq üçün Anya adlı bir qızı işə götürməsi onun həyatında müxtəlif dəyişikliklərə səbəb olur. Anyanın Alan adlı sevgilisinə bir maliyyə şirkətində işləyən və fırılacaqılıqla məşğul olan biri kimi təsvir edilir. O, Senior C.-nin ölmək üzrə olan xəstə bir yazıçı olduğunu bildikdən sonra ölümündən sonra professorun bank hesabına daxil olaraq pullarını oğurlamaq üçün plan qurur.

“Pis ilin gündəliyi” Kutzeenin bütün karyerası boyunca tanındığı sabit və sadə tonu nümayiş etdirir. Aydın nəsr formasında yazılmış bu əsər ölüm ayağında sevgiyə can atan bir insanın acı hekayəsini təqdim edir. Roman “Güclü rəylər” və “İkinci gündəlik” olmaqla iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə bu romanın müasir dünyanın problemləri haqqında esselər toplusu olacağı qeyd edilir. Bu səbəbdən alman bir nəşriyyat şirkəti altı nəfərdən bu esselərə fikir bildirməyi xahiş edir. Professor Senior C. bu altı şəxsdən biridir, o, rəhbərlik sistemi, demokratiya, anarxiya, dövlətin mənşəyi, Avstraliya, heyvanların müdafiəsi və başqa bu kimi mövzuları əhatə edən otuz bir məsələni esselərinə daxil edir. İkinci hissədə isə Senior daha yumşaq düşüncələrə, yuxu görmələr də daxil olmaqla şəxsi məsələlərə toxunur.

Bir-birindən dəyərli bədii nümunələr yaradan, Buker (1983,1990), Qüds (1987), Geoffrey Faber(1987) kimi əhəmiyyətli mükafatlara layiq görülən C.M.Kutzee XX əsrdə ən məşhur, ən çox oxunan müəlliflərdən birinə çevrilmişdir.

1.2. C.M. Kutzeenin əsərlərində postmodernist elementlərin təzahürü

Dünya ədəbiyyatına nəzər salsaq görürük ki, ədəbi cərəyanlar hər zaman cəmiyyətdə baş verən vacib hadisələrə uyğun olub. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra dünyada baş verən köklü dəyişikliklər incəsənət və ədəbiyyat sahəsindən də yan keçmədi. Belə ki, kommunikasiya və texnologiyanın sürətli inkişafı incəsənət adamlarının, yazıçıların özlərini daha yaxşı ifadə etmək potensiallarını üzə çıxarmış oldu. Həmin dövrdə - 1968-1970-ci illərdə modernizm ədəbi cərəyanı öz yerini postmodernizm adlanan yeni bir cərəyana verdi. Postmodernizm incəsənət və ədəbiyyat tarixinin ən mübahisəli cərəyanlarından biri kimi meydana çıxaraq modernist ədəbiyyatın güman edilən üslub və ideoloji baxışlarına reaksiya göstərmiş, bu ədəbiyyatın prinsiplərini rədd etmişdir. Postmodernizm özünə qədər ədəbiyyatda qurulmuş bütün fikirləri darmadağın edərək ədəbiyyata yeni bir özünüdərk üslubu gətirdi. Bu üslubun əsasını individuallığın ön plana çəkilməsi təşkil edir.

İkinci Dünya Müharibəsi zamanı və ondan sonra baş verən, Xirosimanın bombalanması kimi silsilə insan hüquqları pozuntularından sonra yazıçılar mənənin qeyri-mümkün bir axtarış olduğunu hiss etməyə və irəli getməyin yeganə yolunun mənasızlığı tam şəkildə qəbul etmək olduğuna inanmağa başladılar. Beləliklə, postmodern ədəbiyyat mütləq mənə ideyasını rədd edərək əvəzində nizamsızlığı, fraqmentarlığı və təsadüfiliyi vurğulayırdı. Başlanğıcda Fransa və Avropa ölkələrində, sonralar isə Amerikada təşəkkül tapmış postmodernizm inkarı inkar nəticəsində yaranmışdır.[6, s.180]

Postmodernistlər modernistlərdən fərqli olaraq fraqmentarlıq və mərkəzsizliyi mövcudluğun yeganə yolu hesab edir, birlik və mənaya inamsızlıq nümayiş etdirirdilər. Postmodernistlər hesab edirdilər ki, tarix, siyasət və mədəniyyət qüdrət sahiblərinin natamam və uydurma həqiqətlərdən ibarət möhtəşəm hekayələridir. Postmodernizm ədəbiyyatdakı müxtəlif janrlar, üslublar və normalar arasında sərhədlərin götürülməsi, ümumiyyətlə norma anlayışından imtina edilməsi ilə xarakterizə edilir. Postmodernist yazıçılar hesab edir ki, istənilən bir hekayə yaranışın tarixi və mətnin interpretasiyasıdır.[1]

Postmodernist əsərlərdə ən geniş istifadə edilən ədəbi vasitələrə paradoks, ironiya,metatəhkiyə, intertekstuallıq, parodiya, qara yumor və qeyri-real hekayələr aiddir. Postmodern ədəbiyyat yüksək və aşağı sənət, həmçinin müxtəlif janrları qarışdıraraq, intertekstuallıqdan istifadə edərək yeni bir əsər yaradır. Xorxe Luis Borxes, Kurt Vonnequt, Don DeLilo, Tomas Pinçon, Marqaret Atvud kimi görkəmli yazıçılar postmodernist üslubda bir çox əsərlər yaratmışlar.

Öz əsərlərində postmodernist üslubdan yararlanan, postmodernizmin elementlərindən böyük ustalıqla istifadə edən dəyərli, azadlıq ruhlu ədiblərdən bir digəri isə Cənubi Afrika yazıçısı, Nobel mükafatı laureatı Con Maksvel Kutzeedir. Yazıçının demək olar ki, bütün romanları Cənubi Afrika tarixinin gerçəkliklərini əks etdirir. Kutzeenin yaradıcılığa ilk romanı “Alatoran torpaqlar”ı (“Dusklands”) yazmaqla başlayıb. Roman ilk avropalı köçkünlərdən, Afrikanı kəşf edənlərdən, onların Afrika qəbilələri ilə rastlaşmasından, müxtəlif mədəniyyət və irqə sahib olan

insanların bir-birləri ilə qarşılıqlı münasibətlərinin çətinliklərindən bəhs edir. Kutzee bir-biri ilə əlaqəli iki ayrı roman şəkildə qurduğu bu əsərdə Cənubi Afrikada hökm sürən holland imperializmindən və Vyetnamda öz terrorunu möhkəmləndirən ABŞ siyasətindən paralel şəkildə danışır. Yazıçı bu iki ayrı yeri bir-biri ilə əlaqəli göstərməklə “imperialistlərin və təcavüzkarların” qorxusu, paranoyası və dominant rejimlərin- imperiyaların repressiya, işgəncə və soyqırım yolu ilə “başqalarına” qarşı etdikləri zorakılığın dəhşətli izahatını təqdim etmişdir.[37]

Bir çox tənqidçilərin fikrinə görə 1973-cü ildə bu romanın nəşr edilməsi ilə postmodernizmin sərhədləri Afrikaya qədər genişlənib.[8, s.5] Hətta müəyyən mənada roman tarixə postmodern yanaşmasına görə bir çox tənqidlərə məruz qalıb. “Alatoran torpaqlar”ın birinci şəxsə nəql edilən, müxtəlif mütəmləkə şəraitlərini göstərən bir-biri ilə əlaqəli iki povesti realist ənənələrə meydan oxuyur. Tematik cəhətdən bənzər olan bu iki povest “müstəmləkəçilik və zülmün ümumi psixologiyasını araşdırır”[37] Roman vasitəsilə Kutzee tarixin quruluşunu, mahiyyətini və onun bədii ədəbiyyat diskursu ilə üst-üstə düşdüyünü açıq-aşkar göstərir. Kossev hesab edir ki, əsərdəki hər iki baş qəhrəman – Daun və Yakobus “xarici torpaqlar üzərində mülkiyyət quran müstəmləkə nümayəndələridir”. [37] Əsərdəki iki şərait bir-birində iki əsr aralı olmasına baxmayaraq yazıçı onlar arasında müstəmləkəçiliklə bağlı güclü tarixi əlaqələr olduğunu göstərir. Daun və Yakobusun öz müvəqqəti dünyalarını qurması mətnlərin diskursiv xarakterini vurğulayır. Belə ki, Kutzee qərb dünyasının üst-üstə düşən tarixlərini müqayisəli verməklə müəllif şərikliyi hissini yaradır.

“Alatoran torpaqlar”ın ilk hissəsi olan “Vyetnam layihəsi” postmodern mətnin ən yaxşı nümunələrindən hesab edilir. Əsərin baş qəhrəmanı Daun Vyetnamlılara qarşı radio vasitəsilə təbliğat planı hazırlamaqdadır. Həmin təbliğat planı barədə o, Kutzee adlı nəzarətçisinə hesabat verir. Yazıçı Daun ilə müdiri Kutzeenin problemlə münasibətini metafiksiya elementindən yararlanaraq ortaya qoymuşdur. Daunun vəzifəsi Vyetkonqu hərbi və mədəni cəhətdən idarə etmək üçün istifadə edilə biləcək təbliğat taktikaları hazırlamaqla amerikalılara yardım etməkdir. Daunun əsərdə imperiya tarixini quran və müstəmləkə siyasətini davam etdirən şəxs

kimi təsvir edilməsi tarixi metafiksiya elementindən istifadəni göstərir. Bundan başqa, romanda paranoyadan məharətlə istifadə edilib- Daun öz bədənini haqqında daima paranoya içərisindədir. Cismani varlığından məmnun olmayan Daun bu narahatlığını bu cür dilə gətirir: “Bədənimin nizamsızlığı məni çox əsəbiləşdirir. Həmişə başqa bir bədənim olmasını arzu etmişəm”. [64] Bədənini “düşmən” kimi görən Daun tez-tez, xüsusilə işləyərkən ağrı və sıxılmalar hiss etməkdədir. Bədəni ilə bağlı bu problemləri onu gördüyü iş barəsində şüurlu düşünməkdən uzaqlaşdırır. Beləliklə, bədən mətnə çevrilərək müəyyən diskurs şəklində qurulur.

Vyetnamlılara qarşı ediləcək zorakılıq Daunun planına şəkillər formasında daxil edilir və çərçivələnir. O, Vyetnamla bağlı hesabatında bədənləri işgəncəyə məruz qalmış iyirmi dörd insan şəkillərini özü ilə daşıyır. Həmin şəkilləri özü ilə aparması və bunu bir sirr kimi gizli saxlaması onun öz bədənini ilə əlaqədar paranoyasını bir daha işıqlandırır. Şəkillər Vyetnamdakı digər bədənlərə qarşı törədilmiş cinsi və irqi zorakılığın dəhşətli reallığını sanki çərçivəyə salaraq Daundan uzaqlaşdırır. O, fiziki olaraq Vyetnamdan və həmin “çərçivələnmiş əzablardan” uzaq dayandığı üçün özündən məmnundur. Burada şəkillər tarixə baxışı təmin etdiyi, tarixin problemlərini üzə çıxardığı üçün bir mənada mətnlərdir. Bütün bunlar mədəni tənəzzülün və imperialist zorakılığın təcəssümüdür.

Kutzee romanın ikinci hissəsi olan “Yakobus Kutzeenin hekayəsi”ndə tarixi metafiksiya texnikasından istifadəni davam etdirir. Bu povestdə yazıçı həmin dövrdəki Cənubi Afrikani deyil, 18-ci əsrdəki Cənubi Afrikani təsvir edir. Povestin başlanğıcında dünyaca məşhur yazıçı Flaubertdən Kutzeenin postmodern mövqeyini əks etdirən belə bir epigrafla verilmişdir: “Mühüm olan tarixin fəlsəfesidir”. [24] Hekayədə uzaq keçmişin təsviri Kutzeenin indiki zamana fərqli nöqtədən yanaşmaq istəyinin nəticəsidir. O, tarixi “subyektiv formada qurduğu diskurs” kimi təqdim etmişdir. Kutzee əsərdə 1760-ci ildə öz əcdadlarından biri olan Yakobus Kutzeenin Qərbi Keypə səhayət və kəşflərinin yazıldığı gündəliyin tərcüməçisi kimi çıxış edir. Əsər “Tərcüməçinin ön sözü” ilə başlayır. Həmin gündəliyin sonuna isə müşavir və katib tərəfindən yazılmış, savadsız Yakobus tərəfindən imzalanmış tarixi bir sənəd də

əlavə edilib. Yakobusun depozitlə bağlı olan bu sənədə imza çəkməsi onun həqiqətən də, savadsız olduğunu göstərir. Hekayə ağ köçkünlər-Burlar ilə yerli qara Afrika qəbilələri(Hottentotlar) arasındakı münasibətlərdə baş verən dəyişikliklər haqqında qısa ekspozisiya ilə başlayır. Hottentotlar və Burlar oxşar şərtlərdə yaşasalar da, Yakobus onlar arasında bir fərq olduğunu vurğulayır. Bu fərq din ilə bağlıdır, belə ki, burlar xristian olduğu halda hottentotlar bu dini sadəcə sözdə qəbul ediblər. Hottentotların xristianlığı sadəcə boş sözdən ibarətdir. Yakobus özünü ağa, qara afrikalıları isə öz qulları hesab edir. O, qarşılaşdığı digər əsas qəbilə olan Buşmenləri şişirdilmiş bir dildən istifadə edərək bu cür təsvir edir: “Bu canlılar it kimidirlər, bütün gün yorulmadan qaça bilirlər. Bir yerdən digərinə köç edərkən özləri ilə heç nə daşıyırlar”[36]

Yakobus burmenlərə ağ insanların heyvanlara tələ qurması kimi tələ qurur, onları öldürərək kəndi onlardan “təmizləmək” istəyir. Bu təsvirlərdən sonra Yakobusun üç səyahəti haqqında məlumat verilir; biri Böyük Çayın digər tayına, ikisi isə Böyük Namaqua ölkəsinə edilir. Kəşfiyyatçı və fil ovçusu olan Yakobus fiziki cəhətdən çox güclü, aqressiv və kifayət qədər özünə güvənən biridir. Səyahət zamanı o, hottentot xidmətçilərini də özü ilə aparır. Daunun Vyetnamlı bir qızın cinsi təcavüzə məruz qaldıqdan sonrakı üz ifadəsi ilə yerli hottentot qadınlarının üz ifadələri eyniləşdirilir. Yakobus bu insanları mürdar milçəklərə bənzədir, onlardan çox narahat edici, pis iy gəldiyini vurğulayır. Bütün bu məqamlar Kutzeenin “Barbarları gözləyərkən” əsərindəki təsvirlərlə oxşarlıq təşkil edir. Lakin o, səyahətdə olarkən möhkəm xəstələnir və həmin çirkin hesab etdiyi vəziyyətə özü düşür. Bədəninin xəstə düşməsi və çirkin iylərin gəlməsi Daun kimi Yakobusu da öz ağırlı bədəni haqqında danışmağa məcbur edir. İlk hissədəki kimi burada da bədən mətnlərarası diskurs şəklində qurulmuşdur. Bədən xüsusiyyətlərinin zülmə məruz qalanlardan müstəmləkəçilərə asanlıqla ötürülməsi müstəmləkə sisteminin iyrencliyini açıq şəkildə nümayiş etdirir. “Vyetnam layihəsi”ndə təsvir olunan zorakılıq Daundan uzaq idisə, burada Yakobus bədənə qarşı edilən zorakılıqda bilavasitə iştirak edir. Belə ki, o, başqa canlılara zorakılıq göstərərək özünü zülmə məruz qalan qurban olmadığına əmin edir.

Lakin xəstəlik səbəbindən çəkdiyi bədən iztirabları onu qurbanları ilə eyniləşdirir və bədənin maddi varlığını gücləndirir. Əsərdə yaradılmış diskursda bədən dil vasitəsilə yox olmağı qəbullanmır. Bu isə dil ilə tarix arasındakı problemlə münasibəti aydınlaşdırmış olur, belə ki, maddi cismin real olması, onu ifadə etmək üçün isə dilin vasitəçiliyi lazımdır. Yakobus öz bədəninin tələblərini anlayaraq yaşamağa çalışır, bizim onun bədəni ilə əlaqə yaratmağımız isə yalnız dil vasitəsi ilə mümkündür. Dil bizə başqalarının ağrısını təxmin etməyə imkan verir. Gitzenin qeyd etdiyi kimi: “Kutzeenin romanları tarixin təkrar yaradılması prosesinə diqqət yetirir, dil vasitəsilə tarixin insan şüurunda buraxdığı izləri araşdırır”. Ümumilikdə roman tarixin müəyyən təhrif və uydurmalara məruz qalması əsasında yaradılıb ki, bu da öz növbəsində tarixin vasitəçilik olmadan təsvir edilə bilməyəcəyini göstərir.

Əvvəlki bəhsdə qeyd etdiyimiz kimi, C.M.Kutzee 1980-ci ildə “Barbarları gözləyərkən” (“Waiting for Barbarians”) romanının nəşri ilə dünya ədəbiyyatında tanınmağa başladı. Roman yunan şairi Konstantin Kavafinin 1904-cü ildə yazdığı eyni adlı şeirindən ilhamlanaraq qələmə alınmışdır. İlk dəfə Britaniyada nəşr olunan bu romanın məzmun xüsusiyyətləri postmodernizmin çoxsaylı aspektlərini özündə birləşdirir. Belə ki, hekayəni bütünlüklə indiki zamanda qurmaqla və hekayəni adı açıqlanmayan İmperiyanın anonim yaşayış məntəqəsində yerləşdirməklə, yazıçı zaman, coğrafi və tarixi kontekstlərin tipik xüsusiyyətlərinin qoyduğu məhdudiyyətlərdən qaçaraq universallığa nail olur.[37] Roman cəmiyyəti nəzarətdə saxlamaq məqsədi ilə uydurulmuş düşmənlərdən söhbət açır. Kutzee bu əsərdə köləlik psixologiyasından, şüursuzluqda möhkəmlənmiş “yox” deməyə mane olan qayda və qanunlardan bəhs edir. Yazıçı könüllü itaətlə köləlik arasında kəskin fərq olduğunu vurğulayır. Belə ki, köləlik insanı alçaldan, könüllü itaət isə əksinə, insana ruhi yüksəliş bəxş edən və insanın öz zəhmətinin hesabına qazandığı keyfiyyətdir. Kölələr həyatları boyu üsyan arzusu ilə yaşadıkları halda, həyatı olduğu kimi qəbul edənlər öz mənəvi-əxlaqi seçimlərini edərək vicdan rahatlığı ilə yaşayırlar. Romanın baş qəhrəmanı-imperiyanın sərhədində otuz il yaşamış Hakim əsərin sonunda sivilizasiyadan imtina

edərək öz seçimini etmiş olur. Əvvəllər barbarların üsyana qalxıb öz hökmdarlarına qarşı çıxmalarını arzulasa da, sonda onlara yaxın bir həyat təzi sürmək qərarına gəlir.

Postmodern ədəbiyyatın tipik xüsusiyyətlərindən biri metaforik dildir və yazıçı “Barbarları gözləyərkən” əsərində məcazi dildən geniş istifadə edib. Digər bir tərəfdən postmodernist ədəbiyyat daha çox povestin dili ilə, daha az isə personajlarla maraqlanır. Kutzee əsərdə bu xüsusiyyətləri diqqət mərkəzində saxlayaraq hadisələri böyük ustalıqla təsvir edib. Belə ki, o, ərazi və ya mənzərəni təsvir etmək üçün dəqiq və zəngin bir dildən istifadə edir, ancaq personajlara gəldikdə heç bir real məzmun vermir. Romanda yalnız üç əsas personaj var. Hakim, polkovnik Coll və barbar qız Kutzeenin oxuculara təqdim etdiyi yeganə personajlardır. Onlarda modernist bir əsərdə əksər personajların sahib olduğu mürəkkəblik yoxdur. Kutzee imperalizm ideyası daxilində barbarlıq və sivilizasiyanı qarşı qarşıya qoyur. İmperializm siyasəti tarix boyu koloniyalardakı insanların “zərifliyə ehtiyacı olan vəhşi” olduğuna dair çox qərəzli bir fərziyyə irəli sürür, din, dil və irqi fərqliliyə malik insanlar üçün koloniyalarda assimilyasiya və dəyişiklik edilməli olduğuna inanırdı. Bu fikir və fərziyyələr cəhalətdən qaynaqlanır, nəticədə “barbarlar” və ya “vəhşilər” kimi terminlərin istifadəsinə gətirib çıxarırdı. Əsərdə “barbarlar” etiketi həmişə ölkənin yerli sakinlərini təsvir etmək üçün istifadə olunur, halbuki bu insanlar əsl barbar keyfiyyətlərinə sahib deyillər. Kutzeenin əsərdə qoyduğu “ “Barbarlar” həqiqətən mi barbardırlar?” sualını sonda oxucu özü cavablayır.

Kutzee romanda polkovnik Collun timsalında imperalizm tərəfindən törədilən vəhşiliyi mükəmməl üslub və təfərrüatla təsvir edərək öz anti-imperialist düşüncələrini uğurla proyeksiya edir. Əsərdə hakim özünü polkovnik Colla müqayisə edir. Romanın əsas ideyalarından biri insanın görmə qabiliyyətinin korlanmasıdır. Bu motiv əsərin elə başlanğıcında təsvir edilir. Oxucunun diqqəti polkovnik Collun eynəklərinə yönəldilir. Hakimin seçdiyi barbar qızın gözləri yandırılaraq kor edilib. Üz cizgiləri olmayan insan sifətinin obrazı tez-tez hakimin gözləri qarşısında canlanır. Polkovnikin eynəklərində öz əksini gördükdən sonra o artıq Colla özü arasında möhkəm bir bağlılıq olduğunu hiss edir. Bu nöqtəyi-nəzərdən əvvəlcə “ Coll və mənim

aramızda nəhəng bir uçurum var! Mən onun günahlarına görə cavab vermək istəmirəm”- desə də, əsərin sonunda əsl həqiqəti dərk edir: “Coll və mən imperiyanın iki müxtəlif üzüyük. Mən imperiyanın xoş zamanlarında özünə dediyi yalan, Coll isə sərt küləklər əsəndə söylənən həqiqətdir”[8, s.8].

Kutzeenin beşinci romanı “Cənab Fo” (“Foe”,1986) postmodern üslubda qələmə alınmışdır. Əsərin yazılması aparteid dövrünə təsadüf edir. Lakin yazıçı həmin zamana birbaşa istinadlar verməyib. Əsərdəki hekayələr 17-ci əsrin sonlarında baş verir. Bu roman məşhur ingilis yazıçısı Daniel Defonun “Robinzon Kruzo” əsərinin postmodern üslubda yenidən işlənməsidir. Yenidən yazma yazıçının köhnə bir mətni yeni formada təkrar qələmə almaq üçün istifadə etdiyi postmodern bir texnikadır. Bu texnikadan istifadə etməklə yazıçı orjinal mətn əsaslanaraq öz mövqeyini ortaya qoyur. Postmodern ədəbiyyatda bu texnika intertekstuallıq adlanır. Kutzee “Robinzon Kruzo” romanındakı əsas qəhrəmalardan bəzilərini – Kruzo və Cümə adlı afrikalı bir qulu saxlayır. Bununla belə, yazıçı romana iki müxtəlif qəhrəman – gəmi qəzası nəticəsində adaya düşmüş ağ dərili qadın Suzan Barton və Daniel Defoya işarə edilən Cənab Fonu əlavə edir. Bu iki yeni qəhrəman D.Defonun romanındakı mənaları kökündən dəyişdirir.

Əsərdə Cümə yazmağı öyrənməklə öz nitqsizliyinə qalib gəlir. Bu mənada bir çox tənqidçilər hesab edir ki, romanın əsas mövzusu məhz “məzlumlara səs vermək”dir. David Atvell romanda qara personajın ünsiyyət qura bilməməsini kitabın mərkəzi hesab edərək deyir: “Cümə öz məcburi susqunluğu ilə monokultural və metropolitan diskursun eşitmək istəmədiklərini təmsil edir”. Afrikalı yazıçı R.Malan da irqi ayrışdırılışın əsas məsələ olduğuna inanaraq “Cənab Fo” əsərini “ağların həmişə dil və mədəni anlaşmazlıq uçurumu ilə qaradəriliyərdən ayrıldığı bir cəmiyyətdəki irqi münasibətləri ən dərin şəkildə izah edən bir kitab” kimi təsvir edir.[36]

Kutzee öz romanına Suzan Bartonu daxil etməklə ilk növbədə Robinzon Kruzonun kişi mərkəzli dünyasında qadın fiqurunu təqdim edir, digər tərəfdən isə D.Defonun digər iki kitabında (“Moll Flanders” və “Roksana”) təmsil edilən əzilmiş

qadın obrazını yenidən nəzərdən keçirir. “Cənab Fo” başqalıq və fərqlilik haqqında hekayədir. Kutzee romanda orjinaldakı səssizlikləri ifşa edərək onlara səs verir. Romana Cənab Fo adlı qəhrəmanı daxil etməklə Kutzee oxuculara xatırladır ki, D.Defo orta yaşlarında “De” prefiksini qəbul etməklə adının ingilis dilindəki mənasını (düşmən) gizlədib. Daniel Defonun orjinal ata adını personaj adı kimi istifadə etmək “Robinzon Kruzo” müəllifinin ikonik statusuna etiraz etmək üçün Kutzeenin istifadə etdiyi incə üsullardan biridir.

Postmodernizm təmsil, xüsusilə də mətn təmsili ilə əlaqəlidir. Gregson postmodernizmin “təmsil və povestdən uzaqlaşma” olduğunu iddia edir.[23] O,bildirir ki, “hərfi görünən əslində məcazidir”. [23] Bu xüsusiyyətin postmodern mətnlərin təhlilində üstünlük təşkil edən əsas funksiyanı yerinə yetirən bir xüsusiyyət olduğunu fikrini irəli sürən Gregson bu fikri daha da inkişaf etdirir: “postmodernizmdə ən mühüm məqam işarələyənə işarələnən arasındakı əlaqənin ixtiyari olmasıdır.” Bu müddəa mətndə məcazi dilin vacibliyini nəzərdə tutur. Bu fikrin Kutzeenin postmodern yazısı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini deyə bilərik. Bununla bağlı Sonders qeyd edir : “Kutzee “bir şeyi söyləyən və tamamilə başqa bir məna nəzərdə tutan” bir mətn quraraq linqvistik yadlıqdan istifadə edir. [28] Sonders bu fikri ön plana çəkərək izah edir ki, postmodern mətnlər mahiyyət etibarilə metaforik xarakter daşıyır. Nəticədə, bu romanlarda baş verən hadisələr hərfi mənada başa düşülməməlidir.

Postmodernizmin təmsil məsələlərindən başqa digər bir anlayışı ontoloji suallara əhəmiyyət verməsidir. McHale reallıqdan danışdıqda “ontoloji suallar nəzərdə tutulur” fikrini irəli sürür. Buna görə postmodernizmi reallıq və varlığın təbiətinin öyrənilməsi hesab etmək olar. Bundan əlavə, Uilliams paradoks və ziddiyyət kimi anlayışları postmodern mətnin tanınması üçün meyar olaraq qəbul etmişdir. Deyilənlərdən Kutzeenin “Cənab Fo” romanının postmodern konstruksiyaya uyğunluğu meydana çıxır. Bunlarla yanaşı, Kutzee bu əsərdə “metafiksiya” elementindən də istifadə etmişdir. “Metafiksiya” özünüdərkətmə paradıqması kimi tanınan postmodern termdir. Bu termin ilk dəfə 1970-ci ildə Qass tərəfindən irəli

sürülmüş, Voq tərəfindən “postmodernizmin daxilində yazı tərzii” kimi qeyd olunmuşdur. [22]

Devid Atvell kimi tənqidçilər Kutzeenin işini postkolonial mətnləri postkolonial ilə postmodern elementlər (məsələn metafiksiya) ilə yanaşı qoyduğunu bildirirlər. Şörkhuber Kutzeenin postmodern strategiyaları məhz postkolonial məqsədlər üçün qəbul etdiyini bildirir. Nəticədə, tarixi metafiksiya mətndən kənar reallığı və romanın kontekstləşdirildiyi tarixi mühiti şüurlu şəkildə əks etdirən strategiyadır. Bu tip metafiksiya Cənubi Afrika siyasəti ilə əlaqəlidir və Kutzeenin romanları da məhz ölkənin siyasi vəziyyətini tənqid etmək yolu ilə şərh edir.

Hutçeon metafiksiya terminini şərh edərkən bu terminin indiki dövrdə yazılmış bədii əsərin öz-özünə, şüurlu formada keçmişdəki kanonik mətni əks etdirdiyini və parodiya etdiyini vurğulayır. Bu baxımdan Vidovson bu tip metafiksiyaya xas altı funksiyaları müəyyən etmişdir. Birincisi, qeyd etdiyim kimi, o, bu müasir romanların ingilis ənənəsində kanonik mətnlərin yenidən yazılması faktına işarə edir. İkincisi, o hesab edir ki, əsaslandığı kanonik mətni parodiya etmək yenidən yazılan bədii ədəbiyyatın əsas məqsədi deyil. Onun əsas funksiyası orijinalı dəyişdirərək onu müasir təriflərə uyğunlaşdırmaq və bu yolla həmin mətni yenidən işləməkdir. Üçüncüsü, o, orijinal artefaktın nəzərə alınmalıdır, onu unutmaq lazımdır. Nəticədə, orijinal və yeni mətn dialoji əlaqədə verilir. Belə olduğu halda oxucu kanonik(ilk) mətnin mühüm elementlərini xatırlamalı olur. Bu baxımdan Vidovson bildirir ki, “Cənab Fo” bu fikrin gözəl nümunə hesab edilə bilər, çünki oxucu bu romanla orijinal arasındakı əlaqəni başa düşmək üçün Daniel Defonun öz qəhrəmanlarını necə qurduğunu xatırlamalıdır. Dördüncü fikir əvvəlki mövqe ilə bağlı olub dəyişməz olaraq qalır. Belə ki, tənqidçi “yeni” romanların tarixləşməyə meyli olduğunu iddia edir. Viddovson sonda göstərir ki, müasir romanlar müvafiq siyasi məqsədlə yazılır. Bu səbəbdən kanonik əsərləri mövcud mədəniyyət normalarına uyğunlaşdırmaq məqsədilə yenidən yazmaq məqsəduyğundur.

Xülasə olaraq, Viddovson vurğulayır ki, müasir romanlar adətən, əvvəlki mətnlərin yenidən yazılması texnikası vasitəsilə mədəniyyət tarixini bir daha nəzərdən

keçirir, bu zaman o, bir sıra mədəni və psixi prosesləri də diqqət mərkəzində saxlayır. Bu növ romanlar bədii ədəbiyyatla mədəniyyətin və tarixin əlaqəsini üzə çıxarmağa çalışır. Qeyd etdiyimiz kimi Kutzee “Cənab Fo” əsərində mədəni və tarixi normaları araşdırmış və onları şüurlu şəkildə yenidən nəzərdən keçirmişdir. Karstensen və bir çox başqa tənqidçilərin qeyd etdiyi kimi, Kutzee bu əsərdə realist üsullardan istifadə etmək əvəzinə, D.Defonun romanını postmodern konstruksiyaya açıq şəkildə bağlı olan dövrün modellərinə uyğunlaşdırmağa üstünlük vermişdir. Buradan aydın olur ki, D.Defonun romanını əhatə etmiş reallıq asanlıqla yenidən təhkiyə edilə bilməz. Burada təqdim edilmiş fikirlər Morqan tərəfindən də təsdiqlənir. O bildirir ki, “Cənab Fo” D.Defonun səhra adaları mifinin köklü şəkildə yenidən nəzərdən keçirilməsi və yazıçının cinslə bağlı dinamikasının postmodern üslubda yenidən işlənməsidir.

Postmodern əsərlərin əksəriyyəti mətnə bir mənə deyil, bütün mümkün mənələrin olması fikrini irəli sürür. Bu fikir ilk dəfə fransız filosofu Jak Derrida tərəfindən “dekonstruksiya nəzəriyyəsi” adı ilə təqdim olunmuşdur. Kutzee də XVII əsr romanını yenidən düşünüb yazaraq reallığın müxtəlif janr və mövqelərdən istifadə edilərək təmsil oluna biləcəyini sübut etmiş olur. Bongiyə qeyd edir: “Kutzeenin romanı ilə orijinal mətn arasında bəzi nəzərəçarpan bənzərliklər və fərqliliklər mövcuddur”. Bu fərqlərdən biri odur ki, Kutzee Kruzonu Defonun Kruzosundan fərqli xasiyyətdə bir fiqur kimi təqdim edir. Kutzeenin Kruzosu adadan kənardakı həyatla heç maraqlanmır, Defonun Kruzosu isə adadan uzaqlaşaraq başqa həyat yaşamaq istəyir. Bongiyə görə ikinci fərq Cümə və Suzanın Defonun qəhrəmanlarından radikal formada uzaqlaşması hesab edilə bilər. Cümə danışa bilmir, lakin onun hindistanlı həmkarı danışa bilir. Suzan isə Robinzon Kruzoda bir növ feminist yanaşmanı təmsil edərək kişi dünyasını alt-üst edir. Bütün bunlar müasir romanın öz ilkin həmkarı ilə dialoqda olduğunu göstərir.

Tarixi metafiksiya praktikası əvvəlki mətnə tabe olmaq ilə əlaqəlidir. Bu baxımdan Kutzee Cümə adlı qəhrəmanı qəsdən susdurmaqla məcazi bir fiqur yaratmışdır. Cümənin hekayədəki məhdud potensialına görə Suzan və Cənab Fo Cümənin vəziyyətini müzakirə edir, onu “danışmağa məcbur etməklə” mətnə daxil

etməyə müvəffəq olurlar. Bu mövqenin göstəricisi olaraq Suzanın bu sözləri əhəmiyyətlidir: “Biz Cümənin sükutunu pozmalı, onu əhatə edən sükutu danışdırmalıyıq.” Əsərdə Cümə fiquru, digər iki qəhrəmanı onu bir insan kimi qiymətləndirmək üçün bir yol axtarmağa məcbur edir. Kutzee öz romanını sözlərin və səslərin yazıda ontoloji əsaslandırılması kimi qurmuşdur. Belə ki, əsərdə Cümənin sükutunu Suzanın öz hekayəsini yaratmaq axtarışının metaforası kimi dəyərləndirmək olar.

“Cənab Fo” romanında nəzərə çarpan postmodernist elementlərdən biri də fraqmentarlıqdır. Belə ki, əsər dörd müxtəlif hissəli povest şəklində qurulmuşdur. Birinci fəsil “səyahətnamə” adlandırılır və Suzanın nöqtəyi-nəzərindən çıxış olunur. Birincə şəxsin dilində yazılmış bu hissədə Suzanın adaya necə gəldiyindən, Kruzo və Cümə ilə münasibətindən bəhs olunur. İkinci hissə isə daha çox epistolıyar üsluba yaxın yazılmışdır və hadisələrə yenidən Suzanın gözü ilə diqqət yetirilir. Bu fəsildə Suzan Cənab Fo birinci dərəcəli, oxucu isə ikinci dərəcəli müraciət ünvanıdır. Suzan Cənab Fo-ya məktublar göndərsə də Fo bu məktublara heç bir cavab vermir. Bu səbəbdən də bu fəsildə real dialoq forması yoxdur. Lakin bəzi hallarda, məsələn, limanda kapitanla danışan zaman Suzan bu epistolıyar formadan çıxır. Suzanın öz hekayəsini yazdığı üsul və vaxtının çoxunu lal olduğu üçün onunla danışa bilməyən Cümə ilə keçirməsi səbəbindən bu hissədə dialoq azdır. Üçüncü fəsildə Kutzee hadisələri keçmiş zamanda nəql edən birinci şəxs təhkiyəçidən istifadə etmişdir. Bu hissədə ikinci fəslin monoloqundan fərqli olaraq Suzan Cənab ilə Fo davamlı şəkildə dialoqa girir. O, bunu Fo ilə hekayəsinin mövzusu barədə danışılar aparmaq üçün edir. Bundan başqa, romanın əvvəlində olduğu kimi, bu fəsildə də oxucu tamaşaçı rolunu oynadığı üçün hekayə konkret personaja yönəldilmir.

Dördüncü və son hissədə təhkiyəçi hekayədən kənarında dayanır. Kutzee hekayəni nəql etmək üçün hadisələrdə iştirak etməyən, sadəcə kənarından münasibət bildiren təhkiyəçidən istifadə etməklə oxucuda çaşqınlıq yaradır. Oxucu hekayənin dəqiq kim tərəfindən nəql olunduğunu bilmir, yalnız son səhifədə danışanın Suzan Barton deyil, hər şeyi bilən neytral bir təhkiyəçi olduğu anlaşılır:

“Susan Barton və onun ölmüş kapitanı, ağ gecə paltarında donuzlar kimi kökəlmiş, gövdələrindən uzanan əzaları və uzun müddət suda üzdükləri üçün büzülmüş əlləri ilə uzanaraq, alçaq damda ulduzlar kimi üzürlər. Mən isə onların altında sürünürəm.” [21]

Nəticədə, hər şeyi bilən təhkiyəçinin iştirakı bu fəslə digər fəsillərdən fərqləndirir. Belə ki, realistik bədii ədəbiyyatda real dialoq olmur, və heç bir personaj digəri ilə real konfliktə girmir. Ancaq bir təhkiyəçi var və onun danışdığı başqa personaj yoxdur. Belə bir təhkiyəçidən istifadə etməklə Kutzee qeyri- müəyyən sonluqla bitən romana “yadda qalan” bir cəhət əlavə edir. Bundan başqa, Kutzee hadisələri fraqmentar məkan və zaman quruluşunda təsvir etməklə hekayəsinin öz həqiqət və dəyərlərinə uyğun danışılmasını təmin edir. Sonda hadisələrdə bilavasitə iştirak etməyən rəvayətçidən istifadə romanın anlaşılmaz yekununu vurğulayır, hadisələrin kimin səlahiyyətində olduğuna dair şübhələr yaradır.

Kutzeeyə dünya şöhrəti gətirən ən məşhur romanlarından biri olan “Rüsvayçılıq” özündə bir çox postmodern elementləri cəmləşdirir. 1999-cu ildə nəşr edilən roman yazıçıya ikinci dəfə Buker mükafatı, dörd il sonra isə Nobel mükafatı qazandırmışdır. Əsər Cənubi Afrikanın post-aparteid dövrünə aiddir. Bildiyimiz kimi, Kutzee ağdərili Cənubi Afrikalı bir yazıçı olmasına baxmayaraq əsərlərində qaradərili əhalini təmsil etməli olmuşdur. Onun xüsusilə “Rüsvayçılıq” romanı bu problem ilə qarşılaşır, çünki əsər “qara təhlükə”⁴ ideyasını bütün təfərrüatları ilə təsvir edən bir romandır. “Qara təhlükə” tarix boyu Cənubi Afrikanın ağ dərili qadınlarının qaradərili təcavüzkarlar tərəfindən dəfələrlə zorakılığa məruz qaldığını bildirən bir ideyadır. Qreheemin də dediyi kimi, romanda qara təcavüzkarlar Cənubi Afrikadakı əksər qaradərillilərin nümayəndələri kimi təsvir edildiyindən əsər ciddi tənqidlərə məruz qaldı. Kutzeenin keçmiş və indiki Cənubi Afrikadakı vəziyyətləri qəbul edərək olduğu kimi göstərməsi siyasi cəhətdən də narazılıq doğurdu.

“Rüsvayçılıq” romanı boyunca siyasi və psixoloji keçidlər özünü büruzə verir. Devidin universitetdə məşhur professordan Cənubi Afrikanın Salem kəndində kənd təsərrüfatçısı pilləsinə enməsi psixoloji keçidi təmsil etməkdədir. Siyasi keçidlər isə

aparteid və seqreqasiya ilə təmsil olunur, bunun insanlara nə cür təsir etdiyini göstərir. Lüsünün təcavüzə məruz qalması və bu situasiyaya necə uyğunlaşması siyasi bir nəticə kimi qiymətləndirilə bilər. Aparteiddən sonrakı Cənubi Afrikada tez-tez yaşanan qadın zorakılıqları, cinsi istismar və bu hadisələrə polis orqanlarının biganəliyi əsərdə Lüsünün başına gələn cinsi zorakılıq vasitəsilə tənqid edilmişdir. Təcavüzkarları polisə şikayət etməməklə o, sanki, həmin şəraitə uyğunlaşır. Lüsi deyir: “Mənə baş verənlər sadəcə mənim işimdir... əgər bir haqqım varsa sakit qalmağı və mühakimə edilməməyi seçirəm”. Lüsünün başına gələnlərdən sonra qısa bir müddət üçün Keyptauna səfər edən Devid qızının fermasına qayıtdıqda işlərin daha da pisləşdiyini görür. Lüsi təcavüzdən sonra hamilədir və uşağı dünyaya gətirməyi planlaşdırır. Vəziyyətdən istifadə edən Petrusun Lüsü evlilik təklifi etməsi Devidi daha da narahat etsə də, o qızının qərarına təsir göstərə bilmir. Burada Devidin qızının vəziyyəti üçün edə biləcəyi yeganə müqayisə bir itdir.

Kutzee bu romanı intertekstualılıqla işləyir, belə ki, o, öz personajlarını Uordsuors və Bayronun yaradıcılığına xas olan mövzular və personajlar üzərində qurur. Yazıçı Uordsuors və Bayronun şeirlərindəki hekayələri təkzib və ya düzəliş etmir. O, ustadların əsərlərini post-aparteid mühitində həyata keçirərək bir roman qurur. Beard iddia edir ki, “Bayronun özünü sürgün etməsi onun qəbul edilən “rüsveyçılığının” bir hissəsi hesab edilə bilər. Lurietələbələrində izah edir ki, Bayron təkcə həyatına deyil, həm də işinə təsir göstərən bir qalmaqaldan canını qurtarmaq üçün İtaliyaya getmişdi.” Beləliklə, Kutzee Lurini Bayronun xarakterində və onun “rüsveyçi” situasiyasında təsvir etməsi ilə bu iki şəxsi bir-birinə bənzədib. “Rüsveyçilik”da Uordsuors və Bayronun əsərlərindəki personajları təmsil edən başqa qəhrəmanlar da var: Melani Bayronun məşuqəsi Teresani, Lüsi isə Uordsuors Lüsini təmsil edir.

Postmodernizmə təsir göstərən konsepsiyalardan biri çoxsəslilik mənasını verən polifoniyadır. Bu konsepsiya 20-ci əsr nəzəriyyəçisi Mixael Baxtin tərəfindən irəli sürülmüşdür. Baxtin mətnə bir məsələ barəsində çoxsaylı baxışların daxil edilməsi ilə yaranan polifoniyanın vacibliyini vurğulayır. Müəllif romanı elə formada yazır ki,

burada bütün personajlar müəllifdən asılı qalmadan müstəqil şəkildə özlərini ifadə edə bilirlər. Kutzee də bir çox əsərlərində polifoniya oyunundan istifadə etmişdir. O, müəllif olaraq öz səsini aşağı salır və fikirlərini müxtəlif personajların səslərində ifadə edir. Kutzeenin həm Afrika, həm də İngilis kimi ikidilli statusa sahib olması onun şəxsiyyətində bir hibridlik yaradır. Bu səbəbdən o, əsərlərini çoxsəslilik konsepsiyası ilə yaratmışdır. Polifonik mətnlərin əsas xüsusiyyəti səslərin bərabərliyi və bərabərliyi. Kutzeenin romanları sanki fərqlərin xəyali dünyası, heç kəsin həqiqətə sahib olmadığı məkandır. Bu mənada onun romanlarında mütləq həqiqət haqqında heç nə deyilmir, sadəcə olaraq oxuculara çoxsaylı perspektivlər təqdim edərək onlara hər şeyi öz qavrayışlarına uyğun dərk etməyə, nəticə çıxarmağa imkan yaradır. Yazıçının 2009-cu ildə qələmə aldığı avtobioqrafik romanı -“Yay mövsümü” bu cəhətdən diqqətəlayiqdir. Əsərdə Kutzeenin ölümündən sonra Cənab Vinsent adlı oxucuyu yazıçının tərcümeyi-halını qələmə almaq niyyəti ilə onun həyatında əhəmiyyətli olmuş beş nəfəri müsahibəyə seçir. Bu müsahibələrdə həmin şəxslər Kutzeeni fərqli şəkildə təsvir edirlər. Romanla bağlı ən cəlbedici məqam odur ki, bu müsahibələr ölmüş bir müəllif haqqında danışirlər.

Kutzee burada özünü ölü kimi təsvir edərək səsini aşağı salmaqla müəllif fiqurunu aradan qaldırmaq məqsədi güdür. Tlusti qeyd edir ki, bu roman fakt ilə uydurmanın qarışığı kimi meydana çıxmışdır. Bu isə əsəri bədiiliyin olduğu avtobioqrafiyaya çevirir. Tlusti məqaləsində yenə qeyd edir: “Roman klassik hekayə deyil, indiki zamanda nəql edilən və təhkiyəçinin Con Kutzee adlı personajın şüursuzluğunu anlamaq üçün təqdim etdiyi sərbəst düşüncələrdən ibarətdir”. Mətnin müsahibələr və jurnaldan hissələr vasitəsilə kəsilməsi ilə yazıçı əsərdə səs çoxluğunu təmin edir. Müsahibə zamanı hər bir personaj ayrı-ayrılıqda Kutzeenin həyatı və onunla olan münasibətləri haqqında məlumat verir. Kutzee oxucuya şəxsi həyatı haqqında məlumat verərkən mətndə deyilənlərin doğruluğu sual altında qalır. Belə bir qeyri-müəyyənliyi yaradaraq nəticəni oxucuların öhdəsinə buraxır. Neyman vurğulayır: “Bu romanda hər bir səs Kutzeenin həyatına müxtəlif nöqtəyi-nəzərdən töhfə verir”[65].

Ümumilikdə Kutzee bir çox əsərlərində postmodernizmin parodiya, universallıq, metaforik dil, intertekstuallıq, paranoya, tarixi metafiksiya və digər bu

kimi elementlərindən məharətlə yararlanmışdır. Onun əsərlərində postmodernizmin bir çox elementlərinin təzahür etməsi yazıçının bütün dünyada postmodernist müəllif kimi tanınmasına və əsərlərinin bu cəhətdən tədqiq edilməsinə şərait yaratmışdır.

II Fəsil. Con Maksvel Kutzeenin yaradıcılığında şəxsiyyət problemi

2.1. C.M.Kutzeenin “Maykl K.-nın həyat və zamanı” romanının ideya və janr xüsusiyyətləri.

Con Maksvel Kutzeenin Cənubi Afrikanın aparteid dövrünə aid qələmə aldığı əhəmiyyətli romanlardan biri “Maykl K.-nın həyat və zamanəsi” adlı romanıdır. 1983-cü ildə yazılan roman yazıçıya ilk dəfə Buker mükafatını qazandırmışdır. Əsər 1970-80-ci illərdə Cənubi Afrikada aparteid siyasətinin hökm sürdüyü və uydurma vətəndaş müharibəsinin getdiyi bir zamanda Keyptaun şəhərindən anasının doğulduğu məkana çox çətin şərtlərlə səyahət edən Maykl K. adlı otuz yaşlarında bir adamın hekayəsindən bəhs edir. Roman üç hissədən ibarət olub uşaqlığını internat məktəbində keçirmiş və hazırda bağban kimi çalışan Maykl K.-nın anasını xəstəxanadan çıxarması ilə başlayır. Roman onu təcrid edən bir cəmiyyətdə yaşamaq üçün yer axtarışında olan evsiz-eşiksiz bir adamın hekayəsində 1970-80-ci illərdəki aparteid Cənubi Afrikanı təsvir edir.

Kutzee bu əsəri yazmağa bilmək üçün realizmi sabit norma kimi rədd edən yazıçı mövqeyindən çıxış edir, zülmə qarşı müqavimətin təsvirində universallığa əl atır. O, Cənubi Afrika cəmiyyətindəki qüsurları göstərmək üçün alleqoriyaya üstünlük vermişdir. Zülm və ədalətsizliyə qarşı müqavimətin alleqorik təcəssümü kimi qiymətləndirilən bu romana nəzər saldıqda burada müstəmləkələşmiş personaj Maykl K.-nin susqunluğu tabe olmaq deyil, əksinə passiv şəkildə müqaviməti ifadə edir. Cəmiyyətdəki qüsurları göstərmək üçün alleqoriyadan istifadə edən digər yazıçılar sonda mümkün ola biləcək həll yollarını göstərirlər. Kutzeenin bu cür yazıçılardan fərqi sonda hansısa həll yolu təqdim etməməsi, bunun əvəzində oxucular üçün suallar qoymasındadır. Bu metod postmodern ədəbiyyata məxsus bir metoddur. Yazıçı əsərin sonunda nəticə çıxarmağı oxucuların öhdəsində buraxır. Mətn hər bir oxucuya görə müxtəlif şəkildə anlaşılır.

Ənənəvi alleqorik mətnlər iki formada olur: tarixi və ya siyasi alleqoriya adlanan birinci formada tarixi şəxsiyyət və hadisələr alleqorik üslubda təsvir edilir;

mənəvi alleqoriya və ya ideyaların alleqoriyası adlandırılan ikinci formada isə hərfi simvollar mücərrəd anlayışları ifadə edir. Mücərrədliyə yönəlmiş alleqoriyaları measir psixo-fəlsəfi alleqoriyalara bənzətmək olar. Kutzeenin bu romanı mövzusunə görə ikinci növ alleqoriyaya aid edilə bilər. Əsərdə Maykl K.-nin irqi mənsubiyyətinin naməlum qalması bir çox tənqidçilər arasında mübahisələrə səbəb olmuşdur. Bu səbəbdən Nadine Qordimer kimi tənqidçilər yazıçını siyasi məsələlərdən qaçınan əlçatmaz müəllif adlandırmışlar. Qordimer iddia edirdi ki, Kutzee özünü siyasi hadisələrdən və onların faciəvi nəticələrindən uzaq saxlamaq üçün alleqoriyaya əl atmışdır. Alleqoriyadan istifadə bir çox ciddi məsələləri, xüsusilə siyasi məsələləri gizlətməyə və ya gizli şəkildə tənqid etməyə imkan yaradırdı. Bu mənada Kutzee yeganə “müxalif” yazıçı idi ki, əsərləri qadağan edilməmişdi. 1985-ci ildə verdiyi bir müsahibədə Kutzee yazıçının Cənubi Afrikadakı yeri və rolu haqqında danışılan fikirlərə bu cür cavab vermişdir: “Yazıçının rolu məsələsi ilə bağlı insanlar tərəfindən təyin edilmiş bir model var. Mən bu cür modellərin kimlər tərəfindən təyin edildiyini bilmək istərdim”. Bu sözləri ilə Kutzee bu tip şablon modellər ilə razılaşmadığını bildirir. Onun, adətən, öz işi barədə fikirləri qeyri-müəyyən olub, ədəbiyyatdakı yerini təyin etmək vəzifəsini oxucu və tənqidçilərin öhdəsinə buraxır.

Nadine Qordimer tarixi hadisələrin qaradərili və ağdərili yazıçılara müxtəlif formada təsir etdiyini bildirirdi. Qaradərili yazıçıların qara personajlar yaratması çox daha asan olduğu halda, bu məsuliyyət ağdərili yazıçılara keçdikdə ağdərili yazıçının mövqeyi daha qeyri-müəyyən hal alır. Qara yazıçılar aparteid dövründəki qara həyat reallığını təsvir edərək həmin dövrdə mövcud olmuş qara şüur hərəkətinə dəstək olurdular. Kutzee anlayırdı ki, bu hərəkətin əsas ideyaları qaradərili liderlər, qəhrəmanlar və yazıçılar ətrafında qurulmuş, qara insanların özlərini qəbul etdirmək məqsədinə yönəlmişdir. Təbiidir ki, bu prosesdə ağdərili bir yazıçının iştirak etməyə çalışması faydalı olmazdı. Kutzee ağdərili bir yazıçı olaraq Cənubi Afrikada qaradərili olmağın necə bir hiss olduğunu bilmədiyini üçün qaradərililərin təcrübəsini müzakirə edə bilməyəcəyini etiraf edir. Bu situasiya Kutzeenin ölkəsindəki aparteid siyasətinə tamamilə fərqli bir perspektivdən baxmasına şərait yaradır.

Müasirləri daha çox Avropa-Amerika ədəbiyyatından bəhrələnərək klassik və ya modernist üslubda əsərlər qələmə aldıkları halda, Kutzee Sartr, Heqel, Kamyu, Samuel Beket və Kafka kimi yazıçılardan bəhrələnərək əsərlərini əsasən postmodern üslubda qələmə almışdır. “Maykl K.-nın həyat və zəmanəsi” romanında da yazıçı Heqelin “Dialektika” əsərindən bəhrələnmişdir. Belə ki, yazıçı həmin əsərdən ilhamlanaraq öz romanında fərd və cəmiyyət arasındakı əlaqələri çox gözəl təsvir etməyi bacarıb. Kutzee romanda oxucuları sosial bərabərsizliklərlə dolu olan bir cəmiyyətdə şəxsiyyətin, fərdin yeri ilə bağlı alleqorik quruluşlu mühüm bir suala, Heqelin “Dialektika”sının mərkəzində dayanan “Bəşəriyyət dünyadan kənarında mövcud ola bilər mi?” sualına aparır. İnsanın şəxsiyyətinin cəmiyyətdəki yeri və rolunu sorgulayan bu sual əsər boyunca öz təsirini göstərməkdədir. Yazıçı əsərdə bu suala konkret bir cavab verməsə də, onun baş qəhrəmanı Maykl K.-nın bütün sinif, təbəqə və irqçilik kateqoriyalarından kənarında yaşayan bir şəxsiyyət olması müəyyəndir. Kutzeenin məqsədi bu mühüm sualı cavablandırmağı oxucunun öhdəsində qoymaqdır. Kutzee sadəcə baş qəhrəmanı təsvir edir, onun bütün kateqoriyalardan qaçaraq yaşadığı həyatın uğurlu yoxsa uğursuz olduğunu təhlil etməyi isə oxucuya həvalə edir. Bu təhlil vasitəsilə oxucu əsas suala da cavab tapacaqdır. Burada Kutzee fərdin cəmiyyətdə yeri haqqında sual qoymaqla oxucunu daha dərin fəlsəfi bir suala yönəltmək istəyir. Bir fərd öz funksiyasını və yaxud cəmiyyətdəki yerini müəyyən etmək üçün ilk növbədə fərdin nə olduğunu anlamalı, qavramalıdır. Beləliklə, yazıçının qoyduğu sualın qayəsi oxucunu daha mürəkkəb bir məsələyə-fərdin dərk edilməsi məsələsinə yönləndirməkdir.

Yazıçı roman boyu, qəsdən, Mayklın hansı irqə mənsub olduğunu gizlədir. Əsərdəki bir sıra alleqorik təsvir və işarələr Mayklın qulluqçu sinfinə aid olduğunu göstərsə də, nə müəllif, nə də qəhrəmanın özü onun irqi kimliyini təsdiqləmir. Yetimxanada böyüməsi, bağban olaraq işləməsi, anası ilə səyahətə çıxma bilmək üçün icazə istəməsi və lazımı sənədlər olmadan təyin edilmiş əraziyə buraxılmaması onun məhz aşağı təbəqəyə mənsub bir fərd olduğunu vurğulayır. Romandakı digər qəhrəmanlar Maykl K.-ni müəyyən bir sinfə aid etməyə çalışsalar da, o, bu cəhdlərə

ciddi şəkildə müqavimət göstərir. Anasının vətəni Prins Albertdə tərک edilmiş fermada yaşadığı müddətdə qəfildən ortaya çıxan ferma sahibinin nəvəsi onu ev sahiblərinin qulluqçusu zənn edir və ona bu cür davranmağa başlayır. Maykl isə onun bu adlandırmasına “səssiz şəkildə müqavimət göstərərək”, sadəcə, oranı tərک edərək qaçıb gedir. Beləliklə, Maykl K. özünə qoyulmağa çalışılan heç bir “adı” qəbul etmir. Kutzeenin qəhrəmanı müharibədən kənarda ən xoşbəxt insan kimi yaşayır, özünü heç bir sosial siniflə eyniləşdirmədən bərabərlik uğrunda irqlərarası mübarizədən kənarda qalması bacarır. Bu cür bir baş qəhrəman yaratmaqla, Kutzee, Heqelin “Dialektika”sında təsvir edilən - zidd düşüncələr arasında daima mübarizə aparmağın yaşamağın yeganə yolu olmadığı fikrini irəli sürmüş olur.

Maykl K. heç bir qanunu pozmadığı hekayəsini danışmağa məcbur edilir. O, həyat hekayəsinin təmsil etdiyi yoxsulluqla barışır. Adi bir həyata sahib olduğu həqiqətini qəbul edərək, Maykl K oxucuları qane edəcək, həzz verəcək maraqlı bir hekayə danışmaq tələbini rədd edir. Romanın son səhifələrində o, bu məsələyə toxunaraq deyir:

“Məndən ürəyimi açıb onlara qəfəslərdə yaşanan həyat hekayəmi danışmağımı istəyirlər. Yaşadığım bütün qəfəslər haqqında eşitmək istəyirlər, sanki mən bir quş, ağ siçan və ya meymunam” [8,s.197].

Əgər o, oxucuların istəklərinə uysaydı, heç vaxt öz hekayəsini danışa bilməyəcəyini, lakin həmişə gözlənilən variantı təklif etməli olduğunu normal qəbul edərdi. Düzgünlük və maraq meyarları hekayələr üçün başlıca tələblərdir. Buradakı kinayə ondan ibarətdir ki, doğru olanı danışan yox, oxucular müəyyənləşdirir. Bu Maykl K-nin dəmir yolu və polis məmurları ilə ünsiyyətindən də aydın olur. Onları Mayklın həqiqi həyat hekayəsi maraqlandırmır. Onlar yalnız öz eşitmək arzusunda olduqları hekayəni dinləmək istəyirlər. Prins Albertə getmək üçün icazə sənədlərini əldə edə bilmədikdə Maykl K polis qadına anasının xəstə olduğunu deməyə çalışdıqda, polis qadın ona anasının səhhətinin onların vəziyyətini xüsusiləşdirmədiyini, əksinə bu vəziyyəti ümumiyyətlə dilə gətirməməsinin məsləhətli olduğunu deyir. Bu səbəbdən Maykl K-nin dünyasında polisin belə hekayələrə ehtiyacı yoxdur. Buna görə də

problem gücsüzlər tərəfindən dilə gətirildikdə nə maraqlı, nə də doğrudur. “İcazə” yalnız hekayələrini onların istədikləri paradigmalara uyğunlaşdıran şəxslərə veriləcək.

Cənubi Afrika rəsmiləri ilə Maykl K. arasındakı dialoq aparteid siyasətinin alleqoriyası kimi təsvir edilir. Belə ki, Cənubi Afrika rəsmiləri ilə Maykl K. arasındakı hər bir dialoqda gizlin məcburiyyət mövcuddur. Bu məcburiyyət onu fermada tapan və qaçaqların dostu zənn edən əsgərlər tərəfindən dindirilmə prosesində aydın olur. Onlara öz funksiyalarını yerinə gətirə bilmələri üçün hekayə lazımdır. Bu hekayə onlar üçün kifayət qədər maraqlı olmalıdır:

“Ondan soruşmağa davam et. Ondan dostlarının nə vaxt gələcəyini soruş. Onların burada sonuncu dəfə nə vaxt olduqlarını soruş. Gör, dili var, yoxsa yox. Gör, həqiqətən də, göründüyü qədər axmaqdırmı?”

- Zabitin nə dediyini eşitdin? Cavab ver. Mənə hekayəni danış.” [8,səh 143]

Maykl əsgərlərə cavabında onların düşündüyü kimi bir şəxs olmadığını, orada tək başına yaşadığını deməyə çalışdısa da heç kəs onu başa düşmədi. Burada əsgərlərin Mayklı qaçaq dəstənin əlbiri zənn etməsi absurdluğu vurğulayır, çünki bu, məhz Maykl K.-nin istəmədiyi situasiyadır. Əsgərlər onun sadə izahatlarını anlaya bilmir. Onların Mayklın həmin əkin sahəsində bağban kimi gördüyü işlərə istinad edə biləcəkləri heç bir sübut olmadığından onun dediklərini adi bir yalan və ya cəfəngiyyat kimi rədd edirdilər. Maykl K.-nin öz hekayəsi, yaşamaq üçün yetişdirdiyi balqabaqlar kimi, onların dünyasına və sisteminə inteqrasiya edilə bilməz. Bu səbəbdən də səlahiyyətli üçün əhəmiyyətsiz və dəyərsizdir.

Romanda təsvir edilən totalitarizm qəddarlığı demokratik bərabər hüquqlu dialoqlar ehtimalını aradan qaldırır. Adi söhbətdə suallar faydalıdır, belə ki, onlar bizə bir-birimizi anlamağa yardım edir. Lakin bu sistemdə sorğu-sual edən tərəf qəddar hakimiyyət, bu suallara onların istədiyi kimi cavab verməyə məcbur edilən isə Maykl kimi aşağı təbəqənin insanlarıdır. Maykl K. obrazının dünyasını Kafkanın “Məhkəmə” əsərindəki Cozef K.-nin dünyası ilə müqayisə etmək yerinə düşər. Hər iki qəhrəman ittihamlara və şayiələrə məruz qalır. Günahsız yerə həbs edilən Cozef K.-nin

mühakiməsi davam etməkdədir. Ancaq həqiqət Cənubi Afrikalı müstəntiqlər üçün maraqlı deyil. Maykl K.-dan istər polis, istər hərbi, istərsə də həkim soruşsun, onun cavabları, nə söyləmək istədiyindən asılı olmayaraq, həmin şəxslərin maraq və ehtiyaclarına uyğun olmalıdır. Onlar yalnız eşitmək istədikləri cavabları doğru cavab olaraq qəbul edirlər.

Enrayt Maykl K-ni “düşünə bilməyən bir daş, tibb işçisindən başqa heç kəsin ciddi qəbul etmədiyi, heç kimin öldürəcək qədər ciddiyyə almadığı canlı bir məxluq” kimi təsvir edir. Digər tərəfdən, Nadine Qordimer romanın siyasi rejimin haqsızlıqlarına müqavimət göstərmək gücünün olmadığını bildirir. Bu tənqidlərin arxasında zalım rejimlər şəraitində yaşayan yazıçıların bu rejimə meydan oxumalı olduğuna dair davamlı təkid durur. Lakin bunu tələb etmək yerinə yetirməkdən daha asandır.

Kutzee polyak şairi Zbiqnev Herbert barədə yazdığı essesində yazıçıların totalitar dövlətlərdə məruz qaldığı bəzi paradoksları araşdırır. Kutzee qeyd edir ki, repressiv rejimdə yaşayan yazıçının hərəkətləri azadlıqda baş vermiş kimi dəyərləndirilə bilməz: “Senzura altında yazan yazıçı ideal azadlıq vəziyyəti haqqında mətnlər yarada bilər. Belə olarsa, bu mənada o, həqiqətən də senzuradan təsirlənməmişdir. Lakin belə bir yazıçının senzuradan xilas olduğunu söyləmək yazının və əslində ədəbiyyat institutunun nə olduğu haqqında tarixdən kənar və bəsit təsəvvürdən irəli gələn yanaşmadır... Çünki senzura rejimində əsər nəşr etdirmək azadlıq şəraitində olduğundan çox fərqlidir. Əsərin senzuralı və yaxud senzurasız olması, onu oxumaq - və belə bir cəmiyyətdə ümumiyyətlə oxumaq - daha mürəkkəb, daha şübhəli bir fəaliyyətdir”[18].

Bir fərq ondan ibarətdir ki, senzura altında nəşr olunan əsər şəriklik təklifinə və mətnin özünün görünməsinin dövləti qanuniləşdirməsi ehtimalına qarşı durmalıdır. Təəssüf ki, senzuraya məruz qalmış əsər açıq formada “siyasət haqqında” olduqda dövlət bundan daha çox faydalana bilər. Bu səbəbdən də yazıçı əsərin “mənimsənilməsinin” qarşısını almaq üçün birbaşa siyasi mövzulardan qaçmağa məcburdur. Beləliklə, yazıçı öz tənqidini alleqoriya vasitəsilə qələmə alır. Göründüyü

kimi senzura bir növ müəllifə qarşı yönəldilmiş danışmağa məcburetmə alətidir. Bu baxımdan Kutzee Maykl K. ilə eyni dünyada yaşayır. Beləcə, Kutzee “siyasi yazıçı” olmaqdan imtina edərək Cənubi Afrikalı bir yazıçı kimi öz kiçik ifadə azadlığı sahəsini qoruya bildi.

Romandakı hadisələr Maykl K.-nın anası ilə səyahəti və anasının ölümündən sonra yaşadığı macərələr ətrafında cərəyan etdiyinə görə mətn macərə romanı janrına uyğundur. Mayklın ilk dəfə anası ilə onun doğulduğu kəndə - Prins Albertə getməklə başlayan səyahəti müxtəlif yerlərdə davam edəcəkdi. Prins Albertə gedə bilmək üçün lazım olan icazə sənədlərini əldə edə bilməyən Maykl K. anası üçün çox da möhkəm olmayan bir araba düzəldir. O, icazənin gəlməsinin gecikdiyi üçün, bu araba ilə piyada Prins-Albertə gedə biləcəklərinə anasını razı salır. Onların ilk cəhdləri uğursuzluqla nəticələnir. Belə ki, yolda yarımadaqdan çıxmaq üçün icazə kağızlarının olmaması səbəbindən polis onları buraxmır.

“- İcazən var yoxsa yox?- polis amiranə səsle soruşdu.

- Siz kimsiniz, ananın başına nələr gəlib, bunlar mənə maraqlı deyil. İcazəsiz yarımadaqdan tərək edə bilməzsiniz. Vəssalam.” [8, s.43].

Polisin onlarla bu tərzdə yanaşması mövcud hakimiyyətin çirkin iç üzünü bir daha gözlər önünə sərirdi.

Ümidlərini itirməyən Maykl ilə anası ikinci dəfə daha qərarlı şəkildə yola düşürlər. Yolda bir çox hadisələrlə qarşılaşır, gecəni parkda yatmalı olurlar. Hadisələr Mayklın planlaşdırdığından daha çətin oldu. Yatdıqları parkda oğrular tərəfindən hücumə məruz qalsalar da, K. onları qorxudub özlərindən uzaqlaşdırmağı bacardı. Onlar Stellenbosa çatanda anasının əvvəldən yaxşı olmayan səhhəti daha da pisləşmişdi. Buna təkan verən onların gecələr yollarda və ya parklarda yatmaları idi. Burada K. anasını xəstəxanaya apardı, lakin Anna K. uzun sürən xəstəliyə tab gətirə bilməyib dünyasını dəyişdi. Beləliklə, o, doğulduğu yerlərə getmək arzusu gerçəkləşmədən vəfat etdi.

Anasının ölümündən sonra bir müddət özünə gələ bilməyən K. sonda anasının külünü doğma kəndində torpağa tapşırmaq üçün Prins-Albertə getməyə qərar verdi. Bu zaman yolda icazə kağızları olmadığı üçün polis zabıtləri tərəfindən bir qrup insanla tutularaq əmək cəzası üçün başqa bir Tous-Riverə aparıldı. Orada bir neçə gün işlədikdən sonra Mayklı və digər insanları sərbəst buraxdılar. O, Tous-Riverdəki əmək məhkumluğundan qurtulduqdan sonra yemək tapmaq və gecələmək niyyəti ilə qarşısına çıxan bir hasardan aşıb bir çayın yatağına gedib çıxdı. Burada tonqal qalayıb yemək yeyən və isinən Mayklı səhər qoca bir kişi oyatdı. Ona aqressiv bir formada o ərazinin başqalarına məxsus olduğunu, bu səbəbdən oranı dərhal tərk etməsini əmr etdi. Qoca kişini bu münasibəti Mayklın cəmiyyət, başqa sözlə valideynləri tərəfindən qəbul edilməməsinin bir simvolu olaraq dəyərləndirilə bilər.

“Bundan sonra təhlükəsizliyindən əmin olduğu başqa bir hasardan aşaraq buradakı axurdan yemək qalıqları taparaq qarnını doyuzdurdu. Yemək qalıqlarını yığarkən o, belə fikirləşirdi: “Nəhayət ki, mənə yeməyi torpaq özü verir” ” [8, s.68]. Maykl üçün torpaq, təbiət anası da daxil olmaqla digər insanlardan daha qayğıkeş idi.

Bundan sonra yolda gənc bir oğlanla rastlaşan Maykl o gecəni o oğlanın evində yemək yedi və yatdı. Bu oğlan qoca kişidən fərqli olaraq Maykla xoş münasibət göstərmiş, onu qovmaqdan əvəzən öz evinə qonaq aparmışdı. Maykl həmin kişinin onu qovduğunu, torpağın başqa sahibləri olduğunu danışdıqda gənc oğlan təəccübləndi. Onun fikrincə, insanlar bir-birinə kömək etməlidir. Maykl bu sözlər haqqında bir qədər fikirləşdikdən sonra özünün bu düşüncələrə inanıb-inanmadığını sorğulamağa başladı. O, insanlara yardım edə də bilərdi, etməyə də. Onun yardım etməklə bağlı heç bir düşüncəsi və inancı yox idi.

“Görünür, ürəyim daşdandır,- K. düşündü” [8, s.69].

Yolda bir oğru tərəfindən bütün pullarının qarət edilməsi K. üçün bir o qədər də əhəmiyyətli deyildi. Anasının ölümündən o qədər sarsılmışdı ki, hər şey ona mənasız və əhəmiyyətsiz görünürdü. Onun tək istəyi anasının doğulduğu yeri tapmaq və ən azından külünü orada basdıraraq onun diləyini gerçəkləşdirmək idi. Əmək cəzası

bitdikdən sonra o, nəhayət ki, Prins-Albertə doğru yola düşən Maykl gedərkən yoldan keçən bir fermer maşınını saxladı. Maykldan haralı olduğunu və hara getdiyini soruşduqdan sonra onu maşını ilə aparmağı təklif etdi. Kişi təkid etsə də, Maykl onun təklifini qəbul etmədi və öz yoluna davam edərək axır ki, Prins-Albertə gəlib çıxma bildi. Sonralar Maykl həmin kişi barədə düşündükdə onu bir bütöv kimi deyil, sadəcə müəyyən simvollar şəklində xatırlayırdı. Onun yalnız şlyapasını və onu öz yanına çağıran cod tükü qalın barmaqlarını xatırlaya bilirdi.

Uşaqlardan aldığı məlumat və kömək vasitəsilə o, anasının bəhs etdiyi tərənin yanına gəlib həmin fermanı tapdı. Fermanın tərək edilmiş olması onun üçün yeni bir həyata başlamaq mənasına gəlirdi. Burada əkinçiliklə məşğul olan K. yeni evinə və həyatına təzəcə öyrəşmişdi ki, bu dəfə də ev sahibinin nəvəsi peyda oldu. Beləliklə, Maykl yenidən yollara düşüb o müddət ərzində dağlarda yaşamağa başladı.

Roman demək olar ki, başdan sona Maykl K.-nin gah yollarda, gah dağlarda, gah da düşərgələrdə keçirdiyi hadisələrdən bəhs edir. Anasının itirdikdən sonra daimi bir evi olmayan K. həyatda öz yerini yalnız bu cür tapmışdı. İlk vaxtlar dağlarda gəzərək daşların altına baxıb tapdığı bitki köklərini və həşəratları yeyən Maykl K.-nin bir müddət sonra yemək və su axtarmağa marağı qalmamışdı. İndi o, sadəcə səhərin açılmasını gözləyirdi. K. uşaqlığının keçdiyi yetimxanada çox aclıq çəkmişdi. Aclıq oradaki bütün uşaqları bir-birinin boşqabından yemək oğurlayan, zibil yeşiklərindən yemək və sür-sümük artıqları axtaran vəhşi məxluqlara çevirmişdi. Maykl böyüdükcə aclığını ram etməyi öyrənmiş, içində dayanmadan nərildəyən o yırtıcının səsinə kəsə bilmişdi. Maykl o yırtıcını “acından öldürmüşdü”.

Küçədə “Volksas” adlı bir bankın girişində uzanıb yatmış Maykl K.-ni polislər ifşa edərək əvvəl polis şöbəsinə, sonra xəstəxanaya apardılar. Xəstəxanada o, yenidən şiddətli aclıq hiss etməyə başlamışdı. Burada bir müddət müalicə edildikdən sonra polis onu Yakkalsdrif düşərgəsinə yerləşdirdi. Maykl K. üç metr hündürlüyündə hasarları olan bu əmək düşərgəsini eynilə həbxanaya, daha doğrusu Huis Norenius yetimxanasına bənzədirdi:

“Bura Huis Norenius kimidir,- Maykl düşündü.- İkinci dəfə Noreniusa qayıtmışam, ancaq artıq buna dözə bilməyəcək qədər böyümüşəm” [8, s.95].

Bu düşərgə daimi yaşayış yeri olmayanlar, səfillər və avaralar üçün yaradılmışdı. Bu cür insanları “həbs edərək” onların əməyindən cüzi məvacib qarşılığında istifadə edirdilər. Əsərdə Keyptaun şəhəri və Yakkalsdrif düşərgəsi Cənubi Afrikadaki aparteid siyasətinin alleqorik təsviri kimi meydana çıxır. Belə ki, Keyptaunda baş verməkdə olan müharibə, “işsiz və avaralar” üçün təsis edilmiş Yakkalsdrif düşərgəsi ağlar tərəfindən idarə edilən, insanlara heç bir hüquq və seçim verməyən və onların düşüncələrini manipulyasiya edən bir məkandır. Yazıçı bu məkanları aparteid sistemin, hakimiyyət qüvvələrinin və idarəetmənin alleqoriyası kimi təsvir edir. Aparteidin son illərində Cənubi Afrikadaki sosial-siyasi vəziyyəti dolay yolla tənqid edir.

Yakkalsdrifdə keçirdiyi günlər ərzində Maykl bəzən işləməyə gedir, bəzən isə bir tərəfdə oturub olanlara tamaşa edirdi. Bu həbsxanada özünü azad hiss etməyən K. bir dəfə qapıdakı qarovulçu ilə söhbət edərək oradan necə çıxmağa biləcəyini soruşmuşdu. Qarovulçu oradan çıxmağın yeganə yolunun işləməyə getmək olduğunu bildirdikdə Maykl ondan qaçacağı halda nələrin baş verə biləcəyi barədə də məlumat topladı. Düşərgədən qaçarsa ona atəş açmalı olacağını bildirən qarovulçu K.-ya buradan çıxarsa üç gün sonra yenidən qayıdacağı barədə xəbərdarlıq edirdi.

Bir axşam Yakkalsdrifdə şərab içən düşərgə sakinləri dava saldılar. Mayklın söhbət etdiyi həmin qarovulçu ayağından bıçaqla vurulmuşdu. Maykl qarovulçunu bıçaqlayanın kim olduğunu, onun sağalıb-sağalmadığını heç zaman bilə bilmədi. Çünki bu onun düşərgədəki son gecəsi oldu. Gecə hər kəs yatdıqdan sonra Maykl əşyalarını toplayıb barakdan çıxdı və həyətdə gizlənib gözləməyə başladı. Uzun müddət gözlədikdən sonra o, nəhayət ki, hasardan aşaraq düşərgədən qaçıb uzaqlaşdı. Həmin gecəni dayanmadan yeriyən K. azadlıqda olduğunu düşündükcə canından yüngül bir titrəmə keçirdi. O, özünü arxasında iz buraxan bir nəsnə kimi deyil, üstündə qarışqaların gəzdiyini və yaxud kəpənəyin xortumunun təması hiss etməyəcək qədər dərin yuxuya getmiş bir qum dənəsi olaraq görürdü.

Düşərgədən qaçdıqdan sonra yenidən Visagilərin fermasına tərəf üz tutan Maykl K. nəvə Visaginın çoxdan aclıqdan məhv olduğunu düşünürdü. Beləcə, fermaya gəlib çıxan K. Visagidən heç bir iz tapa bilmədi. Əsərin sonuna qədər Visaginın taleyi naməlum olaraq qaldı. Bir çox yerləri gəzən, çoxlu insanlarla qarşılaşan Maykl ömrünün sonuna qədər anasının doğma məkanı olan bu torpaqlarda yaşamağa razı idi. Bu dəfə o, özünə torpağın içində bir ev-mağara düzəldərək orada yaşamağa başladı. Onun belə etməsinin səbəbi polislər və digər insanlar tərəfindən ifşa olunmamaq istəyi idi. Onun sığınacağı fermadan təqribən bir kilometr aralıda yerləşirdi. Boş sahədə yenidən özü üçün bostan əkən Maykl bitkilərinə yalnız gecələr qulluq edirdi. O, sanki bir köstəbək kimi ömür sürürdü. Bir müddət sonra Maykl fermaya bir qrup kişilərin gəldiyini, burada tonqal qalayıb yemək yedikdən sonra təkrar qayıtdıqlarını müşahidə etmişdi. Bu vaxt o, qorxusundan öz köstəbək yuvasında gizlənir, heç kimə görünməməyə çalışırdı.

Maykl bir neçə dəfə yuvasından çıxıb o kişilərin yanına getməyi, özünün onlara tanıtmağı planlaşdırsa da, bunu etməyə gücü çatmırdı. Çünki K. nə zaman özü barədə kiməsə danışdırsa nə isə əksik qalırdı. O, öz-özünü anlamağa cəhd etdiyi hər vaxt, hansısa qaranlıq uçurum qarşısını kəsərək ona mane olurdu.

Əsərdə torpaq motivinə də geniş yer verilib. Torpaq insan üçün həm qəbir, həm də beşik kimi təsvir edilmişdir. Qəbir kimi təsvirinə Mayklın anasının küllərini torpağa basdırması aid edilə bilər. Beşik kimi isə Mayklın özünə qurduğu yuva olaraq göstərilməkdədir. Demək olar ki, torpaq həmişə Mayklın evi olmuşdur, çünki o, həyatının əksər hissəsini gəzərək keçirir. Torpaq evdən başqa qida verən “ana” kimi təsvir edilib. Maykl fermada qaçaq kişilərin yanına gedərək özünü onlara tanıtmaq istədikdə də torpaq haqqında nigaranlıq hiss edirdi.

“...çoxları müharibənin bitəcəyini düşünüb döyüşməyə getmiş, bağ salmağın da vaxtı gələcək,- demişdilər. Halbuki onlar yanırdılar. Arxa cəbhədə kimsə qalıb bağlara qulluq etməlidir ki, bağlar yox olmasın. Çünki insanla təbiət arasındakı bağ qırılsa, torpaq qəzəblənər, öz övladlarını həmişəlik unudar” [8, s.131]. Mayklın bu düşüncələrindən onun torpağa nə qədər əhəmiyyət verdiyi açıq-aşkar görünür. Onun

əvvəldən bağban olaraq fəaliyyət göstərməsi də torpağa olan bağlılığını sübut edir. Torpaqda tikdiyi yuvası evdən əlavə onu gizlədən bir örtük kimidir. Torpağın onun üçün örtük mənasına gəldiyini digər bir situasiyada da görmək olur. Anasının doğma kəndindəki fermada şad halda yaşayarkən birdən ortaya çıxan Visagilərin nəvəsini gördükdə yerindəcə donub qalmış, sanki “torpağa basdırılmışdı”.

Romanın adının “Maykl K.-nin həyat və zamanı” olması digər diqqətəlayiq motivdir. Çox zaman insanın həyatı ilə zaman üst-üstə düşmür. Biz bunu Mayklın timsalında görə bilirik. Fermada yaşadığı ilk dövrlərdə, digər zamanlar da onun üçün vaxt anlayışı yox idi:

“Maykl K. gün çıxandan gün batana qədər yaşayırdı. Onun üçün başqa zaman anlayışı yox idi. Keçmişdə yaşadıkları sanki tamamilə yaddaşından silinmişdi” [8, s.81]. Kutzee əsərdə bilərəkdən zaman anlayışını əhəmiyyətsizləşdirib. Mayklın zaman təbə olmaması onun fiziki görünüşündən də anlaşılır. Onun cəmi otuz iki yaş olmasına baxmayaraq, qoca bir kişiyə bənzəyir. Maykl üçün zaman anlayışı lazımsızdır, xüsusilə də anasını itirdikdən sonra zaman onun üçün tamamilə əhəmiyyətini itirir. Maykl K. zamanın “qara dəliyində” özünü itirmişdir.

Bir çox tənqidçilər hesab edir ki, Maykl K. təkcə Cənubi Afrikadakı deyil, bütün dünyadakı məzlum insanları təmsil edir. Kutzee əsərlərində siyasi məsələləri diqqətdən kənar saxlamaqda ittiham edilərək bəzən cəmiyyətdən, irqlərarası mübarizədən uzaqlaşan baş qəhrəmanı Maykl K.-ya bənzədilir. Lakin o, sosial bərabərsizliyin hakim olduğu müstəmləkə cəmiyyətində şəxsiyyətin inkişafı kimi çox mürəkkəb və psixanalitik prosesi uğurla təqdim edir. Qordimer və digər müasirləri kimi realizmdən istifadə etməsə də, Cənubi Afrikanın irqçilik və sinifçilik məsələlərini nəzərdən keçirir. Və bu məsələlərin təkcə Cənubi Afrikaya deyil bütün dünyaya aid olduğunu hiss edir. Bu səbəbdən Kutzeenin bu romanı universal problemləri təsvir edən bir mətn kimi çox dəyərlidir. Beləliklə, Kutzee hər hansısa müstəmləkə cəmiyyətində və ya irqçi cəmiyyətdə şəxsiyyətin özünü inkişaf prosesini və bu proseslə bağlı bütün problemləri incəliklə təqdim etmək üçün Maykl K. kimi universal

bir qəhrəmandan istifadə edir. Bu mənada Kutzee göstərir ki, zülm bütün dünyada eyni formada işləyir.

Roman həm də fəlsəfi janrda yazılmış mətnidir. Kutzeenin baş qəhrəmanı bəzi xüsusiyyətlərinə görə modernist qəhrəmanlara bənzəsə də, onlardan fərqli xüsusiyyətlətə malikdir. Modernist əsərlərə görə insan həyatın reallığını görüb tanıya bilsə də, bu reallığa qalib gələ bilmir. Lakin Maykl həyatın bütün çətinliklərinə rəğmən həmişə mübarizə aparır, özü üçün digər insanlardan tamamilə fərqlənən bir çıxış yolu tapır. Bu nöqtəyi-nəzərdən Kutzeenin “Maykl”ı modernist qəhrəmanlarla polemika yaradır.

Kutzeenin bu romanında bürokratiyanın simasızlığı, hakimiyyətin qəddarlığı kimi mifopoetik simvollara da geniş rast gəlinir. Belə ki, vətəndaş müharibə şəraitində olan ölkədə vəziyyət çox gərgindir. Hekayə boyu Maykl K. tez-tez əsgər, hərbiçi və polislərlə rastlaşır. Bunların hər biri Mayklı yanlış və ya mövcüd olmayan əsaslarla oğurluq və təxribat kimi müxtəlif cinayətlər törətməkdə ittiham edir. Halbuki bu cinayətləri özləri etdiyi halda cəzasız qalaraq təcavüz aktlarını həyata keçərməyə davam edirlər. Mayklın bir neçə dəfə məcburi əməyə cəlb edilməsi, düşərgələrə yerləşdirilməsi və təqsiri olmadığı halda ittiham edilərək sorğuya çəkilməsi hakimiyyətin özbaşınalığından xəbər verir. Ən son düşdüyü əmək düşərgəsində müalicə edildiyi müddətdə artıq yemək yeməkdən imtina etməsi bu özbaşına hakimiyyətə, qəddar və haqsız sistemə qarşı göstərdiyi passiv müqavimətdir. Müstəmləkəçi siyasətin əsərdə metafora kimi verilməsi ilə yazıçı ana və ya hökmdar müstəmləkə sisteminin eyni dərəcədə insan özünü identifikasiyasında ciddi maneələr törətdiyini, bu maneələrin insanın şəxsiyyətinin formalaşması və inkişafı prosesini necə məhv edə biləcəyini nümayiş etdirir.

Maykl digər insanlar tərəfindən müharibəyə cəlb edilsə də, bu cəhdlərin heç biri onu bu passiv müqavimətindən yayındıra bilmir. Kutzee burada bir paradoks yaratmışdır. Belə ki, Mayklın timsalında insan bir tərəfdən bu hakimiyyət qarşısında aciz və gücsüzdür, digər tərəfdən isə səssiz və passiv müqaviməti göstərərək hakimiyyətə boyun əymir, əksinə bu mənəvi mübarizdə sistemə qalib gəlir. Kutzee

məkan və zamandan asılı olmayaraq hakimiyyət tərəfindən vandalizmə məruz qalan bir şəxsin cavabının nə ola biləcəyini göstərir. Onu qeyd etmək vacibdir ki, Kutzee əsərdə müharibənin fiziki zərərlərindən çox psixoloji zərərlərini və istismarını vurğulamağa çalışıb. Yazıçı əsərdə Maykl K.-nin psixikasını ətraflı şəkildə araşdırır. Bu xüsusiyyətləri romanı təkcə Cənubi Afrikada yox, bütün dünyada məşhurlaşdırmışdır.

2.2. “Maykl K-nin həyat və zamanı” romanında şəxsiyyət probleminə xüsusi yanaşma.

Şəxsiyyət konsepsiyası daima ədəbiyyat sahəsində ən qabaqcıl mövzu olmuşdur. Bu mövzu ətrafında müxtəlif dövrlərdə müxtəlif yazıçı və alimlər öz fikirlərini irəli sürmüş, şəxsiyyətin mahiyyətini dərk etməyə çalışmışlar. Ədəbiyyat tarixində “insan mən”ini dərk etmək yolunda nəzəriyyələr irəli sürən alimlər arasında Z.Freyd, və Karl Yunq kimi görkəmli filosoflar olmuşdur.

Şəxsiyyət konsepsiyalarına nəzər saldıqda psixoanaliz nəzəriyyəsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Psixoanaliz ilk dəfə XIX əsrdə Avstriyalı psixiatr Ziqmund Freyd tərəfindən irəli sürülmüş mühüm bir nəzəriyyədir. Bu nəzəriyyəyə görə insanı bir şəxsiyyət kimi formalaşdıran məhz 0-6 yaş dövründə yaşadığı təcrübələri və hissləridir. Z.Freyd insanın psixikasını üç hissəyə bölür: id, eqo və super-eqo. Uşaqlıq dövründə bunlardan yalnız id tam şəkildə fəaliyyət göstərir, eqo və super-eqo isə uşaqlıq illəri ərzində, ətrafda baş verən proseslərin təsiri altında formalaşır. Erkən uşaqlıq dövründə yaşanılan bütün hər şey insanın şüursuzluğuna yerləşir və gələcək bütün həyatı üçün təməl rolunu oynayır. Həmin dövrdə sıxışdırılmış hisslər yetkinlik dövründə başqa formalarda meydana çıxır. “İnsan ruhunun sirri onun uşaqlıq dövrünün psixi faciələrində gizlidir. Həmin faciələrin kökünü tapmaqla məsələlər həllini tapacaqdır”[38] deyən Freyd bütün komplekslərin məhz uşaqlıq dövründən qaynaqlandığını iddia edirdi.

Şəxsiyyət haqqında nəzəriyyə irəli sürmüş digər filosof Karl Yunq Z.Freydin bəzi düşüncələri ilə razılaşsa da, onun şüursuzluqla bağlı olan təlimi Freydin təlimindən fərqli idi. K.Yunqun psixanaliz təliminin mərkəzində “kollektiv şüursuzluq” dayanır. Beləliklə, Freyd şəxsiyyətin formalaşmasında başlıca rol fərdin erkən uşaqlığına aid etdiyi halda, Yunq insan psixologiyasını dərinlən öyrənmək üçün daha uzaq zamanlara getməyi təklif edirdi. Yunq irəli sürürdü ki, kollektiv şüursuzluq insan nəslinin yekunu olaraq irsən ötürülür və fərdin psixikasının formalaşmasında fundamental rol oynayır.

Yuxarıda qeyd edilən fikirləri ümumiləşdirərək qeyd etməliyik ki, C.M.Kutzeenin bir yazıçı şəxsiyyət kimi formalaşmasında onun uşaqlıq illərinin rolunu əsasdır. Bundan əlavə, bir yazıçının öz ölkəsinin siyasi, tarixi və fiziki mühitinə münasibəti onun əsərlərinin, eləcə də, şəxsiyyətinin formalaşmasında çox mühüm rol malikdir. Kutzeenin “Maykl K.-nın həyat və zamanəsi” romanı da bu qəbildən diqqətəlayiqdir. Bu roman Kutzeenin sosial və siyasi fikir və yanaşmalarını, habelə dilçilərin özlərini şəxsiyyət kimi formalaşdırmaları anlayışlarını əhatələyən postmodern üsluba uyğun gələn mətnidir. Bildiyimiz kimi, postmodernist diskurs əsərdə personajların psixoloji təhlili kimi hər hansı bir konkretlikdən qaçınır. Bu səbəbdən də, postmodern müəllif personajı yaradarkən (məsələn, Maykl K.) onun psixoloji reallığını dolaylı yollar ilə, məsələn, işarələr sistemi vasitəsilə əks etdirir.

Ptolemey nəzəriyyəsi Yer planetini kainatın mərkəzinə qoyduğu kimi, insan da özünü öz varlığının bioloji mərkəzi hesab etməkdədir. Lakin, fransız psixanalisti Lakan bu mərkəzi tamamilə təkzib edərək digər bir nəzəriyyə - subyektin simvolika əsasında qurulmasını iddia edən nəzəriyyəni irəli sürür. Lakan hesab edir ki, insan danışdıqda, əslində, onun qurulmuş müəyyən simvolikası danışır. Burada sözü gedən “mərkəzsizlik” anlayışını ilk dəfə Ziqmund Freyd öz psixanaliz nəzəriyyəsində irəli sürmüşdür. Lakin, Lakanın Freydin nəzəriyyəsini araşdırmasına qədər bu anlayış heç kəs tərəfindən tətbiq edilməmişdi. Dilin insan həyatında, ümumilikdə insan psixikasında rolunu məhz Lakan aydın şəkildə izah edə bilmişdir.

Sokrat və Platondan bəri filosoflar insan varlığı və mənliliyinin aydın surətini dərk etməyə, bəşərin dünyadakı yerini anlamağa çalışmışlar. Bu barədə yüzlərlə fikir deyilsə də, fərdi dərk etmək axtarışları hələ də davam etməkdədir. Filosoflar hesab edir ki, fərdi dərk etmək üçün insan birinci özündən başlamalı, öz kimliyini dərk etməlidir. Yalnız bu halda insan özündən başqa obyekt və subyektləri anlaya bilər. Dünyanı geniş başa düşmək üçün özünü identifikasiya çox mühüm amildir. Bu nəzər nöqtəsindən fransız filosof Lakanın insan kimliyi ilə bağlı nəzəriyyəsi araşdırılmağa layiqdir. Lakan insanın digərlərinə və dünyaya münasibətdə öz yerini təyin etməyə imkan verən müxtəlif məna strukturlarını araşdırmışdır. Bu zaman Z.Freydin psixanaliz nəzəriyyəsində “özünü erkən identifikasiya”ya əsaslanan Lakan uşağın öz fərdiliyini qavrama dövrünün inkişafına nəzər yetirir. Bu dövrdə ilkin mərhələ ön güzgü (premirror) mərhələsidir ki, bu dövr uşağın doğulduğu andan təxminən altı ayına qədər davam edir. Bu mərhələdə uşaq özü ilə anasını, ümumilikdə dünyanı, bir bütöv kimi qavrayır, gördüyü hər şeyi öz parçası zənn edir. Növbəti mərhələ uşağın təqribən, altı ayından on səkkiz ayına qədər olan dövrü əhatə edən güzgü mərhələsidir (mirror stage). Bu mərhələ uşağın özünü güzgüdə görməsi və özü ilə digər şəxsi (the other), yəni anasını ayırd etməsi ilə başlayır. Bu zaman uşaq diqqət mərkəzində olmaqdan, xüsusilə özünü ananın diqqət mərkəzində görməkdən zövq alır. Beləcə, uşaq dünyadan və anadan ayrı bir varlıq olduğunu dərk etməyə başlasa da, özünü bu dünyanın mərkəzi hesab edir. Bundan sonrakı mərhələdə artıq uşaq dildən istifadə etməyə başlayır. Bu dövrdə uşaq dünyanın və anasının ondan başqa istəkləri olduğunu fərqi nə vardığı üçün itki hissi yaşayır. Uşaq anlayır ki, o bu dünyanın mərkəzi deyil, öz istək və ehtiyaclarını ifadə etmək onu dildən istifadəyə məcbur edir. Beləliklə, uşaqda ego adlandırılan bir mənlilik şüuru formalaşır. Kutzeenin romanında şəxsiyyət məsələsinin araşdırılmasında Lakanın bu nəzəriyyəsi əhəmiyyət kəsb edir.

Lakan insan şəxsiyyətinin üç əsas hissədən ibarət olduğunu vurğulayır: Simvolik, Xəyali və Real. Simvolik hissə işarələr sistemindən ibarət olub, dil ilə əlaqəlidir. Xəyali aləm uşaqlıqdan bəri obyektlərin qavranılması, xəyallar ilə bağlıdır. Tənqidçi Lorrainin “şüursuzluğun həqiqəti” adlandırdığı real isə simvolik və xəyali

aləmlərin şüurlu və şüursuz səviyyələrini tarazlayan işarələr təklif edən, dildən kənar bir aləmdir.

Lakanın insan mənliyinə yanaşmasından aydın olur ki, subyekt diqqətini daha çox “xəyali mən” üzərində cəmləməklə, tamlıq illuziyası ilə təhdid oluna biləcəyi istənilən cəhəti görməzdən gəlir və bu da öz növbəsində subyektin özünü “real”dan uzaqlaşdırmasına səbəb olur. Lakanın nəzəriyyəsindən aydın olur ki, yazı və ya dil birbaşa subyektin işarələr zənciri vasitəsilə “özünü qurmasıdır”. Dil ilə özünü qurma arasındakı bu bənzətmə bədii ədəbiyyat yazmaq prosesini də izah edir: müəllif(danışan mən) ilə digəri(oxucu) arasındakı hər hansı diskurs eqonun özünü identifikasiya qurma cəhdidir. İlk vaxtlar dildən yalnız öz ehtiyaclarını təmin etmək üçün istifadə edilsə də, sonra dil insana dünya ilə münasibətdə özünü dərk etməyə kömək edir. Lakanın qeyd etdiyi kimi, bu mənada, dilin insanın özünü və dünyanı dərk etmə tərzində əhəmiyyətli təsiri olduğundan dilin öyrənilməsi insan mənliyinin identifikasiyasının müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Lakan insan şüursuzluğunun dil kimi formalaşdığına(symbolic order) inanır. O hesab edir ki, insan danışaraq özü barədə məlumat verir.

Lakanın bu fikirlərindən yararlanaraq Maykl K.-nin nə üçün inkişaf etməməsini aydınlaşdırmaq mümkündür. Qeyd etdiyimiz kimi, fərdin özünü qurmasında ilk mərhələnin- uşağın anadan ayrıldığı güzgü mərhələsinin rolu olduqca əhəmiyyətlidir. Bu mərhələ vasitəsilə uşaq həm özünü ayrı bir varlıq, fərd olaraq görür, həm də dili öyrənməsi üçün təkan yaranır. Maykl K.-nin inkişafında problem anasının onu məktəbə göndərməkdənsə, özü ilə iş yerinə aparması ilə yaranır. Anası ilə olduqca geniş fiziki və emosional bağlılığın yaranmasının nəticəsi budur ki, o, öz şəxsiyyətini ifadə etmək üçün bir mənlik inkişaf etdirə bilmir. Dovşan dodaqla dünyaya gələn Maykl doğulduğu vaxtdan anasının xoşuna gəlmir və uşaqların onun dodağına rişxənd edəcəklərindən ehtiyatlanan anası onu yanında saxlamaqla “qorumağa” çalışırdı. Maykl ilkin güzgü mərhələsindən keçsə də, anadan ayrılacağı post-güzgü və yaxud psixanaliz termini ilə desək “edip mərhələsinə” çatmayıb. Anası onu yetimxanada tərk edərək ondan ayrılıb və sadəcə işləməklə məşğul olub.

Əsərdə hadisələrin elə başlanğıcından baş qəhrəman Maykl K.-nin yarıq dodaqla doğulması və anası tərəfindən sevilməməsi təsvir edilir. Doğulduğu gündən bu dodaq onu inkişaf etməmiş, “küt” bir insan kimi “damğalamışdır”. Dodağında fiziki qüsurla doğulması, atasının olmaması, uşaq yaşlarında anası tərəfindən yetimxanaya atılması onun normal bir uşaq kimi böyüməsinə mane olub. Beləliklə, o, əvvəldən heç də yaxşı bir taleyə sahib olmayıb. Mayklı özü ilə birgə iş yerinə aparən Anna K. digər uşaqların bir kənarda pıçıldaşib gülməyini ürəyinə saldığından oğluna yaşlıları ilə ünsiyyət qurmasına mane olurdu. Maykl adyalın üzərində oturub başqalarının döşəməsini yuyan anasına tamaşa edərək böyüyür, susmağı öyrənirdi. Beləcə, Maykl K.-nin gələcək həyatında özünü cəmiyyətdən təcrid etməsi və susqunluğunun təməli uşaq ikən anası tərəfindən qoyulmuşdu.

Eybəcər olması və ağılının ləng işlədiyi qənaətinə gəldikləri üçün Mayklı məktəbdən xaric etmişdilər. Bundan sonra anası onu Huis Norenius yetimxanasına yerləşdirmiş və Maykl uşaqlığının qalan hissəsini bu müəssisədə keçirtmişdi. Yetimxanadan çıxdıqdan sonra Keyptaundakı Devaal parkında üçüncü dərəcəli bağban kimi çalışmağa başlayan Maykl K.-nin anası Anna K. varlı bir ailənin evində xidmətçi işləyirdi. Anasının səhhəti qəfildən pisləşdiyindən onu xəstəxanaya aparmış, bir neçə günlük müalicədən sonra oğluna anasını aparmasını xəbər vermişdilər. Bu vaxt otuz yaşlarında olan Maykl anasına baxmağı öz vəzifəsi kimi görür və vəzifəsini icra etməkdən heç zaman yayınmır. Anası ilə birgə anasının yaşadığı Börmanların mənzilinə gəldikdən sonra xəstə anası üçün əlindən gələn hər şeyi edən Maykl K. bu dövrdə, həm də, uşaq ikən Huis Noreniusda haqqında düşündüyü suala- dünyaya nə üçün gəldiyi sualına da cavab tapır: “Dünyaya anasına qulluq etmək üçün gəlibmiş”[5,s.28] İlkin güzgü mərhələsində anası ilə eyni şəxs olmadığını dərk edən K. eyni zamanda anasına həyat borcunun bir hissəsi kimi bağlı olduğunu da müəyyənləşdirir. Anası ilə belə bir münasibətə sahib olması onun digər qadınlarla ünsiyyət qurmasında da böyük problem yaradırdı. Əsərdə Maykl K. tez-tez digərləri ilə ünsiyyət qura bilməyən, danışa bilməyən bir şəxsiyyət kimi təsvir edilir. Onun bu ünsiyyət problemi və dil çatışmazlığı anasından ayrılı bilməməsindən qaynaqlanır. O,

istəklərinin anası tərəfindən, dolayısı ilə digər qadınlar tərəfindən qarşılanmayacağını bildiyi üçün dilini inkişaf etdirməyə də ehtiyac duymur. Qadınlarla əhəmiyyətli bir əlaqə qura bilməyən, kişilərlə isə yalnız çox qısa ünsiyyətlər quran Maykl beləcə anasının mərkəzində qalmış olur və aralarındakı bağı qoparmaqdan imtina edir. Fermada polis zabitləri tərəfindən ifşa edildiyi vaxt o, öz-özünə belə düşünürdü:

“Fəsillər dəyişəcək. Bu torpağın hər zərrəsini yağış yuyub təmizləyəcək, sonra günəş qurudub, külək süpürəcək. Anam kimi mənim də izlərimi daşıyan bircə toz dənəsi belə qalmayacaq. Elədirsə məni bu torpağa bağlayan nədir? Əvvəl-axır hamımız evimizi tərk etməli olacağıq. Gez-tez hamımız anamızı qoyub getməliyik. Mən, bəlkə də, böyüməyən uşaqlardan ibarət elə bir nəsilə aidəm ki, heç birimiz köklərimizdən qopa bilmirik və başımızı anamızın dizlərinə söykəyib ölmək üçün geri qayıdırıq. Nəsillər boyu bu beləcə davam edir”. [8,s.145-146]

Anası ilə Prins Albertə yola düşən Maykl K. yolda bir çox hadisələrlə qarşılaşır. Stellenbos məntəqəsində Maykl anasını səhhəti daha da pisləşdiyindən xəstəxanaya aparmalı olur və bir neçə gün xəstəxanada qaldıqdan sonra Anna K. dünyaya gözlərini yumur. Xəstəxanada Maykla anasının külünü verib yola saldıqdan sonra o, bir müddət anasının yoxluğunu qəbul edə bilmir, mənasız şəkildə həyat sürür. Lakin sonra o, anasının küllərini onun doğulduğu yerə, Prins Albertə aparmaq qərarına gəlir. Yolda keçid məntəqələrindən keçə bilmək üçün lazımı icazə sənədləri olmadığından onu bir qrup insanla əsir götürüb əmək cəzası verirlər. Yol boyunca Maykl içində anasının külü olan qutunu özü ilə gəzdirir və məhayət Prins Albertə çatdıqdan sonra anasının təsvir etdiyi ərazini tapır. Tərk edilmiş fermada özünə yeni bir həyat quran Maykl artıq anasının küllərini torpağa tapşırmaq qərarına gəlir. Bu şəkildə anası ilə vidalaşan Maykl sanki güzgü mərhələsindən sonra yaşamadığı mərhələyə- dilin inkişaf etdiyi mərhələyə qədəm qoyur. Bundan sonra o, öz istəklərini müəyyənləşdirir. Anasının küllərini torpağa basdırması K. üçün yeni bir həyatın, əkinçilik həyatının başlanğıcı olur. Fermada balqabaq yetişdirməyə başlayan K. tək yaşadığından dilini çox da inkişaf etdirə bilmir. Onun üçün özünü ifadə etməyin yolu

dili olmayan canlılar və ya obyektlərdir, torpaq, öz çuxurunu itirmiş qarışqa, torpaq qurdu və ya köstəbək:

“Mən soxulcan kimiyəm- deyə Maykl düşündü. Müəyyən mənada soxulcan da bağban hesab oluna bilər. Köstəbək də həmçinin, torpağı qazır, amma özü barədə danışmır, səssizcə yaşayır. Bəs onda köstəbək və ya soxulcanın asfaltda nə işi var?” [8,s.197].

Baş qəhrəmanın bu fikirlərindən onun özünü həşəratlarla assosiasiya etdiyi məlum olur. Bu xüsusiyyəti ilə Maykl K. Franz Kafkanın “Çevrilmə” (“Metamorphosis”) əsərindəki baş qəhrəmanla oxşar xüsusiyyətə malikdir. Əsərdə Qreqor Zamza adlı baş qəhrəman bir gün səhər yuxudan ayılarkən özünün böyük və eybəcər bir həşərata çevrildiyini görür. Qreqorun ailə üzvləri bu hadisədən xəbər tutanda dəhşətə gəlirlər. Atasının onu digər otağa qovmaq üçün ona tdiği əşya Qreqoru bərk yaralayır. Bundan sonra o, öz otağında həmişəlik tənha şəkildə yaşamalı olur. Onun yanına arabir gələn yeganə şəxs isə yemək gətirən bacısıdır. İlk vaxtlar bacısının ona yazığı gəlsə də, evə kirayəsi qoyduqdan sonra bu həşəratın özünü yaxşı aparmaması bacısının ona olan münasibətinin pisə doğru dəyişilməsinə səbəb olur. Qreqor Zamza bir otaqda tək başına ağır mənəvi və fiziki ağrılara dözərək yaşamalı olur. Baş verənlərə görə özünü çox günahkar hiss edən Qreqor bir müddət bu əzablarla yaşadığından sonra dünyasını dəyişir. Hekayədən görüldüyü kimi Franz Kafka özünü absurd və mənasız hesab etdiyi həyat qarşısında günahkar hiss edən, cılız insan taleyi yaratmışdır. Qreqor Zamza da Maykl K. kimi həyatın ağrıları ilə tək başına mübarizə aparan, “öz dünyasında” tənha olan, özünü bu cəmiyyətin içərisində görməyən bir şəxsiyyətdir.

“Maykl K.-nin həyat və zamanı” romanı mövzusunda görə Franz Kafkanın “Məhkəmə” (“The Trial”) əsəri ilə bənzərlik təşkil edir. Əsərin baş qəhrəmanı Cozef K. qeyri-müəyyənliyə düşərək olan, bu situasiyadan qurtulmaq üçün çırpınan bir şəxsiyyətdir. Heç bir təqsiri olmadan həbs edilərək məhkəməyə çıxarılan Cozef ilk zamanlar özünü müdafiə edərək qurtulmağa cəhd etsə də, onun bu cəhdləri uğursuz alınır. Çünki məhkəmədəki hakim ancaq öz inanmaq istədiklərinə inanır. Hakim bank işçisi olan Cozefi əvvəldən axıra qədər “rəngsaz” adlandırır. Sonda Cozefin çarəsiz

qalaraq bank işçisi olmasına baxmayaraq hakimin onu “rəngsaz” adlandırmasını qəbul edir ki, bu onun təslim olmasının metaforasıdır. Kafkanın bu əsəri təqsirsiz insanları tutaraq barələrində məhkəmə işi açan, onları olmayan təqsirlərini etiraf edənə qədər süründürən çürük bir sistemə işarə edir, bu sistemi tənqid edir. Cozefə qarşı edilən haqsızlığı göstərməklə yazıçı mövcud sistemin saxtakar və acımasız üzünü ifşa edir. Hakim və digər məhkəmə işçiləri də bu sistemin köləsinə çevrilmiş insanlardır. Bu insanlar Cozef kimi təqsirləndirilən günahsız şəxsləri mənasız suallarla süründürüb “təqsirlərini” etiraf etməyə məcbur edirlər. Əsərin sonunda belə bir nəticə hasil olur ki, Cozefin yaşadığı bu cəmiyyət günahsız birini öz sistem detalları ilə çürüdərək təqsirli birinə çevirə bilir. Əsərin mövzusu ilə Kutzeenin romanının mövzusu çox bənzərdir. Maykl K.-nin da yaşadığı cəmiyyət öz “doğruları” ilə günahsız bir şəxsi həbs etmək iqtidarındadır. Romanda Mayklın yaşadığı fermada polislər tərəfində saxlanması və partizanlarla əlbir olduğunu qəbul etdirməyə çalışmaları “Məhkəmə” əsərinin süjeti ilə çox yaxındır. Hər iki əsərin baş qəhrəmanı mövcud sistemin ədalətsizliyinə görə əzablara düşər olur. Lakin Maykl Cozefdən fərqli olaraq həmişə susmağı seçir. Cozef əvvəlcə öz günahsızlığını sübut etməyə çalışsa da, bir müddətdən sonra o da Maykl kimi susmağı seçir. Öz təqsirini sübut edə bilməyən bir sistem üçün onların həqiqətdə təqsirli olub-olmamaqları çox da vacib deyil. Digər bir tərəfdən bu insanlar təqsirsiz olduqlarını sübut etməlidirlər. Lakin paradoks burada yaranır ki, onların təqsirli olduqlarına o qədər inanılıb ki, həqiqətlər heç kəs üçün maraqlı deyil. Göründüyü kimi, Kutzee Maykl K. obrazını yaradarkən Kafkanın əsərlərindən yararlanmışdır. Bir çox tənqidçilər “K” soyadının məhz Kafkaya istinad olduğunu bildirirlər.

Kafkanın əsərləri ilə müqayisəli şəkildə Mayklın şəxsiyyətini araşdırdıqda romanın hekayəsinin qədim yunan mifi Sizip ilə uyğunluğu ortaya çıxır. Mifdə olduğu kimi Maykl da heç zaman həyatda qalmaq mübarizəsindən əl çəkmir. Onun mübarizəsi daha fərqli formada olsa da, nəticədə o, tabe olmur. Mayklın həyatda qala bilmək üçün istifadə etdiyi müqavimət üsulu bənzərsizdir.

Özü barədə danışmağı heç zaman öyrənməyən Maykl K. həyatının mənasını açıqlayacaq bir hekayə qurmağın praktiki olaraq mümkünsüz olduğuna inanır. Nə isə

doğru deyil: “O, həmişə , özünü izah etməyə cəhd edəndə bir boşluq, bir çuxur, bir qaranlıq qalırdı ki, onun qarşısında idrakı dayanırdı, bu boşluğa söz tökmək faydasız idi. Sözlər yoxa çıxdı, boşluq qaldı, onun həmişə içində qaranlıq yer olan hekayəsi var idi: yalnış hekayə, həmişə yalnış”. Bu boşluq hətta daxili düşüncələrin gizliliyində də mövcuddur, çünki qurum bütün hekayələri öz zorakılığı ilə çirkləndirmişdir. Bu məktəbdə şagirdlər subyektiv olmaq təşəbbüsünün artıq “səhv” cavab olduğunu öyrənirdilər. Bu qurumun uşaqları nitq söyləməyə, bir fikri təkrarlamağa və bir düzgün cavabı əks etdirməyə məcbur etmək səlahiyyəti var. Bu məcburetmə anı sonra hər bir danışmaq cəhdinin uğursuz və ya yarımçıq alınmasının təməlini qoydu.

Maykl sadələvh bir şəxs kimi təsvir edilir. Kutzeenin romanının əsas mənbəyi və mənası da məhz Mayklın sadələvhlüyündə gizlidir. Mayklın vəziyyətində onun bu sadələvhlüyü, zəif inkişafı məhz Lakan nəzəriyyəsinəndəki simvolika ilə xəyali aləmin üst-üstə düşməməsindən irəli gəlirdi. Maykl K. sadəcə olaraq digərinin (the other-ana) onun xaricində mövcud olduğunu dərk edə bilirdi. Bu Maykla özü haqqında qavrayışları anlamağa xidmət etdiyindən onun məninin qeyri-standart formada inkişaf etməsinə gətirib çıxarmışdı. Maykl üçün simvolika ilə xəyali dünyasını tarazlaşdıracaq heç bir amil yox idi. Digər insanlar onu bağban kimi qəbul etdikləri üçün o da özünü bağban adlandırır. Mayklın inkişafının durğunlaşmasının başlıca səbəbi ana fiqurundan ayrılı bilməməsidir. Bu da öz növbəsində onu özünü doğru ifadə etmək üçün vacib olan dildən məhrum etmişdir.

Maykl K. Huis Noreniusda keçirdiyi müddət ərzində öz həyatı və valideynləri barədə az da olsa düşünə bilmişdi. Huis Norenius yetimxanası onun üçün patriarxal hakimiyyət qurumu idi. Bu barədə düşünərkən o bu sözlərdən istifadə edir: “Külünü geri gətirdiyim anamdır, atam isə Huis Norenius idi. Atam yataqxananın qapısındakı qaydaların siyahısı idi, iyirmi bir qaydanın birincisi: “Yataqxanalarda hər an sükut olacaq...” . Buradan Mayklın səssizliyinin anası ilə yanaşı, həm də üzünü heç vaxt görmədiyini atası ilə bağlı olması meydana çıxır. Yataqxanadakı sükut nizam-intizamı bütün şəxsi söhbətlərə qadağa qoyurdu. Qurum uşaqlara heç zaman müəyyən suallara cavab verməkdən başqa hallar üçün, məsələn, şəxsi narahatlıqlarını ifadə

etmək üçün danışmağa icazə vermirdi. Onlar sinif otağında həyatlarına çox da aidiyyatı olmayan mücərrəd sualları düzgün cavablamağa məcbur edilirdilər. Onların yalnız iki imkanı var idi: sükut və ya düzgün cavab. Halbuki, arifmetik suallara cavab vermək heç kəsə öz həyat hekayəsini danışmağı öyrətməmişdi. Bu cavablar insanlara yalnız imtahan götürən müəllimdən qorxmağı öyrədir, problemi həll etmək üçün çılgın mübarizəni, ovucların soyuq tərini geridə qoyurdu. Buradakı insanlar üçün şəxsi xüsusiyyətlərin “düzgün cavab” kateqoriyasında heç bir qiyməti yoxdur.

Əsərdə Maykl K. əksər zamanını tək başına dağları gəzərək və ya tərəvəz becərərək keçirir. Onun inkişaf etmiş bir mənliliyi olmadığından tək olmaq onun üçün şəxsiyyət problemi yaradır. Belə ki, digər bir şəxs olmadan o, özünü tanımaqda çətinlik yaşayır. Onun sanki tək olduğu zaman heç bir mənliliyi mövcud deyil. Düşərgədə yaşadığı müddət ərzində o, düşərgənin insanların unudulmaq üçün saxlanıldığı yer olduğu qənaətinə gəlir. O, düşərgəni həbsə bənzədir və orada azad yaşaya bilmədiyi üçün oradan qaçır. Maykl K.-nın ən xoşbəxt hiss etdiyi dövr fermada tək başına, tərəvəz əkərək yaşadığı dövrdür.

Roman insan tənhalığının metaforası kimi dəyərləndirilə bilər. Roman boyunca Maykl tənha olan bir şəxsiyyətdir. Onun bu tənhalığı seçmə səbəbi isə bir növ özünü müdafiə etməkdir. Çünki o, düşünürdü ki, tək qalmaqdan bu insan cəmiyyətində daha asanlıqla məhv edilə bilər. Onun sağ qalmasının yeganə yolu tənha yaşaması, heç kimi öz yaxınına buraxmamasıdır. Həyatdakı tək yaxını olan anasının ölümündən sonra tamamilə cəmiyyətdən baş götürüb getmək qərarına gələn Mayklın tək istəyi və arzusu insanların onu tənha, öz halında buraxmalarıdır. Kutzeenin Maykl K. qəhrəmanı bu mənada Daniel Defonun Robinzon Kruzosuna bənzəyir. O da Robinzon Kruzo kimi tənha yaşamağı seçir. Lakin bu iki personajın bir-birindən başlıca fərqi ondadır ki, Robinzon düşdüyü kimsəsiz adadan qurtulmağı arzulayır və bunun üçün çalışır. Lakin Maykl onun əksinə olaraq bu tənha həyatdan böyük zövq alır, hətta var olmağın yolunu tənhalıqda görür. Buradan belə bir qənaət ortaya çıxır ki, Kutzee öz əsərində anti-Robinzon yaratmışdır: Maykl K. sivilisasiyanı tamamilə tərk edib “öz qabığına çəkilən” və bundan məmnun olan bir şəxsiyyətdir.

Mayklın yalnız yaşamasının, özünü cəmiyyətdən təcrid etməsinin səbəbi budur ki, o yalnız olanda özünü daha rahat və xoşbəxt hiss edir. Onun fikrincə vəhşi təbiət insan cəmiyyətindən daha mehriban, lütfkar və qayğıkeşdir. O təbiətdə yaşamaq üçün özünə lazım olan qida və ev kimi hər şeyi tapa bilirdi. Təbiət insana qucaq açıb insanı yedizdirir. Lakin insan cəmiyyəti onun əlindən sonuncu tikəsini belə almağa qadirdir. Bu cəmiyyət insanı çox çətin və alçaldıcı yolla bir tikə çörək qazanmağa məcbur edə bilər.

Əsərdə Mayklı dərk edən, onun qeyri-adi bir şəxsiyyət olduğunun fərqi varan yeganə qəhrəman düşərgədəki həkim olur. Həkim etiraf edir ki, Mayklı elə bir şey var ki, hətta özünü ən çixilmaz situasiyada hiss etdikdə belə ondan güc alır. Bu Mayklın daxili azadlığıdır. Azadlıq Kutzeenin qəhrəmanının əsas şəxsi keyfiyyətlərindən biridir. Maraqlıdır ki, Kutzeenin qəhrəmanı müharibə dövründəki Cənubi Afrikada iki zidd düşüncədən – ağa və xidmətçi sinfindən kənarında mövcud ola bilər.

Maykl çox zəif və gücsüz halda reabilitasiya düşərgəsinə gətirilir. Düşərgədə olduğu zaman biz onun xarici görünüşü haqqında məlumat əldə edə bilərik. Mayklı düşərgəyə gətirən polis zabiti sənədlərdə onun adını səhvən Maykls deyə qeyd edir. Polis zabiti Noel onun qiyamçı dəstənin üzvü olduğunu və bu səbəbdən tutulduğunu qeyd edirdi. Mayklın keçmişi barədə yazılmışdı ki, o təhrikçidir və əmək düşərgəsindən qaçıb. Tərk olunmuş bir fermada bağ salaraq yerli partizanları bəsləyirmiş. Həkim bu məlumatları oxuduqdan sonra bu şəxs haqqında düşünür:

“Onu başqa Mayklarla səhv salırlar. Bu Maykls axmaqdır, kibrit yandıрмаğı belə bacarmır. Əgər bu Maykls çiçəklənən bir bağçanı idarə edirdisə nə üçün acından öldürdü?” [8, s. 150].

Reabilitasiya düşərgəsində Həkim Maykla yemək versə də, o bu yeməyi istəmirdi. Doğrusu, onun bədəni bu yeməkləri heç qəbul da etmirdi. Həkim ondan bağı ola-ola nə üçün əkdidi tərəvəzlərdən yemədiyini və bu cür zəiflədiyini soruşduqda Mayklın cavabı bu oldu: “Yatmışdım, mənə oyatdılar. Yatanda mənə yemək lazım olmur. Adım isə Maykls yox, Mayklıdır” [8, s. 150].

Maykl K.-nı partizan dəstənin üzvü olmaqda ittiham edən polis Noel və Həkim onu nə qədər danışdırmağa çalışsalar da, o, heç cür təslim olmur. Mayklın bu davranışlarının arxasında duran səbəbləri anlamaqda çətinlik çəkən həkim hər keçən gün onun barəsində daha çox düşünürdü. Bəzən həkim ilə müəyyən mövzulardan danışan Maykl bir dialoqda uşaqlığın keçdiyi yetimxanadan danışdı. Həmin dövrdə yetimxanada radio vasitəsilə verilən musiqidən narahət olduğunu dilə gətirirdi. Həkim ona musiqinin uşaqları sakitləşdirməkdə faydalı olduğunu izah etdikdə Maykl bunun əksini düşünürdü. Maykl üçün orada çalınan musiqi sakitləşdirmək əvəzinə onu yorur, fikirləşməsinə mane olurdu. Həkim ondan nə barədə fikirləşdiyini soruşduqda o belə cavab verir:

“Mən həmişə uçmaq haqqında düşünürdüm. Uçmaq istəyirdim. Qollarımı açıb hasarların üstü ilə uçduğumu təsəvvür edirdim. İnsanların başı üzərindən uçub gedirdim, ancaq onlar məni görmürdülər. Musiqi səsləndikdə isə yorulub əldən düşürdüm və uçmağa halım qalmırdı” [8, s. 152].

Mayklın bu nitqində xüsusilə “uçmaq sözünü analiz etdikdə onun həqiqi istəyinin məhz azadlıq olduğu ortaya çıxır. Azadlığı sanki Mayklı həyatda saxlayan həyat suyudur. Azadlıq təhlükəsizlikdən daha əhəmiyyətlidir. Onun daima səhralıq kimi yerlərdə yaşaması da bunun nəticəsi idi.

Əsərdə Mayklın azad şəxsiyyət olduğunu sübut edən hissələrdən biri də Prins Albertdə tərk edilmiş fermada tənha və xoşbəxt yaşadığı zamandır. Belə ki, Maykl özünə yenidən xoşbəxt yaşadığı bir həyat qurmuşdu ki, fermanın sahibi olan Visagilərin nəvəsi müharibədən qaçıb buraya sığındı. Onun gəlişi Mayklın bütün rahatlığını alt-üst etdi. Oğlan Mayklın orada yaşadığını gördükdə onu evin xidmətçisi zənn edərək bu vəzifəni yerinə yetirməsi üçün müxtəlif əmrlər verməyə başladı. Maykl ona özü barədə heç bir doğru məlumat vermədi. Bir gün nəvə Visagi K.-dan lazımlı ərzaqları almaq üçün şəhər mərkəzinə getməsini xahiş etdi. Əvvəlcə bununla razılaşmayan K. sonra getməyə razı oldu. Lakin Maykl bu gedişlə fermanı tamamilə tərk edərək nəvə Visaginə göstərişlərini də yerinə yetirmədi. Bundan sonra o bir daha nəvə Visagini görmədi.

“Maykl üçün nə vaxtsa Visagilərin onu nökrə çevirməyə çalışsan nəvəsini tanıdığına inanmaq çətin idi. Bir-iki günə, - Maykl öz-özünə deyirdi, - onun barəsində tamamilə unudacaq, təkcə fermanı xatırlayacağam” [8, s.87].

Buradan göründüyü kimi Maykl qarşısına seçim qoyulduqda nökrliyi deyil, azadlığı seçir. O fermada nökr olaraq yaşamaqdansa dağlarda yaşamağı üstün tutur. Əsər boyunca Maykl hər dəfə azadlığından məhrum olunan bir yerə və ya situasiyaya düşdükdə tabe olmur, qaçıb canını qurtarır. Onun üçün azadlıq təhlükəsiz bir evdən və ya qıdadan daha vacib idi. Onun qıdası da, suyu da şəxsi azadlığı idi.

Noelə Prins Albertdəki polisdən zəng gəlmiş, partizanların yeni məkanlara zərər vurmasından bəhs edilmişdi. Onlar Noeldən Mayklın yenidən sorğuya çəkilməsini və onun “dağlardakı müqəssir dostları” barədə məlumat əldə edilməsini tələb edirdilər. Bu halda Noel və həkim onu düşərgədəki anbara apararaq yenidən sorğulamağa başladılar. Maykl onların verdiyi bütün sualları cavabsız qoyurdu. Sonda tənqə gəlmiş həkim ona müharibədən söz açdı:

“Hə, Maykls. Bütün gün səni gözləyə bilmərik. Müharibə davam edir. O, axır ki, danışdı:

- Mən müharibədə iştirak etmirəm.

Qəzəblənən həkim dilləndi:

- Sən müharibədə iştirak eləmirsən? Təbii ki edirsən, istəsən də, istəməsən də...”
[8, s. 157]

Həkim və Maykl arasındakı bu dialoq Mayklın mövcud sistemdən tamamilə ayrı olduğunu bir daha sübut edir. Həkim Mayklı müharibəyə cəlb etməyə çalışsa da, o, bu cəhdə səssizliyi ilə cavab verir. Beləliklə, Maykl göstərdiyi səssiz müqavimət ilə müharibədən, dolayısı ilə ümumi sistemdən ayrı mövcud olduğunu bəyan edirdi. Mayklın aciz və gücsüz biri olduğu üçün deyilənlərin heç birini etmədiyindən əmin olan həkim polis zabiti Noeli də buna inandırmağa çalışırdı. Həkim artıq belə bir nəticəyə gəlmişdi ki, Maykl bu dünyadan biri deyil. Onun yaşadığı özünəməxsus bir

dünyası var. O, heç bir sinfə, təbəqəyə aid deyil. Həkim Mayklı bu cür təsvir edir: “Nə ailən, nə dostların, nə də sənədlərin var. Kim olduğun haqqında mühakimə yürütmək mümkünsüzdür. Heçlərin heçisən, o qədər nəzərəçarpmazsan ki, diqqəti dərhal cəlb edirsən” [8, s. 162].

Normal şəkildə qidalanmadığı üçün Maykl K.-nın bədəni çox zəifləmişdi. Maraqlıdır ki, Mayklın bədəni yalnız onun öz yetişdirdiyi qidanı qəbul edirdi. Səhralıq ərəzidə yetişdirdiyi və sevərək yediği boranıdan başqa onun üçün yaxşı bir qida yox idi. Bu səbəbdən Həkim düşərgə yeməklərini yeməyən Maykl üçün balqabaq satın alaraq onu doyuzdurmağa çalışır. Lakin bu qabaqlar onun öz becərdiyi boranılardan dadını vermir, Mayklı razı salmırdı. Onun bu halına şahid olan həkim bu şəxsin həyatı boyunca nə ilə qidalandığını düşünərək onun necə sağ qaldığına çox təəccüblənir. Mayklın digər insanlara heç bənzəməyən şəxsiyyətini kəşf etdikcə həkim ona daha çox heyran olurdu. Mayklın sosial cəmiyyətin qayda qanunlarından kənarında azad bir şəxs kimi mövcudluğunu görəndə həkim onun bu azadlığına dəyər verən yeganə şəxs idi. Verilən qidaları rədd edən Maykl barədə həkim düşünürdü: “Bəlkə də sadəcə azadlığın çörəyini yeyə bilər”. Anasının ölümündən sonra əkinçiliklə məşğul olan Mayklın bütün sərvəti cibində gəzdirdiyi və göz bəbəyi kimi qoruduğu boranı toxumları idi. Bunu müşahidə edən həkim ona düşərgədən çıxdıqdan sonra mütləq bağbanlıq etməli olduğunu söyləyirdi. Fiziki cəhətdən çox gücsüz və həddən artıq arıq olduğundan insanlar onun heç zaman nəsil artıra bilməyəcək qəribə bir məxluq olduğuna inanırdılar. Əsərdə Mayklın yeganə sərvətinin boranı toxumları olduğu təsvir edilərək əslində onun başqa insanlara həyat verə biləcəyinə işarə edilmişdir.

Maykl həkimin onunla nə üçün bu qədər maraqlandığını soruşduqda ona yalnız ölməyini istəmədiyini bir məhkum kimi yanaşdığını söyləsə də, bu sualın cavabını Maykla ünvanladığı məktubunda ətraflı qeyd edirdi. Məktubdan həmçinin həkimin Mayklın şəxsiyyətinə olan heyranlığı da daha dərin anlaşılırdı. O, Mayklın həyat hekayəsini başdan sona qədər bilmək istəyir, onun maraqlı şəxsiyyətini daha dərinləndirən öyrənməyə can atırdı. Maykl xəstə yatağında ikən sayıqladığı və arabir verdiyi məlumatlardan onun anası ilə səyahətini, anasının yolda ölməsini və yandırılmasını

bilən həkim məktubda Mayklı anasına bu qədər bağlı olduğu üçün qınayır, onu doğulduğu kəndə aparmaq qərarının yanlış olduğunu vurğulayırdı. Həkim üçün digər maraqlı məsələ bu vaxt ərzində Mayklın fiziki olaraq necə həyatda qalması, nə ilə qidalanması idi. Mövcud cəmiyyətdən özünü tamamilə təcrid edən, tənha yaşamağa üstünlük Mayklın həqiqi şəxsiyyətinin cəmiyyət tərəfindən tanınmayacağından narahat olan həkim ona danışmasını, özünə cəmiyyətdə bir kimlik qazanmasını arzulayırdı. İnsanların cəmiyyətdə bir yeri və kimliyi olmayan şəxslərə qarşı “ehtiyatlı” və laqeyd yanaşması faktını dilə gətirən həkim Mayklın bu mövqeyinə görə cəmiyyətin onu öldürəcəyi barədə xəbərdarlıq edirdi:

“Yalnız mən anlayıram ki, sən nə yüngül şərtlər daxilində düşərgəyə yerləşdirilməli olan müti məhkum, nə də ağır şəraitdə saxlanılmalı olan cinayətkarsan. Sənə heç bir etiket yapışdırmaq olmaz. Xoşbəxtlikdən, sənin ruhunu heç nə çirkləndirə bilməyib. Və bu ruh daş tabut içindən qollarını açmağa, axmaq maskası arxasından danışmağa çalışır. Sən çox qiymətliyə, Mayklı. Sən öz növünün son nümayəndəsisən... sənə ehtiram göstərməli, səninlə fəxr etməliyik. Boranı toxumların, paltarların muzeylərdə nümayiş etdirməli, cıdır meydançasında sənin haçansa burada olduğunu göstərən xatirə lövhəsi asmalıyıq. Ancaq belə olmayacaq. Həqiqət bundan ibarətdir ki, sən nəzərə çarpmadan ölüb gedəcəksən... Nəhayət danışmağa başlamasan, səni məndən başqa heç kəs xatırlamayacaq, Mayklı” [8, s. 171-172].

Məktubu yazdıqdan bir neçə gün sonra Maykl K.-nin düşərgədən qaçdığı məlum olur. Bu zaman həkim onun arxasınca qaçmadığı, onunla birgə olmadığı üçün böyük təəssüf hissi keçirdi. Maykl barədə fəlsəfi düşüncələrini dilə gətirən həkim sanki Maykl yanında onu dinləyirmiş kimi danışdı. Öz düşüncələri ilə baş-başa qalmış həkim artıq özünü işlədiyi düşərgədə həbs edilmiş, bütün ömrünü boşuna sərf edən biri kimi görürdü: “Mənə belə gəlir ki, hər gün intizar halında yaşayaraq ömrümü boşa sərf edirəm. Doğrusu mən bu savaşa özümü əsir etmişəm”. Mayklın arxasınca qaça bilmədiyi üçün özünü şanssız hesab edən həkim sonda bu qeyri-adi şəxsiyyətə olan maraq və heyranlığının əsl səbəbini anlayır. Bu sonsuz maraq Maykl kimi, daima mübarizə yolu ilə özünü məhvə məhkum edən bir cəmiyyətdən, həmçinin,

müharibədən kənarlaşmaq istəyindən yaranmışdır. Həkim də eynilə Maykl kimi azadlığa sahib olmaq istəyir. Yazıçı Maykl K. kimi bir xarakter yaradaraq deməyə çalışır ki, insanlar tamam fərqli bir dünyada mövcud ola bilərlər. Bu sistemin bir hissəsi olmadan, bu sistemin tələbləri daxilində bir kimliyə sahib olmadan yaşayacaqları dünya çox daha xoşbəxt bir dünya olacaqdır.

Əsərdə fəlsəfi fikirlər çoxluq təşkil edir. Bu fikirlərin əksəriyyəti baş qəhrəmanın məhz həkim ilə dialoqlarında və ya həkimin dilindən səsləndirilir. Maykl düşərgədən qaçdıqdan sonra öz xəyalında onunla danışan həkim ona deyə bilmədiyi bütün sözləri ifadə edir. Tibb işçisi Mayklın düşərgəyə gətirildiyi gün onun fərqli biri olduğunu hiss etmişdi. İlk vaxtlar onu gülməli hesab etsə də, vaxt ötdükcə ona qarşı mövqeyi dəyişilir. Düşərgədə qaldığı müddət ərzində o, Mayklın ruhu ilə bədəninin bir-biri ilə təzadda olduğunu müşahidə etmişdi. Onun bədəni çox zəif və ac olduğu halda yemək yeməkdən imtina edirdi. Tibb işçisi öz-özünə bu adamın nə üçün yeməkdən imtina etdiyini fikirləşir və Mayklı müşahidə etdikcə səbəbini anlayır:

“Səni müşahidə etdikcə həqiqəti başa düşdüm. Anladım ki, sən özün də bilmədən, şüuraltında başqa – düşərgənin sənə verə bilməyəyi yeməklərin həsrətini çəkirsən. Sən bunu görməzdən gəlirdin. Bədənin isə yalnız ehityacı olan qidanı arzu edirdi. Mən öyrəndim ki, bədəndə ikixassəlilik olmur, o yalnız yaşamaq və ehtiyaclarının qarşılınmasını istəyir. Mən anladım ki, intihar bədənin özünə qarşı qəsdı yox, insan iradəsinin bədənə etirazıdır... sən qabağına mal əti qoyulmuş dovşan kimi idin, köks ötürərək əsl yeməyin həsrətini çəkirdin” [8, s. 184].

Həkimin bu fikirlərindən Maykl K.-nın öz istəklərini, öz kimliyini tanımaması, ehtiyaclarını tam mənası ilə qarşılıya bilməməsi aydın olur. O, mövcud olmağı və digərləri tərəfindən bir varlıq kimi görünməyi bacarsa da, heç vaxt inkişaf etmir. Maykl münafişələrdən qaçır, nə dəyişir, nə də inkişaf edir. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, onun şəxsiyyətindəki bu boşluqlar məhz anası ilə olan münasibətindən qaynaqlanırdı. Anası ilə qurduğu ünsiyyət və bağ onun bütün gələcəyini, digər insanlarla münasibətlərini təyin edən amil idi.

“I was mute and stupid at the beginning. I will be mute and stupid in the end.”

“Mən əvvəldən lal və axmaq idim. Sonda da lal və axmaq olacağam”. [8,s.197]

Maykl K.-nın bu şərhini onun şüurlu özünü identifikasiyasının bilavasitə cəmiyyətdən, daha dəqiq desək anasından gəldiyini göstərir. Çünki bu çatışmazlıqları tanıya bilən biri həqiqətən axmaq ola bilməz.

Maykl K.-nı müşahidə etdikcə bu “balaca qoca kişi”nin daxilində böyük mənə gizləndiyini hiss edən həkimi bu qədər maraqlandıran məsələ azadlıq məsələsi idi. O da Maykl kimi azad olmaq istəyir, lakin bu istəyindən qorxurdu.

“...mən özümü aldatmır və yaxud təsəlli vermirdim. Bu həqiqət idi: çarpayılardan birinin üzərinə, həqiqətən də, qaranlıq yığılmışdı. Həmin çarpayıda sən yatırdın”.

Əsərin bu hissəsini oxuduğumuz zaman həkimin bizə ötürülən hisslərindən burada bir qorxu və narahatlıq olduğu nəzərə çarpır. Həkimin bu ideyalarını təhlil etdikdə Mayklın yatdığı yerin onun şüurunda qaranlıq kimi canlanmasının şahidi oluruq ki, bu qorxuya işarədir. Həkim Maykl K.-nin düşərgədə olmasını “balaca bir mənə zərrəciyinin nəhəng və rüsvayçı bir mənasızlığın içində itib-batmadığını göstərən alleqoriya” [8,səh 186] adlandırır. Monoloqunun sonunda Maykla “Haqlıyam mı? Səni anlaya bilmişəm mi?” sualını ünvanlayan bu tibb işçisinin azadlığa olan həsrəti insan mənliyi ilə bağlı mühüm nüansları bir daha işıqlandırmış olur.

Müalicə edildiyi əmək düşərgəsindən qaçdıqdan sonra Maykl K. Si-Pointə, səyahətdən əvvəl anasının və özünün yaşadığı şəhərə qayıtdı. Anasının yaşadığı evin yerləşdiyi Biç-Rod məhəlləsinə gələn K. bir müddət orada gəzindikdən sonra bir çimərliyə üz tutdu. Burada ailəsi və bacıları ilə dincələn bir kişi Maykl ilə dostluq münasibəti qurmağa çalışdı. Bu insanlarla müəyyən mənada yaxşı ünsiyyət qurmağı bacaran Maykl artıq hiss edirdi ki, içində nə isə azad olub. Nəyin azad olduğunu hələ bilməsə də, daxilində bir zamanlar sərt və tarım olan bir şeyin artıq yumşalmağa başladığını hiss edirdi. Maykl K. həmin gün orada tanış olduğu kişinin bacısı olan qadınla ünsiyyət quraraq onunla yaxın münasibətdə oldu. Sonda qıza mənalı sözlər

deməyə çalışdısa da bacarmadı. Qadınla arasında baş verənlər yadına düşdükcə utanan Maykl çimərliyi tərk edib anasının əvvəl yaşadığı evə getdi və yaşadıklarını analiz etməyə başladı. Maykl K. çimərlikdə qadınla arasında baş verən yaxınlığı qadının ona “mərhəməti” adlandırırırdı. O, insanların ona müəyyən “mənfəət” hesabına mərhəmət göstərdiklərini fikirləşirdi. Maykl hesab edirdi ki, göstərilən mərhəmətin əvəzində onlar Maykldan öz həyat hekayəsini danışmasını tələb edirlər. O, öz-özünə deyirdi:

“ Əgər Huis Noreniusda mənə kartof soymaq əvəzinə natiqliyi öyrətsəydilər, tez-tez öz həyat hekayəmi danışmağa məcbur etsəydilər, bəlkə də indi insanları məmnun edə bilərdim. Onlara yaşadığım məhbəs həyatım haqqında, qarovulçuların məni təhqir etməsi, çəkmələri ilə belimi təpiklədikləri və döşəmələri silməyə məcbur etmələri barədə danışardım. Sözümlü bitirəndən sonra bir az qəzəblənər, heyfəsilənər, mənə yemək və içki verərdilər. Qadınlar isə yanıma gələrək məni nəvaziş edərdilər. Əslində isə mən həmişə bağban olmuşam, əvvəlcə şəhər parkında, daha sonra isə özüm üçün. Bağbanlar isə hər zaman başlarını torpaqda basdırıb yaşayırlar” [8,s.197].

Kutzeenin qəhrəmanı sonda özünü tanımaq kimi cılız bir cəhdə əl çəkərək sadəcə olaraq mövcud olmağı seçir. Onun mövcudluğu sosial sivilizasiyadan tamamilə kənar və azad formadadır. Xəstəxanadakı həkim Maykl üçün kimlik yaratmağa çalışsa da, Maykl bu kimliklə razılaşmır və oradan qaçır. Onun azad olmasına heç bir qüvvə mane ola bilmir. Dəfələrlə insanlar tərəfindən tutularaq onu cəmiyyətə qaytarmağa cəhdlər edilmişdi, lakin bu cəhdlərin hamısı boşa çıxmışdı. Sonda Maykl yenə də öz tənha həyatına geri qayıdır. O, düşünür ki, bəlkə də həyatda məna axtarmaq vacib deyil. Sadəcə yaşamaq, var olmaq kifayətdir. Kutzeenin bu qəhrəmanı sosial həyatda ən aşağı mərtəbədə biri olsa da azad şəxsiyyət olmağı bacarır. O, həmişə bu sosial mühitdən bir çıxış yolu axtarır. Tapdığı yollar isə adətən özünü təcrid və susqunluq olur.

“He would lower the spoon down the shaft deep into the earth, and when he brought it up there would be water in the bowl of the spoon; and in this way, he would say, one can live.”

“O, qaşığı əyib yumağı ona bağlayacaq və yerin altına uzadacaqdı. Yuxarı qaldırıqda isə qaşıqda su olacaqdı:

- Görürsən, - K. deyəcəkdi,- burada yaşamaq olar.” [8, s. 197].

Bütün bu hadisələri xəyal aləmində canlandıran Maykl qeyri-adi şəxsiyyəti ilə mifik bir obraza çevrilmişdir. Onun təmsil etdiyi mif insanlara həmişə mübarizə aparmağı, yaşamaq üçün hər hansı bir qəlibə salınmalarına icazə verməməyi aşılایır. Kutzee Maykl K. obrazı vasitəsilə azadlıq anlayışının xarici amillərdən deyil, birbaşa insanın daxilindən asılı olduğunu sübuta yetirir.

NƏTİCƏ

Apardığımız araşdırmalar göstərir ki, müasir dövrümüzdə bəşəriyyəti maraqlandıran problemlərin, cəmiyyətin üzləşdiyi çətinliklərin tədqiq edilməsi incəsənətin digər sahələrinin olduğu kimi ədəbiyyatşünaslığın da qarşısında duran zəruri vəzifələrdən biridir. Çünki, gündən-günə qloballaşan dünyada insan kimliyinin formalaşması, mədəni, sosial və psixoloji mühitin şəxsiyyətin inkişafına göstərdiyi təsirlər, milli özünüdərk kimi fenomenlər ədəbi-bədii yaradıcılıqla məşğul olan, xüsusən də iki dünya arasında qalan multikultural yazıçıların diqqət mərkəzindədir. İrqiçilik, müstəmləkəçilik, insanların siyasi və mədəni müstəqilliyi kimi məsələləri işıqlandıran postkolonial və multikultural ədəbiyyatda başlıca rol mühacir yazıçılara məxsusdur. Müxtəlif mədəniyyətlərin genetik kodlarını özündə birləşdirən mühacir yazıçılar məkandan asılı olaraq sosial-mədəni yenilikləri irəliləməkdə olan qloballaşmanın bir parçası olaraq görürlər. Xüsusilə kimlik axtarışı problemi ilə maraqlanan postkolonial ədəbiyyat onu deməyə imkan verir ki, müstəmləkə xalqları həm təbiət etibarilə, həm də adət-ənənələrinə görə digər xalqlardan kəskin fərqlənirlər.

Beləliklə, dünya ədəbiyyatı global xarakter almış dəyişikliklərin baş verdiyi vacib tarixi hadisələr nəticəsində mədəni mühitlərini dəyişərək yeni metropoliyalarda məskunlaşan, öz doğma dilində düşünüb fikirlərini ingilis dilində qələmə alan, müxtəlif etnik mənsubiyyətə sahib olan mühacir yazıçıların bədii yaradıcılıqlarını özündə cəmləşdirir. Bu yazıçılar sırasında ən mühüm mövqeyə sahib olan məhz Con Maksvel Kutzeedir. Cənubi Afrikalı yazıçının doğulub böyüdüüyü dövr müstəmləkəçilik, apartheid və irqi bərabərsizliyin tüğyan etdiyi zamana təsadüf etdiyindən bu amillərin hər biri onun yaradıcılığında dərin təsir qoymuşdur. Bunun nəticəsidir ki, yazıçının yaradıcılığı postkolonial ədəbiyyat ilə sıx şəkildə bağlıdır. Yazıçı 1999-cü ildə nəşr etdirdiyi “Rüsveyçilik” romanında postkolonial ədəbiyyatla bağlı məqamları qələmə almışdır. Müəllifinə ikinci dəfə Buker mükafatı qazandıran bu əsər Cənubi Afrikanın öz identikliyi ilə apardığı mübarizə, eyni zamanda qəhrəmanların kimlik axtarışına istiqamətlənmiş şəxsi macəraları barəsindədir. Postkolonial ədəbiyyata müxtəlif aspektlərdən yanaşılan bu romanda tək-cə fiziki və coğrafi yerdəyişmə məsələsi deyil,

həm də irq, mühit, vəzifə faktorları, yerdəyişmənin sosial, mədəni, psixoloji tərəfləri, identikliyin formalaşması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Roman xüsusilə, aparteid sonrası Cənubi Afrikadakı sosial-siyasi və fiziki vəziyyəti, o cümlədən, irqi, gender, zorakılıq, ədalət, heyvan və insan münasibətləri də daxil olmaqla bir sıra aktual məsələləri özündə cəmləşdirmişdir.

C.M.Kutzee öz yaradıcılığında gündəlik həyatında, sosial çevrəsində üzləşdiyi özgələşmə, tənhalıq, irqçilik və özünütəcrid kimi məsələləri işıqlandırmışdır. C.M.Kutzee romanlarında, eləcə də digər qələm nümunələrində multikultural dəyərləri təsvir edir, milli və mədəni identiklik böhranını, şəxsiyyətin özünüdərk üçün mühüm olan nüansları ön plana çəkir. Öz yaradıcılığını əzabkeşlərin, günahsızların müdafiəsinə istiqamətləndirən, ədalətsizliyə qarşı çıxan Kutzee əsərlərində sinfi, irqi, gender, zalım-məzlum münasibətlərinin müxtəlif tərəflərini, bu mövzularla bağlı olan ənənəvi anlayışları tədqiq edir. İnsan varlığının müxtəlif aspektləri, valideyn-övlad münasibətləri Kutzeenin yaradıcılığı boyu diqqət yetirdiyi polemik və mühüm məsələlərdəndir. Şəxsiyyəti Cənubi Afrika ənənələrinə uyğun formalaşmış yazıçı öz həyatına təsir edən məsələləri bədii fəaliyyətində işıqlandıraraq multikultural ədəbiyyata yeni aspektlər gətirmişdir. Müəllifin XX əsrin sonları, XXI əsrin əvvəllərində nəşr edilən trilogiyası- “Uşaqlıq”, “Gənclik”, “Yay mövsümü” avtobiografik səciyyə daşıyaraq yazıçının həyatı ilə bilavasitə əlaqədar olması ilə diqqəti cəlb edir.

Uzun illər müstəmləkəçilik siyasəti altında olmuş Cənubi Afrikanın ədəbiyyatını təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəldik ki, bu dövrün əsas problemlərini irqi və sinfi ayrışdırıcılıq, sosial bərabərsizlik, aparteid mövzusu, şəxsiyyət problemləri kimi məsələlər təşkil edir. Aparteid rejiminin xüsusiyyətlərini “Barbarları gözləyərkən” əsərinin baş qəhrəmanının timsalında göstərmişdir. Baş qəhrəman sülh hakimi olaraq öz müqavimətsizliyi ilə zülmkarlara obrazdır. İmperiyaya xidmət göstərən sülh hakimi yalnız sakit bir həyat arzusunda olsa da, polkovnik Coll onun bu arzusunun reallaşmasına icazə vermir. Polkovnik Coll təqsirsiz insanları barbar

adlandıraraq onlara işgəncə verir. Alleqorik üslubda yazılmış roman aparteid rejimi altında insan zülmünün universal təsvirini əks etdirir.

C.M.Kutzee öz əsərlərində postmodernist ədəbiyyatına məxsus bir çox elementlərdən məharətlə istifadə etmişdir. Bunlara parodiya, intertekstuallıq, paranoya, tarixi metafiksiya, metaforik dil kimi elementlər daxildir. Belə ki, yazıçı “Vyetnam layihəsi” və “Yakobus Kutzeenin hekayəsi” adlı iki hissədən ibarət olan “Alatoran torpaqlar” romanında tarixi metafiksiya elementindən istifadəyə geniş yer vermişdir. Yazıçı “Barbarları gözləyərkən” əsərində metaforik dil, “Cənab Fo” əsərində isə mətnin yenidən işlənməsi və intertekstuallıq texnikalarından istifadə edərək ədəbiyyat üçün zəruri əhəmiyyəti olan postmodern mətnlər qurmuşdur.

Beləliklə, Con Maksvel Kutzeenin əsərlərini nəzərdən keçirərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu yazının əsərlərinin başlıca mövzularını insan varlığının müxtəlif aspektləri, zülmkar-məzlum münasibətləri, sosial ədalətsizlik, mənəvi və fiziki zorakılığın təsiri altında insan şəxsiyyətinin deqradasiyası, ümumilikdə, insanın kimlik axtarışına çıxması təşkil edir. Yazıçı şəxsiyyət konsepsiyası ilə bağlı məsələlərə demək olar ki, bütün əsərlərdə toxunmuşdur. Lakin o, təhlil etdiyimiz “Maykl K.-nin həyat və zamanı” romanında şəxsiyyətə tamamilə yeni bir yanaşma gətirmişdir. 1983-cü ildə çap edilən bu əsər yazıçıya ilk dəfə Buker mükafatını qazandırmışdır. Fəlsəfi və alleqorik janrda yazılmış, üç fəsildən ibarət olan romanda hadisələr birinci və üçüncü fəsildə hər şeyi bilən üçüncü şəxs təhkiyəçi, ikinci fəsildə isə reabilitasiya düşərgəsindəki həkimin dilindən nəql edilir. Əsərdə yazıçı ilk növbədə insan şəxsiyyətinin formalaşması prosesində ana-oğul münasibətinin əhəmiyyətindən, müharibənin insanlara vurduğu maddi və mənəvi zərərlərdən, insan tənhalığından və daxili azadlıq anlayışından geniş bəhs etmişdir.

Əsərdə Kutzeenin şəxsiyyət probleminə fərqli yanaşdığını müşahidə edirik. Əsərin baş qəhrəmanı Maykl K. qeyri-adi bir şəxsiyyətdir. Cəmiyyət tərəfindən qoyulmuş heç bir qəlibə sığmayan, uyğun gəlməyən Mayklın özünəməxsus, tamamilə fərqli bir dünyası var. O, cəmiyyətdəki sosial bərabərsizliklərə, haqsızlıqlara tabe olmayan, müqavimət göstərən bir obrazdır. Lakin onun müqaviməti fərqli bir

formadadır. Belə ki, Maykl cəmiyyətə, onu anlamayan və hansısa qəlibə yerləşdirmək istəyən insanlara susaraq, passiv formada müqavimət göstərir. Əsərdəki fəlsəfi fikirlərdən ən önəmlisi məhz insan şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Maykl K. tənha, ancaq azad bir şəxsiyyət kimi təsvir edilib. Lakanın şəxsiyyət konsepsiyasına əsaslanaraq deyə bilərik ki, onun tənhalığının və özünü cəmiyyətdən təcrid etməsinin başlıca səbəbi uşaqlığından bəri anası ilə olan soyuq münasibətidir. Maykl tənha olmaqla yanaşı azad bir şəxsiyyətdir. Dəfələrlə həbs edilən, müxtəlif düşərgələrə aparılan K. hər zaman qaçmağın bir yolunu tapır. Sosial cəhətdən cəmiyyətin ən aşağı təbəqəsindən olmasına baxmayaraq o, hər zaman azad olmağı bacarır. Bu personaj vasitəsilə Kutzee göstərir ki, insanın azadlığı heç də xarici imkanlardan asılı deyil. İnsan azadlığı tamamilə daxili aləmdə baş verən bir prosesdir. Əsərdə Maykl K. azadlığı qidadan və sudan daha vacib hesab edən bir şəxsiyyət olaraq təsvir olunur. Kutzee Maykl K. vasitəsilə bütün dünyaya çatdırmaq istəyir ki, insan heç bir sosial təbəqəyə, qəlibə aid etmədən də mövcud ola, öz aləmində yaşaya bilər.

Beləliklə, C.M.Kutzee bu romanı vasitəsilə yeni modernist obraz yaratmışdır. Bu obrazın xüsusiyyətləri avstriyalı modernist yazıçı R.Muzilin “Keyfiyyətsiz insan” adlı əsərinin baş qəhrəmanının xüsusiyyətləri ilə üst-üstə düşür. Yaratdığı obraz ilə şəxsiyyət konsepsiyasına fərqlilik gətirən Kutzee bədii nümunələrində öz dövrünün qlobal problemlərini göz önünə gətirmiş və çıxış yolları tapmağa çalışmışdır ki, bunun ən bariz nümunəsi Maykl K. obrazıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abdullayeva Y. Müasir ədəbiyyatda postmodernizm. Elmi xəbərlər №6. Bakı:ADU. 2006, s. 126-129.
2. Bart R. Müəllifin ölümü. Fransız dilindən tərcümə edən: Zərbiyev F. Alatoran jurnalı №8. Bakı. 2006, s.26-29.
3. Eyvazlı G. Kavafis, Barbarları gözləyərkən. Ədəbiyyat qəzeti. Bakı. 9 yanvar 2016-cı il.
4. Hacıyev A. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları. Bakı:ADPU-nun mətbəəsi. 2010.
5. Həmidova A. Postmodernizm fenomeni Amerika gerçəkliyində. Elmi xəbərlər №3. Bakı:ADU. 2015, s.272-275.
6. Hüseynli G. Amerika postmodern romanı və metatəhkiyə. Doktorant və gənc tədqiqatçıların XVIII Respublika elmi konfransının materialları: 2 cildə, II cild. Bakı: ADU, 2013, s. 180-182.
7. “İsveç Akademiyasının qərarını şərh etmək mənə yaraşmaz”. İngilis dilindən tərcümə edən: Salmanqızı E. Ədəbiyyat qəzeti. 2014, 25 aprel.
8. Kutzee C.M. Seçilmiş əsərləri, Bakı: Şərq-Qərb. 2010.
9. Quliyev Q. Postmodernizm. Azərbaycan jurnalı №9, 2005.
10. Quliyev Q. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları. Bakı. 2012.

Rus dilində

11. Александровна Г.К. Автобиографическая Трилогия Д.Ж.М. Кутзее: жанровое своеобразие. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Саратов, 2012

Íngilis dilinda

12. Atwell David, ed. Editor's note to *Doubling the Point: Essays and Interviews*. Cambridge, MA: Harvard UP, 1992, 448p.
13. Atwell David. & Harlow Barbara. South African Fiction under apartheid. In: *Modern Fiction Studies*. Nr. 46.1, 2000, p. 1-9
14. Binckes Robin. *Tucker's Deadline: A true story*. 30 South Publishers Ltd. 2014, 264p.
15. Bhabha H.K. *The Location of Culture*. London: Routledge, 2004, 408p.
16. Connor Steven. *Postmodernist Culture: An introduction to Theories of the Contemporary*. Oxford: Blackwell Publishers, 1997.
17. Coetzee, J.M. *Age of Iron*. New York: Penguin. 1988, 198p.
18. Coetzee, J.M. *Elizabeth Costello*. New York: Penguin Books. 2004, 240p.
19. Cornwell Gareth. Realism, rape and J.M. Coetzee's *Disgrace*. In: *Critique, Studies in Contemporary Fiction*. Vol 43, No 4, 2002, p. 307-323
20. Coetzee J.M. *Contemporary Authors Online*. New York: The Gale Group. Biography Resource Center. 2000.
21. Dr. Siddiqui Zeba. *Crusoe in post-colonial times: An analysis of "Foe" by Coetzee*. *International Journal of English Language, Literature and Humanities*, Vol II Issue II June 2014
22. Gass William H. *In Terms of the Toenail: Fiction and the Figures of Life*, New York, 1970.
23. Gregson Ian. *Postmodern literature*. London, Arnold. 2004.
24. Heine Karen Arleen. *The development and location of self in society: J.M. Coetzee's substructure in "Life and Times of Michael K."* A thesis for gaining the Degree of Master of Arts in English. Laramie, Wyoming. May, 1993.

25. Herring Joel. Surface without Aperture: Interpretive Uncertainty in J.M. Coetzee's *Waiting for the Barbarians*. The University of North Carolina at Asheville-Spring 2007.
26. Hutcheon Linda. *Poetics of Postmodernism*. New York, 1999
27. Penner Dick. *Countries of the Mind: The Fiction of J.M. Coetzee*, Westport (Conn.), 1989 Poyner Jane. *Writing under pressure: A post-apartheid canon*. In: *Journal of Postcolonial Writing*, nr. 2, p. 103-114
28. Saunders Rebecca. *The Agony and the Allegory: The Concept of the Foreign, the Language of Apartheid and the Fiction of J.M. Coetzee* In: *Cultural Critique*, nr. 47. 2001, p. 215-264.
29. VanZanten Gallagher Susan. *A Story of South Africa: J.M. Coetzee's Fiction in Context*. Cambridge, 1991.
30. Widdowson Peter. *Writing back: contemporary re-visionary fiction*” In *Textual Practice*. nr.3 2006.

İnternet resurslari

31. https://az.wikipedia.org/wiki/%C6%8Fd%C9%99bi_c%C9%99r%C9%99yan
32. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%84%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0
33. https://az.wikipedia.org/wiki/Con_Maksvell_Kutzee
34. <https://www.dissercat.com/content/istoricheskie-vzglyady-i-tvorcheskaya-deyatelnost-dzhm-kutzee>
35. https://www-the-guardian-com.translate.googlebooks/2009/sep/05/jm-coetzee-books1?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=az&_x_tr_hl=az&_x_tr_pto=sc

49. <https://cyberleninka.ru/article/n/dzh-m-kutzee-problemy-kulturnoy-identifikatsii/viewer>
50. <https://cyberleninka.ru/article/n/universitetskiy-roman-dzh-m-kutzee-postkolonialnaya-modifikatsiya-zhanra>
51. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0725513621991003>
52. <https://www.nytimes.com/2003/10/03/books/coetzee-writer-of-apartheid-as-bleak-mirror-wins-nobel.html>
53. <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2003/coetzee/biographical/>
54. <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/books/102699coetzee-booker.html>
55. <https://melumatlar.az/blog/9043/bedii-edebiyatda-insan-konsepsiyasi>
56. <https://francispress.com/uploads/papers/BAL0FmxsxsX1Lr2nNHuYamhWa2OedIhHrItZhWK.pdf>
57. <https://www.complete-review.com/reviews/coetseej/landtmk.htm>
58. https://en.wikipedia.org/wiki/Life_%26_Times_of_Michael_K
53. <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/98/12/06/specials/coetzee-michael.html>
60. https://en.wikipedia.org/wiki/Mirror_stage
61. <https://plato.stanford.edu/entries/lacan/>
62. <https://positivepsychology.com/psychoanalysis/>
63. https://en.wikipedia.org/wiki/Literary_modernism
64. <https://www.encyclopedia.com/arts/educational-magazines/dusklands>
65. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=_GUQgry3ZHC71408GisY7Q&no=aHXecQ_ey5tvRj9oO-d4TQ